

Művészet és Gondolat

KALLIGRAM

SPIVAK

■ 2012 NOVEMBER ■

XXI. ÉVFOLYAM, 2012. NOVEMBER

TARTALOM

■	3	ÖDÖN VON HORVÁTH	
		Korunk gyermeke	(regényrészlet Kornya István fordításában)
■	13	SCHEIN GÁBOR	
		Hátterek	(novella)
■	22	GOTTFRIED BENN	
		Kávéház éjjel II–V	(versek Mohácsi Árpád fordításában)
■	24–25	GYUKICS GÁBOR	
	24	a tenger színe az ég tükörképe a vízben	
	24	rontott kísérlet	
	25	hol vagy	
	25	gyerekkor	
	25	készítmény	(versek)
■	26–27	NYERGES GÁBOR ÁDÁM	
	26	Mint őszig a lombok	
	26	Csak süketek	
	27	Megragad mélyén	(versek)
■	28	CSABAI LÁSZLÓ	
		Gátlás	(elbeszélés – első rész)
■	39	EGRESSY ZOLTÁN	
		Luca képe	(novella)
■	43–45	CSIKÓS ATTILA	
	43	Spanglizók	
	44	Halványkék tompa fény	(kisprózák)
■	46–47	TÓTH IMRE	
	46	Visszatérés	
	47	Angstrad	
	47	Héjak	(versek)
■	48	GIACOMO CASANOVA	
		Bellino, Terezám	(vers VARGA IMRE fordításában)
■	53	HEVESI JUDIT	
		Mű Hiba	(vers)

■ 56

ABE HIROSHI

Legyen olyan mély a gondolkodás, amilyen mély a hallgatás

(Fenyvesi Kristóf fordítása)

■ 58–74

GAYATRI CHAKRAVORTY SPIVAK

58

Bizánc legyőzése

(tanulmány Orbán Jolán fordításában)

63

Az értelmezések politikái

(tanulmány Berszán István fordításában)

■ 75

GAYATRI CHAKRAVORTY SPIVAK és SUZANA MILEVSKA beszélgetése

A felismerhetetlen ellenállás

(Fenyvesi Kristóf fordítása)

■ 86

ORBÁN JOLÁN

Bábel mint menedék – Gayatri Chakravorty Spivak kelet-nyugati leckéje

(esszé)

■ 90

MARTIN C. PUTNA

Egy cseh olvasó párhuzamos glosszái a magyar-német

Párhuzamos történetek szlovák kiadásához

(G. Kovács László fordítása)

■ 95

MÁRIA BÍLÁ

Emlék-élet

(Grendel Lajos *Život dlhý takmer štyri týždne* [Négy hét az élet]

című regényéről Blahó Péter fordításában)

■ 96

TURI MÁRTON

Variációk egy illúzióra, amelyet Oroszországnak neveznek

(Viktor Pelevin *Ananászlé a szépséges hölgynek* című kötetéről)

■ 100

GYÜRKY KATALINA megmérettetés regénye (Vladimir Nabokov *Király, dáma, bubi* című regényéről)

■ 102

KRÁNICZ GÁBOR

Egymásba nyíló szövegvilágok

(Szöllösi Mátyás *Állapotok* című kötetéről)**KALLIGRAM**
*Művészet és Gondolat*FŐSZERKESZTŐ: Mészáros Sándor
kalligram@interware.huSZERKESZTŐK:
Beke Zsolt
kalligram@kalligram.sk
Kukorelly Endre (versovat)
qkorelly@yahoo.com
Szilágyi Zsófia
szilagyi73@gmail.comGRAFIKAI SZERKESZTŐ: Hrapka Tibor
TÖRDELŐ: Róth Andrea
FELELŐS KIADÓ: Szigeti László

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG ELNÖKE:

Grendel Lajos

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI:

Földényi F. László,
Keserű József,
Márton László,
Németh Zoltán,
Rédey Zoltán

FŐMUNKATÁRSÁK:

Csehy Zoltán,
Hizsnay ZoltánLevélcím: KALLIGRAM spol. s r. o.
P.O. Box 223, 810 00 Bratislava 1Szlovákiai megrendelések:
distribucia@kalligram.sk,
valamint a szerkesztőség címén.Magyarországi elérhetőség:
kalligram@interware.hu

Támogatóink:

A Szlovák Köztársaság Kormányhivatala
(Realizované s finančnou podporou Úradu
vlády Slovenskej republiky – program
Kultúra národnostných menšín 2012)

Nemzeti Kulturális Alap

Szerkesztőség és kiadó:

811 03 Bratislava–Pozsony,
Staromestská 6D, 2. emelet,
tel./fax: (00421 2) 544 15 028.Kiadja: Kalligram Kiadó Kft., Pozsony.
Nyomja: Valeur Kft., Dunaszerdahely
Példányszám/Náklad: 1300 db/ks
Ára: 700 Ft / 2,5 EUR.Magyarországon terjeszti
a Relay Hírlapkereskedelmi Rt.
és a regionális részvénytársaságok.

EV 358/08 ISSN 1335-1826

Korunk gyermeke

Az akasztott ember házában

Isten mindent tud, mondta a nővér. Senkit se téveszt szem elől, se éjjel, se nappal – –

Ha ez igaz, nem szeretnék én lenni a Jóisten. Folyton minden egyes embert figyelni, mikor az egyes ember már rég nem számít – hálátlan foglalkozás.

A Jóisten egyébként is egyre feleslegesebb.

Valószínűleg már egyáltalán nem is létezik, mert felőle minden megtörténhet, és nem tesz ellene semmit. Vagy csak így tűnik?

Röviden: az ember nem ismeri ki magát, és ki tudja, mi minden jön még?

Én nem.

Ki mert volna például arra gondolni, hogy egyszer közelebbi kapcsolatba kerülök a századosom özvegyével?

Úgynevezett közelebbi kapcsolatba – még ha csak egy éjszakára is.

Ki sejtette volna azt az éjszakát?

Még nekem is olyan elképzelhetetlen volt, hogy utána azon kezdtem gondolkozni, milyen egyszerűek is világunk törvényei. Törvények, amik nem ismernek tréfát, úgyhogy az ember néha már szinte félhetne.

Talán mégis van egy felsőbbrendű lény.

Ha valaki korábban azt mondta volna nekem, hogy le fogsz feküdni a századosod özvegyével, azt mondtam volna: Te, fantazsita!

Még azt se igazán tudom, egyáltalán akartam-e. Csak azt tudtam, hogy hosszú a lába.

Biztos, hogy magasabb, mint a százados volt.

Igen, igen, néha képes vagyok rá, és akkor szeretem a nők lábát, mert számomra nem érnek véget. És átmennek bármin, mindenén átlépnek, könnyedén, mintha minden csupán semmiség volna.

Olvastam egyszer egy könyvet a lábak nyelvéről. Egy magazinban volt, amit egy ideig magamnál hordtam.

A törzsőrmester megtalálta és hazavitte. A felesége elégette a tűzhelyben.

„Disznóság” – mondta az asszony.

De az nem disznóság volt, hanem jó bőrök voltak benne lefotografálva, akiken alig volt valami ruha, vagy szinte semmi.

A címlapon egy mellkép volt: a hermelines hölgy.

És erre a mellképre kellett gondolnom, mikor a századosom özvegyét először láttam.

Pongyolát viselt, pedig már délután volt.

Egy kis villa első emeletén lakik. Alatta egy nyugalmazott cégvezető, fent meg már a te-
tő van.

A villa messze van, kint a város legszélén.

Ez egy új városrész.

Öt évvel ezelőtt még semmi se volt ott – se villany, se út, se csatorna, csak fű. De ahol
egykor a jószág legelt, most csinos kis családi házak állnak, mert a világ halad, és az élet
nem áll meg. Egyre magasabb szintre jutunk.

Mikor leszálltam a helyiérdekűről, hirtelen megéreztem, hogy itt az ősz. Bent a város-
ban még tévedhet az ember, de itt kint olyan bánatosan süttött a nap, mintha ki volna sír-
va a szeme. Körös-körül gyűlt a köd, és hangtalanul hullottak a sárga levelek.

Egy öregember lassan összesöpörte – – –

Mi történik a sárga levelekkel?

Százados úr, hol vagy most?

Nem szabad rád gondolnom, különben még halkabban hullanak a levelek.

Amikor először láttam az özvegyed, alig múlt hat óra. A vonatom ugyan már 17 óra
9-kor percre pontosan befutott, de nem mentem rögtön hozzá, hanem előtte még ittam
egy pohár sört a restiben. Mert az igazat megvallva, kínos volt meglátogatni. Talán még
nem is tudja, hogy te már nem vagy, és ezt akkor nekem kell közölni vele, néz majd rám
kétségbeesve, nekem meg vigasztaló szavakat kell mondani – nem, én ilyet nem tudok, ez
nekem nem megy, nem bírom a zokogó nőket!

De feleslegesen aggódtam. Mert mikor dadogni kezdtem, azonnal félbeszakított, és
mondta, hogy már hónapok óta tudja, hogy te már nem vagy. Egy főhadnagy kímélete-
sen közölte vele, hogy önkéntesként estél el – az „önkéntes” szónál kicsit keserűen elmo-
solyodott, de én azért megéreztem, hogy a nagy bánaton már túl van.

Így hát feleslegesen ittam meg a sörömet.

Nyomorult egy sör volt.

Igen, akkor még nem gondoltam volna, hogy lefekszem vele, mégpedig aznap éjszaka.
Ha akkor valaki ezt megjósolja nekem, a képébe öntöm a sört.

Nem csak azért, mert hűtlenségnek tartottam volna, hogy kikezddjek a századosom fe-
leségével – de álljon meg a menet! Tulajdonképpen nem árultam el a századosom, hiszen
ő már nem időzik köztünk, halandók közt. És különben is, a test gyarló, ezt tudjuk rég.

Mikor az ostoba sörömet ittam, egyre csak a levél címzését bámultam: „Feleségem-
nek” – – –

Furcsa, hogy a nővér azt hitte, van feleségem.

Az volna csak a vicc, ha nős volnék.

Azt hiszem, nem vagyok rá alkalmas.

Én is pontosan úgy vagyok ezzel, mint te, századosom.

A te házasságod is boldogtalan volt – nyugodj meg, mindnyájan tudtuk! Azért laktál
velünk a kaszárnnyában, a nejed meg itt kint, az ellenkező irányban. Csak vásár- és ünnep-
napokon láttad. Nem értették meg egymást, ezt tudtuk. El se bírtuk képzelni, hogy jössz
ki egy nővel, annyira hozzánk tartoztál.

Neked is a kaszárnnya volt az egyedüli otthonod, hidd el nekem. Amikor elléptél a sor-
falunk előtt, mindannyian tudtuk, hogy mi vagyunk a gyerekeid.

Mi volt ehhez képest egy asszony szerelme?

Szinte semmi.

De mégis: ha sokáig nincs nőd, jönnek éjjel az álmok, és az ember azt se tudja, fiú-e,
vagy lány – – –

Mint mondtam, nem sokkal múlt hat óra.

Ültünk a szalonban, ő meg én.

A pongyoláján mély volt a kivágás, és cigaretta volt az asztalon.

Vett magának egyet, és rágyújtott; és engem is megkínált eggyel, és én is rágyújtottam. Fekete selyemharisnya volt rajta, és ebből is lehetett tudni, hogy már tudja, hogy te nem vagy.

A falon lógott a képe, ismered.

Egy olajkép. Hermelinnel.

Talán a hermelin miatt is volt, hogy akaratlanul összehasonlítottam a magazin mellképével.

De ezt csak később mondtam meg neki.

De hidd el, kérlek – nem én kezdtem, hanem ő. Ő volt az aktív fél. Átölelt, és azt mondta: miért ölelsz át? Kigombolta a zubbonyom, és azt mondta: mit csinálsz? Megcsókolt, és azt mondta: hagyjál! Hozzám simult, és azt mondta: menj el – –

De ezt már csak a vacsora után csinálta.

Ugyanis meghívott, mert a következő vonatom csak 9 óra 12-kor indult vissza, de akkor még nem gondoltunk semmi továbbira.

Én legalábbis nem.

Ő talán már igen.

Bizony, bizony, mi férfiak a harcmezőn esünk el, a nők meg otthon buknak el. Minket, férfiakat elkaparnak, a nők meg felállnak és átöltöznek.

A te nejed is, kedves századosom! A tied is!

De mért mesélem ezeket neked? Mért?

Mért gondolok mindig rád?

Szinte már úgy hangzik, mintha mentegetőznék – –

Isten látja lelkemet, hogy nincs rá szükségem!

Nem tettem én semmi rosszat, és ő se tett semmi ilyesmit – és te, te halott vagy! Tűnj el!

És egyébként is, elszakadt köztem és közted minden kötelék, amióta tudom, hogy mit írtál a feleségednek, amióta saját szememmel olvastam!

Miért szidalmazol a leveledben? Mit vétettem én neked? Hát nem akartalak megmenteni? Mért nevezel becsstelen gazembernek?

Mit jelentsen ez, százados?!

Azt kell hinnem, hogy megbetegedtél, mikor ezt a levelet írtad – és az özvegyednek is így mondtam el, hogy úgy látszik, már nem voltál eszednél, az idegeid minden valószínűség szerint felmondták a szolgálatot, és a megzavart fantáziád üzött gonosz tréfát veled.

A feleséged egyre sápadtabb lett, ahogy a soraidat olvasta, aztán vörös, egész vörös. Közben tátva marad a szája, mint egy csodálkozó gyerekeknek. És aztán, aztán rám nézett – nem, nem csodálkozóan, hanem elborzadva. Sose felejttem el ezt a pillantást.

Világosszürke a szeme, ezt tudod. Engem bámult azokkal a szemekkel, de úgy tűnt, mintha semmire se gondolna, vagy minden csak átsuhanna a fején.

Egy hang se jött ki a torkán, és a levél remegni kezdett a kezében. Egyre kellemetlenebbül éreztem magam, és már azon voltam, hogy megkérdezem, mit írtál, de megelőzött. „Ez borzalmas” – mondta, de nagyon halkán.

Aztán felállt, és fel-alá kezdett járkalni.

Mi baja?

Hirtelen megáll, egészen közel hozzám, és mereven a szemembe néz. „És – ezt a levelet ő adta magának?”

„Igen, vagyis: én vettem ki a kezéből” – –

„Hallgasson! – vág közbe kiabálva. – Ne beszéljen tovább, maga szörnyeteg! De hát ez borzalmas – egy szót se többet, egy szót se!” A szófára veti magát, és bög.

Már nem tudom, mit csináljak, és a hisztérikus szó jut eszembe.

Most mi legyen?

Nem tudom, és hagyom bögni.

Egyre csendesebben sír, lassan felemelkedik, egy kis zsebkendővel felszárítja a könnyeit, és titokban kifújja az orrát. Aztán megint hozzám fordul: „Hallja, mindent el kell mondania, mindent, mindent – most, rendben” – –

Miért most?

„Tehát – folytatja, és megpróbál uralkodni magán –, kivette a kezéből a levelet?”

„Igen, ugyanis észrevettem, hogy valami fehéret tart a kezében.”
 „Meg akarta menteni, ugye?”
 Kiráz a hideg, mert egészen zavartan mosolyog – – –
 „Igen – mondom –, meg akartam menteni.”
 „De elkésett?”
 „Igen, elkéstem.”
 Még mindig mosolyog.
 „És maga vágta le?”
 „Levágta?!”
 Rámeredek, már nem mosolyog.
 Levágta? Teljesen megzavarodok – – –
 A nő figyel engem.
 „Mondjon el mindent – mondja, és egyre feldúltabb lesz –, jogom van hozzá, hogy megtudjam az igazságot, végül is a jog szerint a felesége voltam, és nem tűnök semmi porhintést hősi halálról meg effélékről! Nem tartok igényt semmiféle »kíméletre«! Az igazságot követelem, a meztelen igazságot!”
 Megőriült, fut át az agyamon.
 „Itt, ezekből a sorokból, az utolsó leveléből, világosan kiderül, hogy nem esett el, hanem felakasztotta magát.”
 Felugrok.
 „Felakasztotta?!”
 „Itt áll fehéren-feketén! Ő maga írta! És most mindent pontosan tudni akarok, mindent, mindent!”
 „De hát egyáltalán nem akasztotta fel magát!”
 „Ne hazudjon! – kiabál rám. – Elég volt a hazugságokból!” Ostobán érzem magam.
 „Nem hazudok! – förmedek rá. – Mi jut eszébe?! Annak rendje-módja szerint elesett!”
 „Elesett?! – szakít félbe rikácsolva, és fagyosan felnevet. – Azt mondja, elesett?! Tessék, olvassa el a levelét, az utolsó levelét, maga hazug!”
 Az asztalra hajítja a levelet, és látom, hogy ott hever.
 De még nem nyúlok hozzá.
 Az ablakhoz lép, és kinéz.
 Kint elhúzza egy vonat, egy helyiérdekű – – –
 „Csak tessék, olvassa! – förmed rám megint. – Olvassa, és ne legyen olyan gyáva!”
 „Nem vagyok gyáva” – mondom, és elfog a düh.
 Felkapom a levelet, és olvasni kezdek.
 „Kedves feleségem – olvasom –, röviddel az örökkévalóságba teendő hosszú utam előtt még egyszer köszönetet akarok mondani Neked, köszönetet szerelmedért és hűségédért. Bocsáss meg, de én már nem tudok tovább élni, engem a kötél vár” – – –
 Megakadok.
 A kötél?
 Mi a fenéről ír ez, a százados?
 És olvasom tovább: „Már nem katonák vagyunk, hanem nyomorult rablók, gyáva gyilkosok. Nem az ellenséggel harcolunk tisztességesen, hanem alattomosan és aljasul nők, gyerekek és sebesültek ellen” – – –
 Odapillantok a nőre.
 Még mindig az ablaknál áll, és kifelé néz.
 Nők ellen?
 Igen, ez igaz.
 „Bocsáss meg – írja a százados –, de már nem illek bele a korba” – – –
 Nézem a százados feleségét, és arra gondolok: te beleillesz a korba? És magamtól is ezt kérdezem: én beleillem a korba?
 „Ez gyalázat – olvasom tovább –, és legjobban a hazám bukása fáj. Mert a hazám most aztán elvesztette a becsületét, mégpedig örökre. Adjon az Isten erőt, hogy végezhessek magammal, mert nem akarok bűnözőként tovább élni, undorodom a hazámtól” – – –
 Undorodsz?

Az asszony még mindig kifelé néz az ablakon.
Mi érdekes lehet ott?
Valószínűleg semmi.
Ránézek, és a századosra gondolok.
Hová vezet ez?
Ki érthet még meg téged?
Miért undorodsz a hazádtól?
Igen, ez igaz: már nem akartál velünk lenni, a katonáikkal.
Idegen lettél számunkra, ezt már akkor is éreztük – emlékszel?
Például, mikor megtudtad, hogy elintéztünk pár foglyot, akkor is mit műveltél! Pedig az végső soron nem volt más, mint gyorsított eljárás – talán brutális, elismerem! De glaszékesztyűben nem lehet háborút nyerni, ezt tudnod kéne! De te ránk ordítottál, hogy egy katona nem bűnöző, és hogy egy ilyen gyorsított eljárás méltatlan a fronthoz!
Méltatlan a fronthoz?
Ez mit jelent?
Már csak halványan emlékszünk rá, hogy ez egy világháborús kifejezés – mi ezt már nem tanultuk.
És annak a bajtársnak, aki az egészséget kitalálta, saját kezűleg tépted le a csillagot gallérről, az ezüstcsillagját – – –
Mondd, százados, mire volt ez jó?
Másnap mégis visszakapta a csillagját, te meg szigorú figyelmeztetést kaptál – mindnyájan tudjuk, mi volt benne, a hadnagy elmondta.
Az idők, ez állt benne, megváltoztak, és már nem a lovagi tornák korában élünk.
Százados, százados, nincs ennek értelme!
Hidd el, én jót akarok neked –
Vagy nem ugrottam-e utánad?
Nem akartalak-e visszarántani a halálból?
Most már tudom, mért rohantál bele a gépfegyverbe, most már tudom, hogy nem tettem volna szívességet neked – – –
De a karomnak hinnie kellett benne.
Még mindig nincs teljesen rendben, és talán már nem is lesz soha.
Hogy nevezhetsz bűnözőnek, mikor segíteni akartam?
Hogy undorodhatsz tőlem?
Hiszen én is a hazához tartozom.
És a feleséged ott az ablaknál, ő is.
Még ha mindig csak veszekedettetek is, biztos neki is jobb lett volna, ha visszajössz. – Bár még viszonylag fiatal, és majdcsak megvigasztalódik valahogy.
De akkor is – akkor is, ha az egyes ember nem számít, nem lett volna szabad ezt tenned, nézd, a feleséged egészen magánkévé van.
Most megmondom neki, hogy nem volt szó semmiféle kötélről, és megnyugtatom, hogy csak egy ellenséges gépfegyver volt – – –
És meg is mondom.
Figyelmesen hallgat, majd megkérdezi: „Tényleg ez az igazság?”
„Igen.”
Szomorúan néz rám azzal a világos szemével, egy kicsit elmosolyodik, mintha fáradt lenne. Aztán megint hallgatunk.
Csodálkozom, milyen nyugodt lett.
Egyszer csak azt kérdezi: „Megígér nekem valamit?”
„Természetesen.”
„Arra kérem, hogy a levél tartalma maradjon köztünk” – – –
„Kérem” – – –
Magához veszi a levelet, és beletúr a hajába.
„Ugyanis nagyon-nagyon kellemetlen volna, ha valaki megtudná a valódi tényállást – régi hivatalnok- és katonacsatládból származom, és ha ez a szörnyű levél napvilágra kerül, éktelen botrány lesz belőle.”

„Parancsára.”
„Azok képesek rá, és még holtában se hagynának neki békét. Még kiásnák, és valahol elkaparnák, ahol se közel, se távol nincs egyetlen tisztességes ember se” – – –
„Lehetséges.”
Csodálkozva néz rám.
Szóval hivatalnok- és katonacsaládból származol – erre kell gondolnom.
„Most már maga is tudja a titkom – szakítja félbe a gondolatom, és megint elmosolyodik. – Magán múlik, hogy ez köztünk maradjon, csak magán, mert a Jóisten, az hallgatni fog” – – –
Bólint, és kimegy a szobából.
A konyhába megy, és ételt készít.
Mert, mint mondja, vacsorázzak nála, hisz a vonatom csak 9 óra 12-kor indul vissza.
Most egyedül vagyok.
Az asztalon van még cigaretta, rágyújtok. A könyvszekrényben világháborús emlékek.
A százados katonai könyvei. És a feleség ostoba regényei.
A konyhából tányércsörömpölés hallatszik.
Vajon mi lesz a vacsora?
Biztos hideg.
Talán valami finom felvágott, vaj, sajt és kenyér – – –
Kint esni kezd, a fák hajladoznak, de bent minden meleg és nyugodt.
Igen, ősz lett.
Egyre sötétebb lesz, és a lámpa fénye a középén álló nagy asztalra esik.
Itt ettek, a százados meg a felesége.
És hirtelen belém villan: nézd, ez hát a kényelmes élet – – –
Az élet, amit annyira megvetsz.
Joggal?
És ahogy ezen gondolkodom, eszembe jut az apám.
Most is ott sántikál a kocsmájában, és már-már megsajnálom – – –
Ő is egy ilyen szobát szeretett volna.
Egy ilyen szép lámpát, könyvszekrényt, karosszéket, egy nagy meg egy kis asztalt.
És egy asszonyt, aki a konyhában a tányérokkal csörömpöl.
Az anyám vajon jól főzött? Nem tudom.
De megint meg kéne látogatnom, hiszen már évek óta nem voltam a sírjánál.
És hirtelen nagyon különös érzésem támad, mintha egy nő miatt még én is meg tudnék feledkezni a hazáról – mintha az ember már nem volna úgy oda a hazáért, ha van egy asszony, aki főz rá.
Bizony, a szerelem a gyomron keresztül támad.
Vigyorognom kell, és fel-alá járkálok.
A sarokban egy nagy tükör áll, látom benne magam, ahogy járkálok, és egyszer csak belém nyilall a kérdés: milyen is volt a századosod járása?
Megpróbálok úgy lépni – – –
Nem megy.
De igen, két lépés jó volt. Így ment! Kicsit súlyosan, kicsit zömöken – – –
Szóval így járkált itt fel-alá, és várta a vacsorát.
Vajon neki is ilyen sokáig kellett várni?
Már ugyancsak éhes vagyok – mit csörömpöl ez ott kint ennyi ideig?
Éppen a negyedik cigarettára akarok rágyújtani, mikor végre bejön a tálcával.
Rántott hús van salátával. Bravó!
Megterít, egy szót se szól.
Kés, villa, kanál – minden a helyén.
Minden feszes sorban, igazodik, mint férfi a férfihoz.
Lassan én leszek a százados.
Odaülök a helyére.
Jó lehet, ha az ember tudja, hogy van otthon egy asszony, aki nyitja és csukja a szekrényeket.

Aki rendet tart.
Igen, ez mind nagyon szép volna, ha az ember megengedhetné magának!
A szerencse csak pénz kérdése, semmi más.
De álljon meg a menet!
A százados ezt megengedhette magának, ezt a házi boldogságot, mégis a kaszárnyában lakott.
A felesége csak vásár- és ünnepnapokon látta.
Szóval megette ezt is a fene, az egész égi meg földi szerelmet, és marad minden a régi-
ben: senkit se bírok elviselni.
Magamat se.
Tulajdonképpen mindenkit gyűlölök.
Még a századosról is megfedkezem – a levele óta.
Amióta undorodik.
„Fehéret iszik vagy vöröset?” – kérdezi az asszony.
„Mindegy.”
Vöröset tölt, előbb magának, aztán nekem.
Megemelem a poharam: „A háziasszony egészségére!”
„Köszönöm” – mondja halkán, és csak belekortyol.
Nagyon sápadt, és egy szót se szólunk.
A távolból harangjáték hallatszik – – –
Arra figyelek.
„Ez a pályaudvar váltóállítója – mondja. – Ha besötétedik, idehallani a jelzéseket.”
„Mi köze ennek a sötétnek?” – kérdezem megkönnyebbülve, hogy végre beszél, mert
a szótlanságot már az idegeimre ment.
„Azt nem tudni, de így van” – mondta.
És anélkül, hogy rám nézne, tovább magyaráz: „Vannak ugyanis megmagyarázhatatlan
dolgok a földön, különös titkok, felderítetlen összefüggések – maga nem így gondolja?”
Meg se várja a válaszem, csak magyaráz tovább, közben vizsgálódva turkálja a salátá-
ját: „Volt egyszer egy szörnyű álmom. Azt álmodtam, hogy itt fekszem ezen a szófán, és
regényt olvasok, mikor hirtelen belép a férjem, és rám kiált: »Gyere! Itt az idő!« És aztán
veszekedni kezdett, mert még nem voltam kész – ó, rettenetesen veszekedett, mert a való-
ságban is nagyon türelmetlen tudott lenni, pedig alapjában véve áldott jó ember volt. Szó-
val gyorsan felöltözöm, és egyszer csak azt látom, hogy a homloka mély sebből vérzik. Két-
ségsébeesen felkiáltok, de ő csak mosolyog, ujját a szája elé teszi, és azt suttogja: »Csen-
desen, a gyerekek már alszanak« – de a valóságban nincsenek is gyerekeink. Csak bámu-
lok rá, és azt mondom: »Alfons, mi történt a fejjel?« Mire azt mondja: »Ne beszélj os-
tobaságokat! Az nem a fejem, az a szívem« – erre felébredtem.”
„Különös” – mondom.
„És az a legkülönösebb, hogy ezt éppen azon a napon álmodtam, mikor meghalt.”
„Nagyon különös. És akkor hirtelen eltűnt – úgy értem: az álmában?”
„Igen, vagyis kiment ezen az ajtón, de át a deszkán, mintha nem hús-vér ember volna.”
„És hová vezet az az ajtó?”
Egy pillanatig mereven néz rám, aztán azt mondja: „A hálószobámba.”
Elpirul.
Miért?
Kiissza a poharát, szinte mohón.
Hirtelen megint rákezd: „Mi a foglalkozása? Diák?”
Én?! Diák?!
Hát úgy nézek én ki?
Mondjam meg neki, hogy egyenruha nélkül egy senki vagyok?
Hogy ráadásul büntetett előéletű volnék, ha a zsaru nem csúszik el a jégen – – –
És azt mondom: „Igen, diák vagyok, és közben bevonultam – önként.”
„Ugyan” – mondja, és elkomorul.
Biztosan megint a férje jutott az eszébe az „önkéntes” szóról – – –
De mosolyognom kell, mert hízelgő, hogy diplomás embernek tart.

Szóval nemcsak a pénz körül forog minden, hanem a kisugárzáson is múlik. Akinek van, annak van!

És egyszer csak olyan felszabadultan tudok beszélni vele, mintha maguktól jönnének a szavak meg a mondatok.

Először ugyanis meg voltam illetődve, de most, hogy már fecsegek, mindig ugyanarra gondolok: lám-lám, egy társaságbeli hölgygel se nagy kunszt együtt vacsorázni, feltéve, hogy diplomás embernek tart.

Mindenfélét beszélek neki, egyszer még csilingelőn fel is nevet – de rögtön abbahagyja, és félve körbepillant, mintha ma nem volna szabad nevetnie.

És mesélek neki a karomról, ami még mindig nincs teljesen rendben, de elhallgatom, hogy sebesült meg – hogy tudniillik meg akartam menteni a századosunkat.

Erről mért is nem beszélek?

Mért nem mondom meg, hogy a karom még ivás közben is nyilall, mert a férjét vakmerően vissza akartam rántani?

Mért nem hivalkodok vele, hogy tulajdonképpen egy hős vagyok?

Magam se tudom.

Csak valami belső hang súgta csendesen: ne említsd többé a századost, csak az ő nevét ne – – –

Nincs már köztünk semmi keresnivalója.

Ne vetüljön árnya többé az asztalunkra.

Takarodj!

Takarodj, talán azért, mert az előbb nevetett a feleséged – – –

Ne kelljen többé körbepillantgatnia!

Takarodj! – – –

Egyre múlik az idő.

„Mennem kell” – mondom.

„Van még a borból” – mondta.

És én már olyan régen nem ittam bort, hogy a fejembe szállt, és egy kisasszonyról mesélek, aki hajtott rám, de nekem nem kellett, mert túl fiatal volt hozzám – ekkor veszem észre, hogy a nő engem bámul. Abbahagyom, mert gúnyosan mosolyog.

Megint hallani a váltót.

Figyel, és egy kicsit megrázkódik.

„Mi az?”

„Ez volt az utolsó vonat.”

„Az utolsó? Na jóccakát!”

De megnyugtat.

„Nyugodtan itt éjszakázhat, itt a szófán, feltéve, ha nem árt a karjának” – – –

„De hát ezt nem lehet” – – –

„Mért ne lehetne? Maga engem nem zavar, ellenkezőleg: nem szívesen vagyok egyedül a lakásban, a földszintről mindenki elutazott, és a szobalányom csak kora reggel jön, nincs tehát senki a házban, és gyakran jár erre mindenféle ijesztő koldus” – – –

Koldusok?!

Belém nyilall a szó, mert az öt talléromra kell gondolnom, ami még itt van a zsebemben.

És arra, akinek nem adtam oda.

Meglátom magam a tükörben.

Csak most tűnik fel, hogy láthatom magam a helyemről.

Nem tetszem magamnak.

És a nő azt mondja:

„Ezek a koldusok egyre szemtelenebbek.”

A kutya

Visszavonult a hálósobájába, én meg levetkőztem. A kabátomat egy székre fektettem, de aztán megint felvettem, mert kegyetlen hideg lett éjszakára.

Kitört ugyanis a vihar, és a függönyök libegnek. Különösen a bal oldalon, és a beteg karomra jön a huzat.

Jobban magamra húzom a takarót, amit kaptam, de csak pillanatokra alszom el. Aztán megint felébredek – a százados levele nem hagy nyugodni.

Egyre hosszabb lesz az éjszaka, a vihar a tetőnek feszül.

Ki-be jár rajta – – –

Az a levél, az a levél!

Aludj, hülye kutya, és ne töprengj tovább – – –

Látod a nagy hegyeket az asztal körül?

A tükörben egy város ég.

Gyerünk, masírozzunk – át a magas platón.

A diktatúra katonái, előre!

Szakadékok tátongnak körülöttünk, és folyók zúgnak a mélyben.

Felakasztottunk öt civilt.

Egyiket a másik után.

Két varjú repül el felettünk – – –

Mi ütött a századosba?

Úgy látszik, egy szikrányt se örül.

Csak ingatjuk a fejünket mindnyájan.

Már sokat vesztettél a népszerűségedből – – –

Egyesek morognak is.

Bár még minden reggel ellépsz a sorfalunk előtt, már csak a felszerelésünket látod, és nem látsz azon át belénk.

Néha kimondottan egyedül érezzük magunkat, habár feszes sorban állunk. Mintha védtelenek volnánk a fenyegető éjszakában, és nincs, aki megóvjon minket –

Visszajönnek a varjak.

És sóvárogva gondolunk a kaszárnyaudvarban töltött szép napokra. Milyen szép volt, mikor a századosunk ellépett a sorfalunk előtt, mikor elismerően bólintott szokott magabiztosságával, mert minden rendben volt, kívül és belül.

Hé, százados, hova vezet ez? Hova?

Ezt kérdeztem, mikor az özvegyed egyszer csak megjelent a hálósoba ajtajában.

Falféher volt, és reszketett.

Felülök – – –

Alig van rajta valami, leül egy székre, az asztalra borul, és sír.

„Mi van magával?” – kérdezem.

„Nem tudok odaát maradni – nyöszörgi –, valószínűleg csak az idegeim, de már nem bírok egyedül lenni, egyfolytában hangokat hallok, mintha járkálna valami az ágyam körül” – – –

„De hát micsoda?”

Rám néz tágra nyílt, kisért szemmel, és lassan mondja: „Egy kutya.”

Egy kutya?

„Nem! – kiált fel hirtelen. – Én oda többé nem megyek vissza! Soha többé, soha többé!”
Egyre jobban bög.

Felállok, mert csak a csizmámat vettem le, és felajánlom neki a szófámat, de ő a karosszékben akar aludni. Ezt nem engedem, és közben megérintem a vállát. Erre mérgesen csapkodni kezd, és rávág a karomra. Feldühödök, és meglököm – – –

„Mi képzeld?” – ordítja.

„Csend legyen! – förmedek rá. – A karom kapott! Ott a szófa, és egy szót se többet!”

„Egy szót se többet?” – kérdezi elnyújtva, és nem veszi le rólam a szemét.

Mintha a halálos ellenségem volna, úgy áll előttem. Szótlanul és dühödten.

A hermelines mellképre gondolok – de nem nézek le rá.
Csend támad.
Angyal szállt át a szobán, mondják ilyenkor a gyerekek.
Csak a száját látom.
Nem csukja be – – –
Az ajka nedves.
„Feküdj le” – mondom halkán.
Felfortyan: „Hogy jut eszébe, hogy tegezzen? Maga?!”
Tegeztem volna? Észre se vettem – – –
Épp bocsánatot akarok kérni, mikor lassan beletúr a hajamba. Az ajka mozog – – –
„Mit mondott?”
„Semmit.”
De hazudott, mert én hallottam.
Azt mondta: „Mit csinálsz belőlem?”

Kornya István fordítása

Ödön von Horváth (1901–1938): drámaíró, író. A *Korunk gyermeke* (Ein Kind unserer Zeit) utolsó befejezett regénye, 1938-ban jelent meg, nem sokkal Horváth halála után, Amsterdamban. A regény a Helikon Kiadónál jelenik meg.

Kornya István (1971): újságíró, műfordító. Debrecenben él.

Hátterek

HÁT TEREK

– Miért ne hívhatnád meg? – válaszolta Éva. – Bajban van, és te ismered őt.

Sértett, hogy a feleségem beleegyezésként adta tudtomra, hogy ellenzi Sebastian meghívását. Nem tudta mire vélni, hogy egy csapásra megfedkezem miatta az óvatosságról és a gyanakvásról. Végére is, mondta, egyáltalán nem ismerem azt a fiút. Személyesen legalábbis nem, feltéve, hogy mindent elmondtam neki, amit tudnia kellett. Hogyan jut eszembe egy teljes hétre meghívni a házukba? A segítség persze más dolog. Egészen más. Akármilyen okom is legyen Sebastian meghívására, ezt nem kell vele megosztanom, hibát követek el.

Nem azt akartam elérni, hogy Éva egyszerűen tudomásul vegye Sebastian érkezését. Bíznia kellett volna bennem, hogy akármik az indokaim, nélküle nem döntök.

– Valóban, meghívhatom? – kérdeztem, de a kérdést nem sikerült úgy feltennem, hogy Évának muszáj észrevennie, hogy megértettem, milyen lehetetlen ötletnek tartja, amivel előálltam, és bántott, hogy ezt nem mondja ki egyenesen. Ha másképpen válaszol, azt hiszem, nem ragaszkodtam volna Sebastianhoz, hiszen bennem is voltak kétségek.

– Miért is ne? – felelte Éva, de nem azonnal, hanem egy leheletnyi szünet után. – Legalább megismerem, kivel levelezel.

A rövidke szünet alatt Éva megtalálta az okot, amely minden kétely ellenére egyenesen kíváncsossá tette a meghívást, de hogy az ok valóban az volt-e, hogy így megismerheti a fiatalembert, akivel az utóbbi hetekben előbb napi egy-két üzenetet, majd többet is váltottam, abban nem lehettem biztos.

Sebastian valahonnan megszerezte az e-mail címemet, és a t.-i felolvasás után, amelyre ő is eljött, üzenetet küldött. Nem volt szokásom az olvasói levelekre válaszolni, akár postán érkeztek, akár valamelyik e-mail címemre. Az elektronikus leveleket szinte mindig válasz nélkül hagytam, sőt többnyire ki is töröltem őket. A postán érkezők esetében a legtöbb, amit megtettem, annyi volt, hogy a megadott címre elküldtem egy dedikált fényképet. Minden másra sajnáltam az időt, habár tisztában voltam azzal, hogy pusztán a könyveim már nem adják el magukat. Az eladási példányszámok apadtak, jóllehet nem drámai mértékben, de folyamatosan. A kiadóm még mindig tisztos bevételt könyvelhetett el, de sokféle jelből érzékelttem, hogy az igazi üzleti sikert, a meglepetést már nem tőlem várják.

Évával sokat beszélünk erről. Azt mondta, nem szabad elveszítenem az önbizalmamat. A sikeres regények receptje úgyszólván a kisujjamban van, és a könyveimben mindig van valami finom szomorúság, ami az ember lelkére hat. Szerettem volna hinni Évának. Mindenért hálás voltam, ami, ha csak egy pillanatra is, reményt adott, hogy nem is olyan nagy a baj. Alig dolgoztam, végezni pedig végképp nem végeztem semmit, mégis folyton fáradt voltam. Körülvéve feljegyzésekkel, könyvekkel, egyre gyakrabban kaptam magamat azon, hogy a számítógép képernyője fölött elnézve már tíz vagy húsz perce a semmibe meredek, ásítózom, dörzsölöm a szemhéjamat, és mindenféle indokokkal felállok az asztaltól. Sűrű ködökben éltem, és bár megvoltak az eszközeim, ó, túlságosan is megvoltak, hogy a tompaságot és a tétlenséget tevékenykedésnek álcázzam, hogy aztán kimerültségre panaszkodhassak, emiatt még inkább kétségbe voltam esve, szégyelltem magam. Éva látta, hogy segítségre szorulok, de mivel a segítség semmiképpen sem érkezhett tőle, mert megbénította szótlanságát, magába záruló kétségbeesésem, nem tehetett mást, csak reménykedhetett, hogy a köd idővel oszlani kezd, és magától elmúlik a sötétség.

Ekkoriban érkeztek Sebastian első levelei. Hamar kiderült belőlük, hogy nem azok közé a rajongók közé tartozik, akik többször elolvassák kedvenc írójuk könyveit, gyűjtik a vele készült riportokat, igyekeznek dedikált példányokhoz is hozzájutni, elmennek a felolvasásra, hogy felépítsék és birtokba vegyék magukban a valódi személy felismerhetetlen mását. Sebastian úgyszólván véletlenül tévedt oda a t.-i felolvasásra, tulajdonképpen csak azért, mert nem volt jobb dolga, és mert hallotta már a nevemet, mégpedig egy olyan személytől, aki valaha, így írta, „valaha” fontos volt a számára, és – őszintén szólva – még mindig az.

A t.-i felolvasáson egy kérdésre válaszolva az unalomról beszéltem. Arról, hogy kétféle unalom van. Az egyik kitágítja és parttalanra teszi az időt, feloldja az én határait, és a lélek valami furcsa álmoságban, súlytalan és fényes hullámszerűségben lebegni kezd. A gyerek unalma ilyen egy esős szombat délután. Minden pillanat telített, nem hiányzik belőle semmi. De a lélek később otthonra lel a sötétség tájain is, ha megnyílik előtte az értelmetlenség unalma, amely nem kevésbé mély titkokkal ismerteti meg. Az idő éppúgy parttalanra válik, de üressé is egyben, megszűnik minden aktivitás, és a lélek ebben az ürességben az esztelenségig csigázza kínjait, amíg minden felelősség alól felszabadulva képesé nem válik bármilyen gonoszságra. Egy kérdésre válaszolva azt mondtam T.-ben, engem ez a gonoszság érdekel, pontosabban az ürességben széthulló lélek kínjai, amelyekből annyi kietlen gonoszság ered.

Sebastian korábban nem olvasta egyetlen könyvem sem, de a t.-i felolvasás és az utána következő beszélgetés kedvet csinált neki ahhoz, hogy elolvasson néhányat, ami végül is, írta, kidobott időnek bizonyult, legszívesebben visszakövetelné tőlem. „Amennyire a könyveiből megítélhetem, a lélek ürességéről és a belőle fakadó gonoszságról, egyáltalán a gonoszságról, hogy mi volna az, tisztelt uram, önnek fogalma sincs, még csak nem is sejti, miként jelentkezik az emberi megnyilvánulásokban. Azt hiszi talán, a gonoszság olyasmiről, amit elő kell hívni? Ugyan, jön az magától is. Eteti a bánat, a félelem, a hamiság, a manipulációk, amelyekkel azt védelmezzük, akit önmagunknak hiszünk. Ön, uram, csupán szenved. Nem mondhatja, hogy érdekli a gonosz, csak azt mondhatja, mutasd a pofád, látni akarlak.”

Hogy jön ahhoz egy fiatalember, hogy kérdőre vonjon, megszegyenítsen és csalónak nevezzen? És hogy jön ahhoz, hogy ráadásul igaza legyen? Az üzenet alapján minden okom meglett volna, hogy Sebastiant örültem véljem, vagy legalábbis olyan kellemetlen alaknak, akivel, főképp akkori állapotomban, semmiképpen sem ajánlatos kapcsolatba kerülni.

nöm. De megtehettem-e, hogy fedezékbe húzódjam ilyen szavak elől?

Következő levélében Sebastian a szüleiéről mesélt. Általuk beleszületett egy világba, amelyben olyan szavakat is mozdulatok közöltek, hogy „holnap”, hogy „reggel”, hogy „mit akarsz”. Korán megértette, hogy rájuk, akik mutogatnak, mert süketnémák, úgy néznek az emberek, mintha marslakók lennének. Néha sajnálták, „szegény gyerek”, de ő mindent hallott. Bejárt a Süketnémák Intézetébe. Volt ott két férfi, akik vakok is voltak. Érintésekkel beszéltek egymáshoz. És ő megpróbálta megfogni annak a két embernek a kezét, hogy túllépjen a szégyenkezésen. Azóta is többször kipróbált olyan érintkezési lehetőségeket, írta, amelyekről nem tudjuk, meg lehet-e tenni őket. És meg lehet. Igenis el lehet jutni olyan területekre, rétegekbe, ahová az ember nem mer belépni azonnal.

Azokban a napokban történt, hogy Évával el akartunk menni egy barátunk előadására, aki a pravoszláv festészet történetéről mesélt. Amikor a megadott időpontban odaértünk az előadás helyszínére, a terem ajtaját zárva találtuk. Kiderült, hogy elnéztük a naptárt, az előadást az előző napon megtartották. Bosszantó tévedés. Éva így értékelte az esetet, én viszont nagyobb jelentőséget tulajdonítottam neki. Emlékek idéződtek fel bennem. Az első évek, amelyeket Évával töltöttem. Amikor megismerkedtünk, Éva festőnek tanult. Cézanne-ért lelkesedett. Azt mondta, az ő festményei előtt állva értette meg, hogy a pusztá anyag, akár a legsemmitmondóbb tárgy, vagy egy vonal is lánggra lobbanhat, ha érintkezik a szellemmel. Így mondta, ezekkel a szavakkal. De hogy ezt a lángolást megpillantsuk, el kell hagynunk az érzelmeket, amelyeket hajlamosak vagyunk belevetíteni a látványba, le kell választanunk őket magunkról, ahogy az ember leveszi a ruháját, leteríti a szék támlájára, vagy odadobja valahová, és a blúz vagy a szoknya, amely az előbb a test leple volt, kifejezte a formát, módosította és elrejtette, most önmagát fejezi ki, és a test hiányának ad formát.

Éva néhány év múlva abbahagyta a festést. Azt mondta, elegendő bizonyítékot gyűjtött arra, hogy nincs valódi tehetsége a festészethez, tévedés volt azt hinnie, hogy a képi problémák megértése elégséges alap az alkotáshoz. A feladatát mostantól abban látja, hogy tökéletes feltételeket biztosítson nekem a munkához, és ez nem jelent számára áldozatot. Vádoltam Évát, amiért olyan könnyen lemondott magáról, és vádoltam magamat, amiért elfogadtam tőle ezt a lemondást, és még csak különösebb hálát sem éreztem. Vajon hány ajtó zárul be még ezután közöttünk?

Mire hazaértünk, már ott várt Sebastian következő levele. Az intézeti évekről szólt, ahová azért került, mert a hatóságok szerint a szülei alkalmatlanok voltak a nevelésére. Az intézet a Zugerberg oldalában álló kolostorban, a „Kloster Maria Opferung”-ban volt berendezve. Sebastian tízéves korától élt itt. Hallgatta a birkák bégetését, a tehenek kolompolását, a kolostor órájának hangos kongatását. Amolyan rejtekhely volt ez neki, ahol megint csak kívül érezhette magát a világban. Az első években négyen aludtak egy hálóban, később ketten, az utolsó két évben mindenki külön szobát kapott. Ekkoriban éjszakánként kilópozott a szűk folyosóra, amelynek végén egy tükör állt. Elkezdett előtte mozogni. Rájött, milyen lazák az ízületei. Kicsavarta a vállát, a csuklóját, a térdét, ameddig csak lehetett. A kifacsart ízületek, a törések, a hajlások látványa és a fájdalomérzet is gyönyört váltott ki belőle. A tükörben akarata és élvezete bábjaként látta viszont magát, melyet minden éjszaka megfigyelhetett az agresszióban és a fájdalomban. Maszturbációs mozdulatokat is végzett természetesen, ezeknek nyugtató és fájdalomcsillapító hatásuk volt. Egy alkalommal meglepte az ügyeletes nevelő. Mintha a falból lépett volna a háta mögé. A tükörben pillantotta meg, pontosabban csak érezte, hogy ott áll, mert az arca, míg meg nem szólalt, az éjszakai lámpa halvány fényében beleolvadt az olajfestékkel le kent falba.

Folytasd, szólt rá a nevelő. Hangjától Sebastian hirtelen megint gyerek lett, és elhúzta a kezét az ágyékától. Fordulj felém és folytasd! – mondta az alacsony, kissé pocakos, szép arcú férfi. Sebastian csukott szemmel, egészen mélyről, a hasa aljáról lélegzett, beszívta a levegőt, bent tartotta, és aztán olyan lassan engedte ki, hogy ha egy papírlapot tartottak volna a szája elé, a lap éppen csak megemelkedett volna. Ekkor a nevelő elkapta a vállát, és olyan erővel fordította ki, hogy Sebastian nekiesett a falnak. A barnás zöld lábazat fénye hirtelen kiélesedett, és belezuhant a szemébe.

Egyik délután, amikor Sebastian válaszára várva a számítógépem mellett ültem, a képernyő jobb alsó sarkában felugrott Éva neve. A szobájában dolgozott a laptopján. „Nemrég a félelemről beszéltél”, üzentem neki. „Arról, hogy az érzelmek közül a félelem a legerősebb. Ezen sokat tűnődtem. A félelem, Éva, a legrosszabb érzés, amellyel dolgozunk lehet. Ha a markába kerít, akár meg is ölhet. Nem értem, mi oka lehet bármelyikünknek félni.”

Éva azonnal válaszolt. „Nem erre készültünk”, írta, „nem így akartunk élni. Nem látjuk, hol vagyunk, mi vesz körül bennünket. Mint aki sötétben úszik, és minden tagja fáj. Hosszú időkre elfeledkeztünk egymásról és a saját arcunkról is. Remélem, egyszer elérjük a partot, ahol önmagunkat és egymást is újra felismerjük.”

Attól a naptól kezdve Sebastian már nem a folyosóra járt éjjelenként, hanem a nevelő szobájába. Kezdetben félt tőle, aztán megnyugodott. Nem érzett a tanár iránt sem undort, sem gyűlöletet. Nem volt más mellette, mint egy gép, egy figyelmes gép. Mindazonáltal saját ügyetlenségének, szegényének tekintette, ha nem sikerült hozzájuttatnia a maradéktalan élvezethez. Amikor néhány hónap múlva a tanár azt mondta, ne jöjjön többé, nincs már rá szüksége, úgy érezte, hirtelen megfosztódott annak a lehetőségétől, hogy önmagához köze legyen. Éveken át holdkórosként járt a világban.

Aztán találkozott egy táncossal, Pierre-rel. Neki köszönhetette, hogy megismerte a testét, tőle tanult meg mozogni. A legjobban azokat a gyakorlatokat szerette, amikor Pierre mozdulatait kellett olyan pontosan utánózni, hogy magát lássa benne. Ha valaki felemeli a karját, nemcsak a karja mozdul, hanem a lába, a törzse, a nyaka is, és neki mindent úgy kellett megismételnie, hogy a mozdulatai ne ismétlésnek tűnjenek, hanem párhuzamos testi eseménynek, ami csak úgy volt lehetséges, ha magába költöztette Pierre testét. Minden érzékével igent kellett mondania Pierre minden egyes mozdulatára.

Amikor táncosként alkalmassá vált rá, szerepet kapott abban az előadásban, amellyel Pierre társulata akkoriban járta Európát. Sebastian ezt az előadást addigra számtalanszor látta, bármikor fel tudta idézni magában a látványt. A színpadon egy kétszintes, nyolcrekeszes, óriási fémdoboz állt, minden rekeszbe egy-egy táncos volt zárva, mindegyik meztelenül. A rekeszek olyan keskenyek voltak, hogy kitárt karokkal keresztben átérték őket, a mélységük pedig nem volt több két-három lépésnél, a magasságuk viszont a táncosok magasságának kétszeresét is meghaladta. Mintha egy különös fukarsággal kimért cseléd-szobába lettek volna bezárva, ahol tánc közben sokszor egészen nagy erővel ütődtek neki a fénytelen, fekete falaknak, hogy már-már attól félt az ember, összetörik magukat, a tér szűkösségét mégis mozgásuk megváltoztathatatlan és ezért természetes feltételeként fogad-

ták el. A táncnak itt semmi köze nem volt a szépséghez. A mozdulatok a négy- és a háromszögek geometrikus törvényei szerint alakultak, ez volt a tér leképeződése a testekben, majd hirtelen spirálszerű forgásokba mentek át, e forgások azonban sosem váltak teljessé és befejezetté. Minden táncos a saját mozdulatain dolgozott, nagy figyelemmel és sok ismétléssel próbálták fölfejtetni, miből születnek meg bennük, és mi töri meg őket rendszerint ugyanabban a fázisban. Elmélyült, magányos munka volt ez, és csak a néző ismerhette fel, hogy a törések, az ütemvesztések, a lassúság és a gyorsaság a nyolcrekeszes fémdoboz egészét figyelembe véve tökéletes zenei rendet alkot, hogy a mozdulatok mindig máshol, egy másik test történetében ismétlődnek meg vagy éppen folytatódnak, miközben az egyes táncosok egyre jobban szenvedtek mozgásuk töredékességétől és befejezetlenségétől. Ráadásul karjukat és lábukat a legváratlanabb pillanatokban tette mozdíthatatlannul merevvé valamely erő, mintha villám csapott volna beléjük, valószínűtlenebbnél valószínűtlenebb pózokban szakította meg mozgásukat. Arcukat ilyenkor fájdalom torzította el, és, azt hiszem, a bénaságtól való félelem is. Volt, akinél mindez csak néhány másodpercig tartott, mások hosszú percekig szenvedtek. Miután a merevség oldódott tagjaikban, újra kellett kezdeniük a korábban megtalált mozdulatsort, a háromszögekre és a négyszögekre fel kellett építeniük a spirálokat, semmivel sem kisebb nehézségek árán, mint először.

Sebastian egyetlenegyszer volt képes eltáncolni a maga szerepét az egyik rekeszben. Hajnalban felült egy vonatra, és csak másnap értesítette Pierre-t a távozásáról. Hogy miért éppen T.-ben kötött ki, azt maga sem tudja. Előbb évekig pincérként dolgozott, aztán beállt eladónak a Böhmerstrasse sarkán lévő kis könyvesboltba, amelyben rajta kívül egyetlen eladó dolgozott, de ketten is sokan voltak, mert a lakószobányi, sötét könyvesboltba jó, ha naponta hat-hét vevő benyitott. Sebastiannak ott bőven volt ideje olvasni.

Miközben vele leveleztem, semmivel sem ment jobban az írás, mint azelőtt, ellenkezőleg, teljesen képtelenné váltam mindenféle munkára. Egyetlen sort sem írtam le, amelyet később ne lettem volna kénytelen kihúzni. Máskor ez szorongással töltött volna el, de most jó jelnek tekintettem. Mi másra utalt volna ez, mint hogy változóban volt a belső világom, és változóban voltak az igényeim is?

Egy este beszélgetést kezdeményeztem Évával. Én legalábbis azt hittem, hogy amit kezdeményezek, beszélgetés, ám valójában egy kétségbeesett középkorú férfi lamentált a konyhában, ráadásul nem is csak a maga nevében. Mindkettőnket elárasztanak a tennivalók, a fölösleges, de halaszthatatlan dolgok, és úgy elfáradunk bennük, hogy nem jut erőnk semmi másra. Laposan és üresen morzsoljuk a napokat, a mondatnak, amely rólunk beszél, hosszú ideje nem az alanya, hanem a tárgya vagyunk.

Azt hiszem, Éva pontosan tudta, hogy ebből mit kell megértenie. Sebastianról még mindig nem beszéltem neki. Hiszen Sebastian nem volt valóságos személy, egy név csupán, valaki, aki csak az üzenetei által létezett számomra, a várakozásban és a váratlanságban, a történetében, a számítógépem képernyőjén és a képzeletemben. Mindezt, gondoltam, magamban kell tisztáznom. Csak hát magunkban soha semmit nem vagyunk képesek tisztázni. Olyan ez, mintha a mezőn látott virágokat hazatérve a négy fal között próbálnánk leszedni. Amit pedig tisztázásnak, megértésnek nevezünk, nem annak az eszköze-e, hogy megszakítsuk az élet eleven folyását, kioltsuk legfényesebb erőit, mert nem vagyunk képesek elviselni bizonytalanságait és tűnékenységét, kiállni viharait, amelyek mindig azt zúzzák szét, aminek az elvesztése a legfájdalmasabb? Ezt gondoltam akkoriban. És mit gondoltam még? Azt, hogy Sebastian olyan tapasztalatok részese volt, amelyekre nekem is szükségem lett volna, de elzártam magamat tőlük, mert azt hittem, a lét mélyéig ható fájdalom nélkül, a szakadatlan munkavakásban is kiemelkedhet a világ kusza zűrzavarából, és megigazulhat az emberi élet.

A levelezés kezdete után egy hónappal ismét T.-be kellett utaznom, hogy tárgyaljak a kiadómmal. A példányszámok folyamatos apadása miatt csökkenteni kívánta a honoráriumomat. Kénytelen voltam belemenni, csupán a csökkentés mértéke volt kérdéses. A t.-i látogatást azonban elsősorban arra akartam felhasználni, hogy találkozzam Sebastiannal. Legalábbis, hogy lássam őt. Bár talán helyesebb lett volna, ha nem engedem összekapcsolódni testi megfelelőjével azt a személyt, aki a levelekben megjelent előttem, vagy akit a levelek által megalkottam, de a lehetőség, hogy láthatom, olyan kényszerként hatott rám,

amely sokkal erősebb volt minden józan megfontolásnál és veszélyérzetnél. A Böhmerstrasse sarkán számomra magnetizálódott a város, képtelen voltam elkerülni azt a könyvesboltot, ahol Sebastian dolgozott.

Gyalog mentem oda, ismertem a környéket. Hiába van közel a belváros, a házak arafelé öregek és elhanyagoltak. Az új tulajdonosoknak még nem gyűlt össze elég pénzük, hogy rendbe tegyék őket. A falakon grafittik, itt is, ott is vakolathiány. Lassan közelítettem a könyvesbolthoz, először elsétáltam előtte, és a sötét kirakaton keresztül kémleltem be. A hasamban remegést éreztem. A bolt olyan kicsi és sötét volt, mint egy sírkamra. Az ajtó fölött megszólalt a csengettyű, amikor benyitottam. Nem láttam senkit. A hangra egy fiatalember lépett elő egy függöny mögül.

– Segíthetek?

Végigmértem, biztos voltam benne, hogy nem Sebastian az.

– Nem, köszönöm, inkább magam – válaszoltam.

A fiatalember ekkor újra eltűnt a függöny mögött, amely a raktárt választotta el a bolttól. Hallottam, hogy hátul megszólít valakit. A polcokon a könyveket nézegettem, egyet-egyet kihúztam taláломra, de a címüket sem olvastam el.

– Megtalálta, amit keresett? – lépett elő ismét a fiatalember a függöny mögül.

– Nem – feleltem –, úgy látszik, nincs meg.

Amikor felnéztem, láttam, hogy a függöny előtt ott áll Sebastian is. Nem lehetett más. Megrettentem. Az arca olyan volt, mintha széjjeltépték volna, akár egy papírlapot, amelyet azután valaki a darabjaiból megpróbált gondosan összeilleszteni, de tökéletesen ez nem lehetséges, az orr, a szem és a száj körüli vonások mind szétcsúsztak, és ez egyszerre láttatta ezt az arcot vonzónak, zavarba ejtően művinek és befejezetlennek.

– Ha megmondja, mit keres megrendeljük, és értesítjük, ha megérkezik.

Sebastian hangja felkészületlenül ért.

– Ó igen, az jó lesz – mondtam, miután megfordultam. Mindjárt kénytelen leszek bediktálni egy ritka könyv címét, lehetőleg olyanét, amelyet egész biztosan nem tudnak megszerezni, és egy nevet, amelynek semmi köze hozzám, miközben azt kockáztatom, villant belém, hogy Sebastian esetleg rám ismer, hiszen a könyveim borítóján láthatta a képeket, és az interneten is vannak felvételek. Odalépett egy asztalhoz, az arca sötétben volt. Felírta, amit mondtam.

– Ez minden? – emelte föl a fejét.

– Ez.

Sebastian előrejött a polcokhoz, a teste súrolta az enyémet a szűk helyen. Az ajtó melől visszafordult.

– Akkor végeztünk is, nem igaz?

Kinyitotta az ajtót.

Ahhoz, hogy elférjek, most nekem kellett megérintenem őt. Abban a pillanatban úgy éreztem, Sebastian egészen biztosan rám ismert. Nem mertem ránézni, szégyelltem magam. Megkönnyebbültem, amikor kiléptem az utcára. A Gesellenstrassén buszra szálltam, a lehető leggyorsabban ki akartam érni az állomásra. Ostobaság volt odamennem, gondoltam, már egyáltalán nem értettem, mi volt a célom vele, és azt sem, hogyan keveredhettem e kapcsolat örvényébe. Kirázott a hideg a könyvesbolti találkozástól, elhatároztam, hogy többé nem írok Sebastiannak, és ha ő tenné, nem válaszolok.

Az elhatározásom mellett azonban mindössze két napig voltam képes kitartani. Ráadásul nem is ő jelentkezett, hanem én. Ha most azt kérdezem magamtól, elhatározásom elenére miért írtam Sebastiannak, nem látok más okot, mint hogy kíváncsi voltam, milyen hatással volt rá a látogatásom. Bármilyen más magyarázat a felelősség elhárítását szolgálná. Mégis hajlamos vagyok még mindig úgy látni a történetünket, mintha mindketten egy kísérlet alanyai lettünk volna, amelynek leállításához vagy lényeges befolyásoláshoz az enyémnél mindenképpen nagyobb erő szükségeltetett volna. És lám, aki gyenge, hajlama támad a rejtélyeskedésre. A levél egy versrészleten kívül semmi mást nem tartalmazott: „Van olyan meteor-hasítottá haj, hogy benne a választékot az ördög húzza. Van olyan egyedüllét, hogy csak félszemmel nézel már a sóra. Van olyan tél, hogy megfojtod a galambokat, úgy melengeted a szárnyad. Van olyan súly, hogy zuhanás vagy az esők között.”

A válaszban Sebastian segítséget kért. Azt írta, ott akarja hagyni T.-t, ahová úgyszólván eltemetkezett. A bolt a Böhmerstrasse sarkán kiválóan alkalmas hely volt arra, hogy félelmeit, mindazokat a megaláztatásokat, amelyek érték, örökös menekülvágyát embergyűlöletté formálja, és fölényben érezhesse magát azzal a néhány kósza lélekkel szemben, aki betévedt oda. De hát miféle igények ezek? Miféle bevallatlan nyomorúság húzódik meg e mögött? Itt az ideje, hogy felébredjen ebből a magára vett álomból, hogy letörje a kagylóhéjat, amelyet magára zárt.

– Arra gondoltam, meghívhatnánk Sebastiant néhány napra. Mit szólsz hozzá? – kérdeztem Évát, miután röviden elmondtam neki a levelezésünk történetét, a T.-ben tett szígyenletes látogatásomról viszont hallgattam.

– Miért ne hívhatnád meg? – válaszolta a feleségem. – Bajban van, és te ismered őt.

Sértett, hogy Éva beleegyezésként adta tudtomra, hogy ellenzi Sebastian meghívását. Ezért még inkább ragaszkodtam ahhoz, hogy néhány napot velünk töltsön. Körülnéz nálunk, talán megtetszik neki a város, és ha megengedi, hogy megmozgassak az érdekében néhány ismerőst, munkát sem lenne nehéz találnom neki.

A megbeszéltségen már fél órával a vonat érkezése előtt kint voltam az állomáson. Sebastian az utolsó kocsiban utazott, így mire megláttam őt a peronon a kijárat felé áramló tömeg mögött, már-már bizonyosra vettem, hogy az utolsó pillanatban meggondolta magát. Az arca, amint hirtelen föltűnt, most nem hatott rám olyan rémítően, mint T.-ben. A vonásoknak ugyanaz a szétcsúszottsága most szelídséget sugárzott.

– Éva vacsorával vár bennünket – mondtam neki, miután üdvözöltem, és elindultunk hazafelé a szemerkélő esőben.

Mire beléptünk a házba, az étkezőasztalon fehér porcelántálon már ott várt bennünket az alma- és erdeigyümölcs-ágyra fektetett sült pisztráng, mandulás-kapros öntet volt a tálkarója, köretnek mellé petrezselymes krumpli. A bort én választottam a halhoz.

Sebastian nemcsak a fogadtatásért volt hálás, különösen Évának, hanem magáért a meghívásért is, amely, talán nem túlzás már most ilyesmit hangoztatnia, szerencsés változást hoz majd az életében. Amikor a borral átültünk a nappaliba, kijelentette, hogy ismét a táncsaló kíván foglalkozni, habár tisztaban van vele, hogy ebből nem lehet megélni. Milyen furcsa, mondta, hogy a táncot egyszer már megtalálta magának, aztán megijedt attól, amit a színpadon átélt, attól, amit megmutatott magából, elkezdett kóvályogni az életében, visszahúzódott egy sötét lyukba, megint elzárkózott a világtól, hogy most talán visszatérhessen ahhoz a ponthoz, amelyről annak idején rögtön felismerte, hogy ott van a helyén.

Láttam Évát, hogy magával ragadta az újonnan megismert fiatalember reménykedése. Azt mondta, most látja, mennyire megöregedett, mert amikor a tükörbe néz, olyasmit lát, ami nem szeretne lenni, és úgy érzi, valamit bizonyára nem tett meg, amit meg kellett volna tennie. Ezért mostanában egyre gyakrabban szállja meg a rémület, holott gyönyörűséggel is eltölthetné, hogy megöregszik.

Sebastian nyomban a segítségére sietett:

– Nem hiszem, asszonyom, hogy amikor a tükörbe néz, lenne oka a rémületre. Hiszen ön még fiatal.

– Kedves öntől, Sebastian, hogy ezt mondja, értékelem a lovagiasságát, csak sajnos egy nő ilyesféle tapasztalatait a lovagiasság nem gyógyítja. És itt nem az öregedésről van szó, kérem, ezt ne fedje el, hanem a mulasztásokról.

Másnap este a meztelenségről folyt a beszélgetés.

– Meztelenül egészen másként érzékeljük magunk körül teret, a bőrünkön át a levegőt – folytatta Sebastian, miután visszatette az asztalra a megszett falú borospoharat. – Ilyenkor másként mozog az ember, és másként érzékeli azt, aki a közelében van, akit megérint.

– Nekem is eszembe jutott már – fordultam el ismerően Sebastian felé –, vajon mi történne a po-

litikai vagy üzleti tárgyalásokon, ha megkérnénk a részvevőket, vetkőzzenek le meztelenre, és úgy folytassák a megbeszélést. Mintha mi sem történt volna, uraim, csak tessék, ne zavartassák magukat. Vajon amikor lemeztelenedik az ember, őszintébb lesz-e?

– Fogadjunk, hogy a zoknit magukon hagynák. Csodálkozom, drágám – csapott a szavamra Éva –, hogy csak ennyit értesz abból, amiről a vendégünk beszél. Őszinteség? A meztelenség visszatérés valamihez, ami megvan bennünk. Nem múlhattak el nyomtalanul azok az évmilliók, amelyek úgy teltek el, hogy meztelenül érzékeltük a talajt, a fát vagy a másik embert. Elvesztítettük a kapcsolatot a földdel, amin járunk. A levegővel, amely körülvesz bennünket.

– Ó igen, nézzenek csak meg egy újszülöttet. Egy hangra, vagy egy kis szélfuvallatra is, ha meglebben a függőny, az egész testével reagál. Számára minden, ami a környezetében történik, egyenértékű az érintéssel.

– Folytassa, kérem, ez rendkívül érdekes.

– A színpadon, amikor táncolok, minden történés újra érintéssé válik. Simogatássá vagy ütéssé. Akár egy lélegzetvétel is. Minden elemi gesztus. A mozgás és a mozdulatlan-ság. És közben a testi lét feloldódik az egyszerű formákban: egyenesekben, körökben, spirálokban. Nincsenek gondolatok, nincs belső és külső tapasztalás. Semmi sincs így szétválasztva. Távol vagyok önmagamtól, és semmi másra nem vágyom, mint hogy ezt a távolságot megőrizzem.

Nem tudom, mi okozta, hogy miközben Sebastian beszélt, hirtelen olyannak láttam, mint egy öntudatlan bábót. Minden igaz volt, amit mondott, és az ő szájából mégsem volt az. Éva arca azonban csupa figyelem volt, csupa fény, amilyen fényt nagyon régen nem láttam rajta, vagy talán sohasem. Ez az arc, éreztem akkor, sosem nyílt meg előttem, és hiába a fájdalmas vágy, mindig is érinthetetlen marad számomra. Egy pillanatra megláttam, amit soha nem értünk el, és megláttam benne a magam kétségbeesett reménykedését, amint a jobb válla fölé hajtv a fejét, mint mindig, amikor nagyon figyelt, megadta magát Sebastian szavainak. A tükör, amelyen az előbb mintha átnyúlhattam volna, most összezárult, elzárta, amit megmutatott.

A következő két napban körbevezettem Sebastiant a városon, elmeséltem neki a történeteimet. Ebben az udvarban tartották nálunk az első filmvetítéseket, itt rendezték a táncmulatságokat, ide jártak bordélyházba az urak, innen hurcolták el a zsidókat, köztük az anyámat. Micsoda régi, álmos történetek. Eltűntek, ahogy az esőt felszárítja a napsütés. Megmutattam Sebastiannak a város három színházát is. Délutánonként magára hagytam, hogy egy kicsit egyedül is csatangoljon, és találkozzon azokkal a színházi emberekkel, akiket még Pierre-re hivatkozva T.-ből hívott föl. Udvariisan el fognak vele beszélgetni, gondoltam, de senki sem fogja marasztalni. Miért is tennék, menjen csak vissza a maga odújába, éppen elegenden vannak itt is, akik színpadra akarnak lépni. Éva lelkesedését látva legszívesebben én is azonnal felpakoltam volna az első vonatra, de még inkább azért, mert szégyelltem, hogy felnőtt ember létemre, azaz bizalmatlanul és sértetten, összeszedvén a kellő mennyiségű csalódottságot, ettől az éretlen retektől vártam, hogy megjelenésével értelmesse tegye azt, amibe belefáradtam, aminek régóta semmi értelmét nem látom, és, jaj én ostoba, hogy új, nem sejtett, nagyszerű irányt szabjon a munkámnak. Még az is felmerült bennem, de ezt már bevallani is alig merem magamnak, hogy felfogadom afféle titkárnak, aki intézné az ügyeim, tartaná a kapcsolatot a rajongókkal, csinálhatna nekem honlapot, amelyet persze folyamatosan frissítenie kellene, feltehetne szövegeket, képeket, talán még a verseimből is egyet-kettőt, amelyeket eddig csak Évának mutattam meg. Habár ez nem is olyan rossz ötlet. Ūristen, én tényleg nagyon nagy bajban lehetek! És még T.-be is képes voltam elutazni miatta, merthogy miatta utaztam oda, azt magam előtt nem tagadhatom. A kiadóval telefonon vagy levélben is elintézhettem volna a dolgot.

A hétvégén kimentünk a tengerhez kirándulni. Volt egy kedvenc helyünk Évával, egy sziklás öböl, ahonnan észak felé ki lehetett látni a nyílt vízre, ott órákig elmerülhettünk a látványban anélkül, hogy bárki háborgatott volna minket. A kocsit az öböltől két-három kilométerre parkoltuk le. Onnan gyalogosan kellett továbbmenni egy erdőséli ösvényen, balra a fák és a bokrok között rá lehetett látni a vízre. Az út folyamatosan lefelé vitt, míg el nem értük a partot. Éva ment elől, Sebastian utána, én néhány méterrel lemarad-

va követtem őket, kezemben a kosárral, amelybe Éva diós süteményt, gyümölcsöt és termoszban teát csomagolt.

Odalent mindhárman egy-egy lapos sziklapadra terítettük a törölközőnket. A nap meredeken sütött a hátunk mögül, élesen húzta meg a part kontúrjait, maga a tenger azonban a felhők árnyékában maradt. Sebastian, aki Évával félig szembefordulva foglalt helyet, nekem pedig a bal oldalát mutatta, a hűvös ellenére levette a pólóját. A csodás izmok bemutatója egyszerre szólt a napsütésnek, amely a hét közepi esők után nemigen tudta fölmelegíteni a levegőt, és Évának. Nem láttam a tekintetét, hogy miként néz erre a remek, fiatal testre, nem láttam, miként másolja magába a szemével, és azt sem, vannak-e válasza. Én a tengert néztem, az árnyék hullámain, a folyton változó és egyforma felszínt.

Sebastian nem feküdt le, az egyik térdét felhúzta, és a háta mögött támaszkodott két kinyújtott karjára. Mondott valamit Évának, amit nem értettem. Éva fél arcát a Nap felé fordította, tenyerét szemellenzőként a homloka elé emelve átnézett Sebastian válla fölött, és rám mosolygott. Kedves és könnyed mosoly volt, nem tudtam viszonzni. Sebastian nem sokkal később azt mondta, bemegy úszni. Kérdezte, nem megyünk-e vele. Nekem eszem ágában sem volt, Éva talán hezitált, de végül ő is úgy döntött, kint marad a parton. Sebastian messze beúszott, majdnem az öböl kijáratáig, ahol a víz sötétebb sávba váltott, miközben a part felől a meredeken beeső fény egyre mélyebbre húzódott a vízben.

– Nemsokára vége lesz – mondta Éva felém fordulva.

A haja vöröses árnyalatban ragyogott a napon.

Nem feleltem, de most, bizonytalanul bár, végre viszonzni tudtam a mosolyát.

Miután Sebastian könnyed, erős léptekkel kilépett a tengerből, a bőre csillogott, nevetve ránta a hajáról a sós, hideg vizet, mint egy kutya, beszélt, nevetett, aztán még mindig állva, anélkül, hogy megtörölközött volna, megevett a kosárból kettőt Éva diós süteményei közül. ■ ■ ■

Schein Gábor (Budapest, 1969): költő, író, irodalomtörténész. Az ELTE Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének tanára. Legutóbbi kötete a Kalligramnál: *Éjszaka, utazás* (2011).

Kávéház

Nachtcafé II–V

II.

A keresztmami olvassa az Univerzumot,
Frau Schlächtermeister a kanapén tesped,
alul zsírpárnás karján
türemkedik a hüvelykujja.

Erni egy olyan nőben tocsog, akit a jégen látott meg.
Barna, anyás és meg fogja csókolni Ernit.
Én egy asszonyka parfümjében ülök.
Illata heliotrop és altest keveréke,
édesnek tűnik, mert nem ismerem.
A barátja a nadrágzsebében matat.
Talán az esetében kizáródott sérvről lehet szó.

Az üzletvezető mindenhol biztosítja a becsületességet.
Ő a jó dolgok pionírja.
Hosszú lábujjai egyre csak menekülnének
a csizmából bokástul.

A szomszéd asztalnál gurguláznak:
A nők: túl ostoba csőcselék!
Még tényleg nem láttam egy nőt sem,
aki tudta volna, hogy a malom keréklapátjai tulajdonképpen miért forognak,
erről statisztikát vezetek.

Erni annál a nőnél van, akit a jégen látott meg.
Lelegeli róla az ajkát.
A testek egymáson játszanak
hallatlan melódiát.

Közben megfúr egy fiatalabb urat: –
Az bal öklét a csípőjébe löki,
és ruhája nyílásából
megszül egy pohárkitűzőt:
Sauve qui peut.

éjjel II–V

III.

Mégis, én a kemény férfi,
három kékesszürke fogcsont
ordít a dohos üregéből.
Mégis rám tört a szerelem,
két kurva képe türemkedik.

Maxixe:

Ida a zenéhez idomítja az alakját.
Hajlik előre és hátra.
Egészen egyenesből hirtelen domborít:
»Te, Ida, nem-e vagy gumiból?«

Egy falusi belefullad egy kurva pofájába:
Vigyél magaddal. El akarok sülyedni.
Hagyj meghalni. Szülj meg engem.

IV.

Nem ér fáradni. Tolja az ember,
s elbukik: isten szoknyáján ülök;
te is szeretsz? Olyan magam voltam.

A honfidal a disznót felizgatja.
Az ajak is zokog. Villany kikapcsol.
Az édes völgy. Ott ül ő a lanttal.

A főpincér szendergőpunccal kacsáz.
Boldogul. Csupa húslomb és kurvaósz,
lankadt csík. Hájredők. Gödrök flörtölnek:
hús folyik; öntsд tetszés szerint magad
köré,
kiáltással telt rés a szánk.

V.

Adakozik a rokonok, szülőföld
lágь hangján – ez épp elég a térdnek.
Ferdén löki az íny a torzó csokrot.

A polgárpocsolya a padra lép:
banda, csákány, frigy, szakáll és medál:
sokszor négy liter vér, ebből három
a bélben húzik, a negyedik
nemben duzzad.

To kurva levetkőztet egy kezét:
puhán, mint az öl húsa, odadől,
ahol gyönyört tapint.

Mohácsi Árpád fordításai

Gottfried Benn (1886, Putlitz – 1956, Nyugat-Berlin):
német költő, író, esszéista.

Mohácsi Árpád (Budapest, 1966): az ELTE-n szerzett
magyar–portugál–német szakos diplomát. Verseket és mű-
fordításokat egyetemista kora óta publikál folyóiratokban
és különböző antológiákban.

a tenger színe az ég tükörképe a vízen

a falon fénytündér táncol
a kertben levéltetű
remegtet akáclevelet

béka nem kuruttyol
harkály nem kopácsol
a kőóriások nyugodni térnek

az antenna-felvigyázók
szederfaágon ülve
híg levegőt lélegeznek
a szellemeket kérlelik
hadd maradjon meg a felszín
ne szelje-törje szét semmi

a mennydörgés istene
villámhárítóra vár
addig nem csap le
amíg fel nem állítod

rontott kísérlet

belép a látókörömbe
nem érzékeli
jelenleg elérhetetlen vagyok

már jártam ezen a helyen
ahol a földről elérem az eget
rést vágok rajta

a fény a sötétbe váj
az éjjeli látogató
végezni akar velem

a fa árnyéka
kettémetszi torzóm
áttetsző testet öltök

a szemébe nézek
muníciónak megfelel

szabadon verejtékezik
ideiglenesen megkímél

hol vagy

szűk csatornán keresztül érkezél,
letisztították a rád ragadtat
útra keltél
lassú tempóban haladtál
lábad, kezed és elméd
nehézkesen mozdult
machetével tisztítottad az utat
vadállatok, mérges rovarok
között vágtaél véres rendet

ezt most te írod,
ez a dolgod
minden hely foglalt
egy kicsit visszafogott vagy
talán ismeretlen a helyzet
de nem figyel rád senki
visszatarthat a tapasztalatlanság
mégis úgy döntesz
helyet hasítasz magadnak

gyerekkor

megtanítanak
beszélni
olvasni
írni
járni

és amikor
a tanultakat
hasznosítanám

rám szólnak
fogd be
maradj veszteg

készítmény

a mozgó ablakon át látod a hidat
a Dunát
és tükörképedet

késő esti hév cipőtalpai kopognak a járdán
szemed lámpától csillanó fénye
a hazainduló busz elé vetül

termálköd ülepszik meg
a hang árnyékán
az atmoszféra pergamenjein

szintetikus pózokkal operáló
hirtelen felfedezés
laboratóriumi rabjai
boncolnak fel

váladékokat
petri-csésze gyűjti össze

Gyukics Gábor (Budapest, 1958): költő, műfordító, a magyarországi nyitott versfelolvasó estek meghonosítója. Legutóbbi kötete: *kié ez az arc* (L'Harmattan, 2011).

Mint őszig a lombok

Elfogytak itthon a régi ereklyék -
a nagy részüket eladtuk, vagy zálogba
csaptuk, így már ismeretlenek számomra,
eltűntek, elfelejtődtek ezek rég.

Ami még megmaradt, nem nézegetjük,
apró bizsuk, könyvek és egy pakli kártya
emlékeztetnek valami nagy hiányra,
amit még jobban felidéznek együtt.

Régi fotóink sárgulnak, mint őszig
az egynyári lombok. Elkopnak az arcok.
Mint urna hamvakat, kávéfőző zaccot,
már csak emlékek emlékeit őrzik.

Csak süketek

Nem te vagy a hibás, tényleg.
Még ha, mint szép nyárról a rekkenő tavasz,
hazudtál is, ahogy kertben,
virágok közt is tovább nő a gaz.

Nem tehetél volna semmit,
ahogy kisházában, kihűlt, halott fiún,
lefüggönyözött félhomályán
nem segíthetne a morfium.

És én mit tehettem volna
érted, akinek, mint mondja, semmi sem kell,
aki senkinek nem adja
magát, csak a véletlennek, s elkel.

Én meg, mint aki egy barlangban élt eddig,
nyirkos, halk füvek és kövek között, némán,
bújtam volna, törleszkedtem volna hozzád,
elkéstem, mint aki állkapcsát törné már,
mert hibáiért a nyelve jár kanosszát
és dadogását csak süketek érthetnék.

Megragad mélyén

Azt játssza az éjszaka, hogy van.
Megül az este alatt, s mint
alvadtból friss vér, kibuggyan,

majd mint elkorcsosult ivadék,
a hátára kéredzkedik
és eltehenkedik a lét,

onnan nézi, hogyan múlnak el
a részletek, mint a korom,
mikor ragadós útra kel

súroláskor a lefolyóig,
majd csak ott tűnődve el, hogy
hoppá, mégis lehet jó itt,

s leérve lankadtan elterül,
hiszen nincs már nagy különbség
közte s a közt, mi felmerül.

Így lesz maga magává, sejtről sejtre
egyre inkább az ember. S ahogy a sejtek
is hagynak a testben némi szemetet,

úgy gyűlik lassan bennem is egyre,
és mint rozsdás csövekben a zsíros cseppek,
megragad lelkem mélyén a szeretet.

Nyerges Gábor Ádám (Budapest, 1989): költő, író, szerkesztő (*Apokrif, Villanyspenót*). Legutóbbi kötete: *Számvetésforgó* (2012).

GÁTLÁS

Két héttel azelőtt, hogy Szindbádöt segéderőnek kihozta a lágerből a pervijpláni rendőrség, egy kezében kucsmát szorongató fiatalember lépett be a nyomozó osztály irodájába, és olyan személyt keresett, akinek megteheti beismerő vallomását.

Grisin osztályvezető főhadnagy intett Csimitának, a titkárnőnek, aki visszatekerte a kumiszos üveg tetejét, papírt fűzött be az írógépbe, körözgetett a nyakával, megtornáztatta ujjait és azt mondta a jövevénynek:

– Készen állok, polgártárs.

És Grigorij Kosincev nyugodt hangon beszélni kezdett:

Egy Ulan-Ude melletti faluban született. Tizenkét évesen elárvult. A hétosztályos iskola utolsó évét már egy csitai árvaházban fejezte be. Aztán bőripari technikumba került. A háború kitört, így a technikum hadianyaggyárrá változott. Tiszti börténkákat készítettek. '42-ben lett tizennyolc éves, de olyan fontosnak ítélték a munkáját, hogy nem vitték el a frontra. Viszont '43 nyarán áthelyezték a gyár fő nyersanyag-beszállítójához, a pervijpláni Puskin Agrárkolhozhoz. Kosincev az állattenyésztő telepre került, ahol a burját Badma Sojdarbajev lett a brigádvezetője. Sojdarbajevnek van egy lánya: Jána. Kosincev beleszeretett. Jána elfogadta a fiú közeledését, bandymérkőzésekre¹ jártak, csónakázni a Bajkálra. A szülők azonban nem örültek, hogy idegen népből valót választ a lányuk. Egy hónapja feltűnt a színen egy Mansud nevezetű burját sofőr. Jána vele kezdett bandymérkőzésekre járni meg korcsolyázni. Kosincev kérte a lányt, szökjön meg vele, de az elutasította.

1 Jéglabda.

A rendőrségen való megjelenése előtti nap Kosincev a tevecsdarára vigyázott a sztyeppén, Pervijplántól északkeletre. Épp puskával a kezében célzott egy csordát ijesztgető farkasra, mikor megjelent lóháton Mansud, aki munkahelyéről, a fuvarozó vállalatától tartott a kolhoztelep felé. Kosincev gondolkodás nélkül Mansudra irányozta a puska csövét és lőtt. Látta, a lovas meginog a nyeregben, de továbbhalad. Este behajtotta a tevéket a kolhoz karámjába, levetkőzött, megfürdött, evett, lefeküdt aludni. Reggel hallotta, amint az emberek beszélnek, hogy megtalálták Mansud holttestét. A lova őrizte. Kosincev úgy döntött, feladja magát. Ő ölte meg Mansudot, elismeri. Tettét nem tervezte meg, hirtelen fellobbant benne a düh, és már lőtt is.

– Kosincevet egy hétre rá el is ítélték. Nyolc évet kapott – mondja Ink hadnagy, az ideiglenes osztályvezető.

„Emberölésért nyolc év jár, de ha valaki késik a munkahelyéről, azért huszonöt év...” – fut át Szindbád, a szibériai detektív fején.

– Vitték az E-32-esbe.

Szindbád megremeg a halálláger említésére. Arca azonban rezzenéstelen, mikor beszél:

– Valamit nem értek. Hogy lehet egy hét alatt kivizsgálni a körülményeket, vádemelési javaslatot tenni, vádat emelni, a tárgyalást lefolytatni, a fellebbezési kérelmet beadni, azt elbírálni...

Ink széttárja a kezét, mint egy szirti sas a szárnyát. Ezzel a mozdulattal állítja meg a másik hiábavaló felsorolását. Leveszi zakóját, feltűri ingujját, és nagy levegőt vesz:

– Valóban igaz. Meg kell ismerned államunk sajátos törvénykezési mechanizmusát. Amiket az előbb felsoroltál, azok a klasszikus nyugat-európai jogrend elemei. Nyilván ez határozza meg gondolkodásodat.

– Természetesen.

– Nos, ezek az elvek és intézmények nálunk is léteznek. Az ártatlanság vélelme, a nyomozati szakasz különválasztása a bírótól, a bíró, az ügyész, a védő szerepének világos körülhatárolása és a többi, és a többi. A vádlottaknak nálunk is megvan a lehetőségük, hogy vagy elfogadják az állam által felajánlott és fizetett védőt, vagy maguk fogadnak fel egyet. Az ügyvédek természetesen politikailag függetlenek, például Szimonov, a legkeresettebb pervijpláni védőügyvéd még csak nem is párttag. Az igaz, hogy a Pártonkívüliek Sztálinista Blokkjának ő a városi alelnöke, de hát az államhoz való lojalitás elvárható, nem több ez, mint a törvényekhez való lojalitás. Minthogy azonban a mi jogrendszerünk nem tartalmazza az osztályelnyomás elemeit, egyrészt sokkal jobb esélyei vannak a magát megvédeni akaró, valóban ártatlan gyanúsítottaknak, másrészt lehetőséget adnak az ügymenet jelentős lerövidítésére. *Visinszkij*. Mond ez a név neked valamit?

– Semmit.

– Külügyminiszter-helyettes. Korábban ügyész volt. Hozzáértését és erkölcsi tisztaságát mi sem bizonyítja jobban, minthogy olyanok ellen képviselte a vádat, mint Kamenyev meg Buharin. Ezen kívül elméleti munkássága is rendkívül jelentős. Ő fogalmazta meg a *Visinszkij*-alaptételt. Így szól: „A beismerő vallomás minden bizonyíték királynője.”

– A beismerő vallomás nálunk is nagyon fontos tényező.

– Nyilván. Mi azonban bátran továbbmentünk. Bíróink akkor is ezt tartják szem előtt az ítélelhozatalnál, ha esetleg minden más körülmény ellentmond neki. Az ügymenet lerövidítésének másik eszköze a trojka. Ne a lovas szánra gondold. A trojka, újabb nevén „Különleges Tanács” működésének lényege, hogy egy terület NKVD-, ügyészégi és pártképviseelője összeül és bizonyos ügyekben ítéletet hoznak. Ez történt Kosincev esetében is.

– A trojka bármikor közbeavatkozhat?

– Ha az ügynek politikai vetülete van.

– És melyik ügynek lehet politikai vetülete?

– Bármelyiknek.

Szindbád letöröl egy izzadságcseppet. Nem csattognak az írógépek, a csend bántóan megsűrűsödik a fülében. Nem tudja, rajta gúnyolódott-e Ink hadnagy, esetleg saját országán, vagy mindezt komolyan gondolta. Valami hasonlóra számított. És mégis, hogy megkapta, menekülne innen. Eszébe jutnak az olajban úszkáló csodás hagymakarikák. Ez ad erőt, hogy kimondja:

– Értem. Tudomásul veszem.

Bajár, a burját rendőrségi technikus arcán ekkor mint-ha egy szomorú mosoly suhanna át.

– És mi a gond Kosincevvel? Kiderült, hogy nem bűnös? – kérdi a detektív Inktől.

– Ellenkezőleg. Fennáll a lehetősége, hogy nagyobb a bűne, mint hirtelen felindulásból elkövetett emberölés.

Grisin születésnapját ünnepeltük a legénységi szálláson, lecsúszott jó pár kupica, és akkor jött a hír: Kosincev ellen körözési parancs van kiadva. Ugyanis megszökött az E-32-esből.

– Ez hogy lehet? Az itteni lágerből évek óta egy embernek sikerült megszökni, és állítólag később azt is elfogták. Az E-32-es pedig jóval szigorúbban védett láger.

– Igen. Azt mondják. Bár tulajdonképpen még senki nem látta. Fogalmunk sincs, hol van pontosan. Talán nem is létezik.

– Micsoda?

– Á, bolond gondolat. Elvitték oda Kosincevet, és másnap már meglépett. Jogos a feltetelezés, hogy nem csak olyan pillanatnyi zavartól megtévedt fickó ez a Kosincev. De Grisininnek még valami eszébe jutott. Hogy nem vizsgált meg egy körülményt! Azonnal menni akart újra ki a sztyeppére. Erővel visszahúztuk. Éjjel, részegen nyomozni nem célravezető. Grisin dörmögve lefeküdt. Álmában érte az agyvérzés. A befejezetlen ügy kínozhatta.

– Mi jutott Grisin eszébe?

– Nem mértük meg, milyen messzire legeltette Kosincev a tevéket.

– Mitől milyen messzire?

– Mansud lovaglásának útvonalától. Mert ha lőtávolon kívül lovagolt...

– ...akkor Kosincevnek valamilyen ürüggyel magához kellett hívnia. Vagyis szó sincs hirtelen felindulásról.

– Így van.

– Vagy ki kellett mennie Mansud elé.

– De az állatokat nem hagyhatta magára.

– Igaz. Modellezni kell az esetet. Kihallgatások történtek?

– Természetesen. – Ink egy dossziét hoz el az asztaláról és Szindbádnak adja. – A tettet és akiknek köze lehet az üggyhez, kihallgattuk. Itt az irodán.

– Muszáj ezeket elolvasnom, hogy képen legyek.

– Mi is így terveztük. Ma beleásod magad az iratokba, mi addig az elmaradt papírmunkát végezzük. Holnap reggel munkához látunk. Kimegyünk a terepre.

– Még valami: a trojkától vissza lehet kérni az ügyet?

– Ilyenről még nem hallottam. De ha bármit találunk Kosincevvel kapcsolatban, továbbítjuk neki. Tudom, hogy a szökés miatt ennek egyelőre kétes értéke van, de azt akarom, s ennek az egész nyomozásnak az az értelme, hogy lássunk tisztábban, mire Grisin magához tér. Legalább ez ne terhelje.

Szindbád feláll, megrázza a fejét. Felsorolja magában a kapott információkat és fájdalmas izgalommal állapítja meg, hogy minden szempontból zavaros ügy közepébe csöppent.

Másnap reggel az osztályon. Csimita és Bajár a heverőn halkan, burjátul társalognak. Szindbád elropogtat egy darab fekete kenyeret. Aki hónapokon keresztül a láger ragadós, földízű, azonnal penészedő kenyérutáztatásával volt kénytelen beérni, az nem tud betelni a valódi kenyérrel, felfedezi, milyen utolérhetetlen és markáns íze van. Ráadásul nem bol-ti téglavekni, hanem házi cipót szerzett be.

Leül a két burját mellé, akik így már oroszul folytatják. A detektív érzi, nem csak nyelvet, témát is váltottak.

– Egy irkutszki elítélt azt mondta nekem a lágerben, hogy a burjátok tizedízig fel tudják sorolni elődeiket. Igaz ez? – kérdi Bajártól.

– A nemzetségek számon tarják az elődöket, ősokeket, főleg az alapító őst, az egyszer biztos, de mesébe illő is van közöttük. Például a hori burjátok vadlúdtól származtatják magukat.

– Te közös nemzetségbe tartozol Sojbardajevékkel?

– Nem. Apám délről érkezett Pervijplánba. De ismerem őket.

– És te, Csimita?

– Én Uszty-Ordában, a bajkálontúli burját kerületben születtem. Csak idén februárban jöttem ide dolgozni. Sem az itteni oroszokat, sem a burjátokat nem ismerem még. Kivéve a rendőrségi alkalmazottakat.

– A burját nők hogy viszonyulnak az orosz férfiak közeledéséhez? Persze, ahány férfi, annyiféle...

– Régen is előfordult, hogy burját nő orosz férfihoz ment feleségül. A vallási különbséget úgy hidalták át, hogy a nő megkeresztelkedett. Mostanság már csak egyszerűen össze kell iratkozni.

– Akkor Kosincev állítása, mely szerint a lány szülei nem akarták idegennel összeadni a lányukat, kétséges lenne?

– Nem. Mert azért egy burját apa csak egy burját vőnek örül a legjobban.

– A szülők döntenek el a házasságot?

– Van beleszólásuk.

– Bajár, az áldozatot ismerted?

– Láttam Mansudot az állattenyésztő telepen. Pár szót váltottunk is. Hosszabb időt csak a boncteremben töltöttem el vele. De

ő elég hallgatólag volt. Csak feküdt és a falat bámulta. (*A morbid tré-
fára Szindbád homlokráncolással, Csimita fintorral reagál.*) Sojdarbajev egyszer mesélt róla. Mansud Mongóliában született.

– Akkor nem is burját?

– Burjátok élnek Mongóliában, sőt még Kínában is.

– Hogy került ide?

– A szülei szöktek, mikor Unger² báró meg a forradalmárok közt kitört a harc. De itt rögtön meg is ölték őket a (*halkabban*) vörösök. Ebből ne hidd azt, hogy ellenforradalmárok lettek volna. Csak hát a polgárháborús zűrzavar ilyen. Az a hír terjedt el, hogy a mongolok támogatják Ungert. Kosincevhez hasonlóan Mansud is árvaházban nőtt fel, de ő nem Csitában, hanem Pervijplánban. Jó szakmát szerzett, sofőr lett.

– Sojdarbajevet honnan ismered?

– Még a kulákok elleni kampány idejéből.

A politikai vonatkozások úgy borítják el a Birodalomban élők mindennapjait, mint aknák a legelőt. Ha rálépsz, a pusztulásba visznek, de ha mindet ki akarod kerülni, nem jutsz előre.

– Miért jártál Sojdarbajevhez?

– Gyógyulni. Sojdarbajev apja, az öreg Sojdarbajev, minden fűszálról meg tudja mondani, mire való. Még a pártbizottságból is felkeresik. Használ általában, amit ad. A burjátok még azt is mondják róla, hogy ismer egy gyógyforrás táplálta tavat a tajgában, ami-
ben ha valaki megfürdik, örök életű lesz.

A detektív Csimita és Bajár arcát fürkészi. Várja, mikor fognak nevetésben kitörni. De csak elgondolkodva hallgatnak.

– Hogy kell érteni ezt az örök életet?

– Nem fog meghalni soha, aki abban fürdik, úgy!

Szindbád nagy levegőt vesz. Szélesre húzódik a szája. Csimita és Bajár komoly marad.

– Ez valami vicc? Az előbb jöttél a hullával való megismerkedéssel, most meg az örök
élettel. Ugye, ez is egy vicc.

– Nem vicc.

– De hát örök élet nincs!

– Honnan tudod? Még nem fürödtél abban a tóban. És én sem.

A rendőrség épülete előtt áll a GAZ-61-es, melyet látszólag épp leugrani készülő karos-
szériájáról Voskának³ becéznek. Előtte Foma, a sofőr.

– Lerobbant az autó? – kérdi Szindbád Inktől.

– A telephez vezető út most autóval járhatatlan. Megkértem Fomát, hogy a rendőrségi
istállóból kerítsen három hátsólovat.

A detektív megvizsgálja a három jószágot. Kistermetű, mokány Bajkál lovak. Burjátok
alatt látta már ezt a fajtát. Kettő kíváncsian tolja felé a fejét. A jobb szélső viszont a sze-
mét forgatja. Ezt választja ki magának.

– Szindbád elvtárs, talán inkább emezt kellene... – szól rá Foma, de Ink gúnyos mo-
sollyal mutatja, hogy hagyja csak. Az öreg aggódva néz a detektívre. Bajár a fejét csóválja.

2 Önmagát Dzsingisz-
kán reinkarnáció-
jának tartó, zavaros
ideológiájú fehér tá-
bornok.

3 Magyarul „Tetvecske”.

Szindbád elvezeti a kiválasztottat. Megsimogatja a hátát. Apró rángásokat érez, de az állat szeme nem dühöt, csak félelmet sugároz. Lassan száll föl, hadd szokják meg egymás közelségét, tömegét. A kantárt megakasztja könyökén és a zablához közel ragadja meg, lábát megfeszíti a kengyelben, csizmasarkát a jószág vékonyába vágja, és hátra dől. A ló felágaskodik, nyerít, kapálózik, mire a detektív azonnal előre, egészen az állat nyakára hajol, és érzi: az tisztában van gazdája erejével, hozzáértésével. Nagy nyerítésekkel kísérve három kört tesznek meg a rendőrség előtt. Mikor megállnak, már nem a hátán hordozott idegen, hanem a kellemes mozgás megszűnté ingerli az állatot.

– Gyermekkoromat Bagdadban és a Folyóközben töltöttem. Sivatagi beduin telivéreken tanultam meg lovagolni. De úgy látom, boldogulni fogok ezzel is.

A három ló nyugodt tempóban lépeget a sztyeppén. Ink hátán málhazsák, a vállpánt alatt izzad a hadnagy. Meleg van. A tegnapi tapogatózás után a tavasz rázuhant a vidékre. A hó alul átlátszó kásává válik, s ezen egyre vékonyodik a fehér hab. A magasban sas köröz, aztán elkap egy súlyát megtartani képes légáramot és így a környezet olyan moccsatlan része lesz, mint a Kongora-hegy, a város barna-fehér épületsora, vagy az elvesző-előbújó sztyeppe-utak kereszteződésénél rakott obo halmok. Szindbád tudja, ezekre a szellemeket kérlelő kőhalmocskákra a hatalom viszolygva néz, és veszélybe sodorja magát, aki áldoz előttük, mégis új kendőt lát az egyiken lobogni.

Az állattenyésztő telep karámjai és a mellette sorakozó jurták lassan nőnek. A detektív már lágernyikként,⁴ az erdőirtásra tartván is észrevette: feltűnik valami a távolban, felbecsüli, mennyi idő, míg odaérnek, és végül annak a kétszerese sem lesz elég. Elmondja ezt Inknek, aki azonnal érti, mire gondol.

– Burjátában nagyon tiszta és száraz a levegő, így messzire ellátni. Messzebbre, mint a te hazádban.

Szindbádót bántja a lekicsinylő megjegyzés.

4 Elítélt a lágerben.

Bajár felemeli kezét. Megállnak.

– Láttok ostort a középső jurta bejárata fölött?

Ink előkapja távcsövét.

– Nem.

– Mit jelentene az? – kérdi Szindbád Bajártól.

– Hogy a férj kedvét leli a feleségében.

– Kiküörtölik a világnak?

– Te szeretnéd, ha olyankor rád törne valaki?

A jurták előtt tevék legelnek. Néhány szabadon, mások méretes karóhoz kötve. Az érkezőket figyelik. Az egyik karámban birkák bégetnek, a másikban szarvasmarhák bólogatnak. Van köztük egy jak is.

A három jurta egyforma. Ponyvájuk hófehér, alatta néhol kilátszik a szürkés ne-mezréteg. A bejáratok délre néznek. Kékek és díszesen faragottak. Kilép egy lány, s ekkor látszik, hogy az ajtók kifelé és befelé is nyílnak. A jurták tetején kötelekkel mozgatható ponyvadarab, annyira van kihúzva, hogy egy vaskémény kiferjen.

– Jána Sojdarbajev – mutatkozik be Szindbádnak a lány. Aztán Inkhez fordul, akivel már ismerősként beszél. Készségesen elmondja, ki hol van, de közben egy tülköt tart a kezében, melyből egy tevecsikó szopik. Megjelenik Sojdarbajev, a telep brigádvezetője, mintha csak megérezné, hogy róla van szó. Kezet fog velük és betessékeli őket.

A házigazda alacsony ember. Feje kerek, szakállá hegyes, bajusza ritkás. Szeme keskeny, mintha hiányozna felső szemhéja. Szindbádnak már a lágerben is az volt az érzése, ha burjátokkal beszélt, hogy mást gondolnak, mint amit mondanak, hogy be akarják csapni. A szemük állásából képzei ezt. Pedig emlékszik a beregi

parasztemberekre, akik aszalt szilvát, tésztaként nyújtható és vágható szilvalekvárt és – feketén – szilvapálinkát árultak a nyárligeti piacon. Azok szeme is ilyen volt.

Sojdarbajev brigádvezető a vendégeit fürkészi és közben a kolhoz ügyeiről beszél: miként fogják pótolni a háborús kényszer miatt levágott tenyészállatokat, hogy sajnos a végéhez közeledik a tevetartás Burjátíában, és hogy nagyon kellene legalább egy kis eső a nyáron.

Megjelenik a felesége. Az európai ruhába öltözött férjével ellentétben az asszonyon degel van.⁵ Kopott, de még látszanak rajta a tulipános hímezések.

– Készítsek orosz teát? – kérdezi, mire a három rendőr biztosítja, hogy jó lesz a burját is.

Hatalmas teáskannához hasonló dobkályha előtt ülnek. Ahol a kannából az italt kiöntik, ott van a füstelvezető cső. A fűtőalkalmatosság tetejét leveszi az asszony, lepény formájú szárított tevéürüléket dob bele, ami azonnal fellángol és felmelegíti a lavórhoz hasonló bádogédényben lévő fehér folyadékot.

Szindbádnak eszébe jut a Hazim bég társaságában megtett utazás a Tigris és az Eufrátesz összefolyásánál lévő mocsárvidékre.

Apja csónakkal járta a vízből szigetekként kiemelkedő, két oldalt behajtott pálmalevélhez hasonló nádkunyhókat, és gyógyított. Akinek volt pénze, azt pénzért, akinek nem volt, azt áldásért.

A bég utasíttatott, igazgatott, adóhátralékosokat fenyegetett.

Szindbád apjával tartott, s míg az betegeket vizsgált, ő nézelődött. Bár a Hétértelmű Könyv tisztátalannak ítélt minden állatot, az itt élők, a madanok, nagy becsben tartották a bivalyt. Tejéért (amit fölforraltak és cukorral édesítettek), bőréért. És ürülékéért. Kislányok, fejükön szurkos kosárral, szedték össze az elhullajtott ürülékdarabokat. Amivel az asszonyok a házfalon lévő hézagokat tömték be, vagy nádmorzsalékkal és szalmával összekeverve lepényt formáltak belőle. A napon kiszáritott lepényekkel agyagedényeket égettek ki, főztek és a házikót fűtötték. Kellemetlen, csípős szag terjengett ilyenkor, de legalább a moszkítókat távol tartotta.

Nyárligeten a polgárnép szemet vásárolt. A szegényebbek, a bokortanyák lakói az utakat szegélyező fasorok akácaival kezdték a fűtést. Amikor a jegyző által engedélyezett mennyiség elfogyott, vagy lopkodni kezdtek a szomszéd határból (az ottaniak meg az övékből loptak), vagy átálltak tengericsutkára, tengeriszárra. Ha azt is mind elégették, összegyűlt három család, hogy közösen „befűjják” a házat. Azért ilyenkor is be-be kellett gyújtani, ha mást nem, legalább a sparheltot. Abba már került minden: forgács, kerítésléc, foszló kőtél, szalma. És száraz tehénürülék is.

Sojdarbajev felesége az italt merőkanállal magasba emeli és visszaönti. Addig csinálja, míg az kellően habos lesz. Akkor fül nélküli, bő szájú bögrét tölt meg vele. Szindbád megkóstolja. Sós, vajas, birkafaggyús íze van. Sojdarbajev fánkyszerű kis süteményt is kínál. Kockacukorral. Egy fánk – egy kockacukor.

A brigádvezető újra a telep gondjait veszi elő: betegségekről beszél és arról, hogy megy az áttérés a csordatereléses vándorló életmódról a takarmánytermeléses letelepedettre.

– Felügyelő elvtárs. Valami nem állja meg a helyét abból, amit a múltkor mondtam? – kérdi Sojdarbajev Inktől, mikor úgy véli, túl vannak az illendő bevezetésen.

– Ezt maga talán jobban tudja. Hallotta, mi történt Grisinnel?

– Igen. Szomorúak vagyunk.

– Még él. Nem kell temetni. Grisin utolsó gondolata az volt, hogy utána kell nézni néhány dolognak Mansud halálával kapcsolatban. Mi a véleménye erről? – és a málhazsák-ból előhúzza a gyilkos fegyvert, amit Kosincev adott le a rendőrségen.

– Az első puskám volt a kolhozban. Tíz évig használtam. Orosz gyártmányú Bernolka. Még '14 előtről.

– Biztonságos?

– Nagyon. Azért adjuk mindig a kezdőknek.

– Mennyi a lőtávolsága?

⁵ Kaftánhoz hasonló, bokáig érő ruhadarab.

- 450 méter.
- Meg kell mérnünk, milyen távol volt Kosincev Mansud útvonalától a teherautó-telepről ide. Az ön lányához.
- Értem.
- Nem érdekli?
- Micsoda?
- Hogy miért kell megmérnünk.
- *(nyugodtan kortyol a vajas teából, tör a fánkából)* Ha elmondhatja, elmondja.
- Ha Kosincev nem tudta a tevék mellől lelőni Mansudot, magához kellett csálnia. Ez súlyosabb bűn, mint ami alapján elítélték.
- Értem – mondja Sojdarbajev. Szindbád elutasítást érez hangjában. Amit gyakorta tapasztalt Nyárligeten is.
- Az emberek kétféleképpen viszonyulnak a rendőrséghez.
- Vagy belé helyezik bizalmukat, mint valami nagy, közös apába, aki képes megszüntetni az életben bekövetkezett zavart, vagy úgy gondolják: „Van elég bajom, és még ezek is a nyakunkra jönnek!”
- Mindkettő lehet az ártatlan hozzáállása. És a bűnösé is.
- Az emberek néha a legváratlanabb pillanatban ajándékozzák meg a rendőrséget a bizalmukkal és tiszteletükkel, néha pedig, mikor semmi okuk nem lenne rá, elutasítók. Vagy ami még rosszabb: passzívak.
- Szindbád tudja, nem feltétlen bűnösök az elutasítók, és nem feltétlen ártatlanok a segítőkészek. Mert amilyen sokrétű az ember személyisége, épp oly sokrétű a bűnösé. S mint-hogy minden bűnös ember is, ez a két külön-külön is talányos összetevő keveredése ugyan-csak feladhatja a leckét.
- Valami hasonlót érezhet Ink is, mert szükségesnek találja biztatni Sojdarbejevet.
- Fontos kiderítenünk, Kosincev milyen indítékból és hogyan hajtotta végre tettét. Ez magának sem mindegy. Hisz Mansud a veje lehetett volna.
- Igen – mondja a brigádvezető szárazon.

Szindbád felemeli ujját, s mikor Ink ezt észrevéve bólint, a detektív izgatottan felteszi végre első nyomozói kérdését:

- Kosincev jól bánt a Bernolkával?
- Jól. Ellenőriztem.
- Hogyan?
- Van feljebb egy használaton kívüli karám. Annak a gerendáira lőtt.
- A pásztoroknál mindig van fegyver?
- Az állatok tereléséhez nem kell puska. Csak a farkasok ellen.
- Sok farkastámadás van?
- Kevesebb, mint régen. Nyáron alig. De télen néha megvesznek.
- Tehát nincs benne semmi szokatlan, hogy Kosincevnél fegyver volt.
- Nincs.
- Ön ajánlotta neki?
- Nem. Ő kérte.
- Mit tud kezdeni a farkas a tevével?
- A farkas okos. Kifigyeli, melyik tevecsdobában van beteg vagy fiatal állat. Ahol még vadon élnek tevék, ott a csorda a gyengébbeket védve inkább kitér a támadás elől, menekül, de itt nem vonulhat szabadon. A farkas farkában támad. A kiszemelt jószágának a farába harapnak. Az ellen nehéz védekezni. Harapják, marják, kifárasztják. Ha földre kerül az állat, már reménytelen a helyzete.
- Mikor egy télen a Kárpátokban nyomoztam, az emberek panaszkodtak, hogy nincs nyugtuk a farkasoktól. De nem a birkákat ették meg, hanem a kutyaikat. Csodálkoztam. Kannibál lenne a farkas? Hiszen a farkas meg a kutya majdhogynem ugyanaz az állat.
- Igaz. Az egyik barátom Proletarszk mellett farkas kanokat pároztatott németjuhász szukákkal. Erős, okos kölykök születtek.

Szindbád elsoroltatja Sojdarbajevvel az összes farkassal kapcsolatos élményét, mikor találkozott először velük, hányat ölt meg, milyen történeteket meséltek a farkasokról a régiiek. És a házigazda már a combját csapkodja egy izgalmasabb résznél, már burját szavakat sző a beszédjébe.

– Akkor talán vezessen el minket oda, ahol Kosincev a tevékre vigyázott – szakítja félbe Ink.

- Mi volt ez? – kérdi Ink Szindbádtól a jurtából kilépve.
- Micsoda?
- A nagy eszmecsere a farkasokról. Nem farkasok után kutatunk!
- Tudom.
- Nálatok így nyomoznak?
- Én igen.
- Így sosem érünk az ügy végére. Legközelebb meggondolom, engedem-e, hogy te is feltedd a kérdéseidet.
- Értem. Mellesleg el ne felejtjük: Kosincev *maga kérte* a fegyvert.

A három rendőr és Sojdarbajev lóra száll. Egy hófehér paripa figyeli őket. A kanca alatt a csikója szopik. Elhúzzák tőle a csikót, hogy a szopás hatására megindult tejet egy vödörbe folyassák. Kumisz lesz majd belőle. A paripa mellett egy másik anyaállat is van. Egy tevekanca. Hátsó lábai összekötve. Jána az oldalát simogatja s közben a csecsbimbókhoz tereli a tevecsikót. Az anya rázza magát, fújtat. Aztán megnyugszik. Szindbádék elbűvölten figyelik, ahogy a kis állat az éltető táplálékot habzsolja. Jána kioldja a kötelet. A felnőtt állat ekkor a csikót félrelökve arrébbáll. A kis teve panaszosan sipítózva néz utána.

– Nem és nem akarja elfogadni a kölykét! – mondja mérgesen a brigádvezető. – Hiába folyamodunk fufangokhoz.

6 Szibériai mormota.

Tarbagának⁶ fütttyentgetése közben érkeznek el egy majdnem a földig hajló nyírfához. A fán is színes kendő. A burjátok ezt a legközönségesebb, leggyakoribb növényt tartják szentnek. Szindbád nem kezdi tudakolni, miért, nem is értenék a kérdését.

A sárgás-zöld fű stadion nagyságú területen látszik. A detektív megérinti: száraz. Erős hagymaillatot érez.

- Vadhagyma – adja meg a választ Sojdarbajev. – A tevék imádják.
- Azért küldték Kosincevet ide legeltetni, mert itt olvadt el először a hó?
- Itt egyáltalán nem volt. A szél egyes helyeken felhalmozza a havat, másutt meg elsöpri. Régen ezeken legelve vészelt át a teve a telet. Most már gyűjtjük a szénát, de ha lehet, legeltetünk is.
- Kosincev ló- vagy teveháton terelte az állatokat?
- Teveháton.

A detektív kihúz egy vadhagymát. Már rothad. Mindenfelé lapos ürülék.

– A felállás a következő – osztja ki Ink a feladatokat. – Bajár, lóháton elvágatsz a fuvarozó vállalathoz. Onnan pedig a jurták felé veszed az irányt. A legrövidebb utat kell választanod. (*Sojdarbajevnek*) – A múltkor azt mondtá, Mansud naponta jött Jánához. Mindig ugyanazon az útvonalon érkezett?

- Nem figyeltem, de miért tekergett volna?
- Véletlenül.
- A burjátoknak olyan a sztyeppe, mint egy térkép, minden bokorhoz, tarbagánkotorékhoz, fűcsomóhoz be tudjuk tájolni magunkat.
- És ha hó fedi a sztyeppét?
- Akkor meg látszanak a patanyomok.

– Meg fogom találni Mansud lovának a nyomát – kiált Bajár. – Nyugodt lehetsz. Ha esetleg több is vezetne a kolhoztelep felé, azon fogok haladni, amelyik ide a legközelebb esik.

– Bölcs gondolat – helyesel Ink. – A jelzőlövésre állj meg! (*a brigádvezető felé fordulva*) Azt mondta az első kihallgatáson, hogy Mansud és Kosincev beszélő viszonyban voltak egymással.

– Kezet fogtak, ha találkoztak. És ha úgy alakult, egymás mellett itták meg a teát. Azt hittük, az orosz beletörődött a sorsába.

– Tehát elképzelhető, hogy a gyilkosság előtti nap Kosincev félrehívta Mansudot annyi időre, míg elmondta, másnap négy szemközt, mint férfi a férfival, szeretné vele tisztázni a dolgot?

– Elképzelhető.

Sojdarbajev és Ink rágyújt. Szindbád is kap a brigádvezető Kazbehjéből. Megszagolja, pár dohánymorzsát az orrlyukába tapaszt, a cigarettát pedig lágernyik szokás szerint elrejtí a kabátjába. Aztán észbe kap, előhúzza, odatartja az Ink kezében égő gyufa fölé.

– És mi lesz most? – kérdezi a hadnagytól.

– Mi lenne? Amikor a legközelebb van, leadunk egy jelzőlövést. Bajár megáll. Aztán lemérjük, mennyire van tőlünk. Ha többre, mint 450 méter, akkor már tudjuk, hogy Kosincevnek ide kellett hívnia Mansudot.

– Nem tudjuk pontosan, a füves terület melyik részén állt Kosincev.

– Ilyen esetekben úgy kell kiválasztani a kiindulási pontot, hogy az a gyanúsítottnak legyen kedvező. Vagyis onnan fogjuk kezdeni a mérést, ahol, Bajár irányába, a hó széle van.

– Lépésszámlálással?

– Igen. Szibériában 70 centiméter egy átlagos lépéshossz. Magyarországon nem?

– De igen.

– 450 osztva 0,7-el, az annyi, mint... 640 körül.

– Így van – mondja a detektív és lehajtott fejjel fújja ki a füstöt, mely így visszatér az orrába.

Ink felemeli a távcsövet, hűmmög, mikor megtalálja a város túlsó vége felől közeledő Bajárt. Lekapja a távcsövet.

– Tessék! Ki vele! Mi bajod?

– Semmi, csak... Az a lőtávolság. A tényleges lőtávolság függ attól, milyen a fegyver, különösen a cső állapota, milyen a lövedék fajtája és minősége, hogyan tartják a fegyvert, van-e szél, s ha igen, merről fúj...

– Jó. Mondj biztosabbat az én módszeremnél!

– A legbiztosabbra akkor mennénk, ha rálőnénk Bajárra.

– Vaktölténnyel?

– Dehogyan! Élessel!

Ink és a brigádvezető kitágult szemmel néznek egymásra az eszelős ötlet hallatán.

– Persze nem egyszer. Sokszor. Az összes golyót ellőnénk, amit Kosincev leadott a rendőrségen. Ha eltalálnánk Bajárt, pláne, ha halálosan megsebesítenénk, kétséget kizáróan bebizonyosodna, hogy Kosincev is megtehetette Mansuddal.

Ink hátrébb lép. Magában szentséggel. Szindbád folytatja:

– Csak hát egy embert nem illik feláldozni még a nyomozás érdekében sem. Bábut kellene készíteni, arra lövöldözni.

Ink széttárja a karját és „Kellott nekem ezt kihozni a lágerből!” pillantással fordul Sojdarbajevhez. De a brigádvezetőnél nem talál megértésre. Mert az gondolkodik, majd azt mondja (*nem Inknek, hanem Szindbádnak*):

– Én nyírfaágakból tudok bábuformát csinálni.

Nyárligeten kisébábnak hívták azokat a szalmaemberkéket, amiket téltemetéskor a főtéren elégettek. Ha Sojdarbajevnek rendelkezésére állt volna néhány szakadt ruhadarab, az ő alkotása sem maradt volna el ezektől: a figura keze, lába, törzse, feje így is jól kivethető.

Bajárt magukhoz hívják, elmondják a tervet, az bólint, és a bábuval visszavágtat. Felállítja az útvonalon, majd elnyargal biztonságos távolságra.

A Bernolkával felváltva lő Ink és Sojdarbajev. Egy próbálkozást Szindbádnak is engednek.

– Nincs nyoma lövedéknek – mondja Ink, miután alaposan megvizsgálta a bábút. A többiek is erre a megállapításra jutnak.

– Akkor tehát megdőlt a hirtelen felindulásból elkövetett emberölés.

Szindbád a tarkóját vakarja. Ink mérgesen veti oda:

– Már megint van valami?!

– A kérdés az: szokták-e a tevéket patkolni.

– Nem szokták – feleli Sojdarbajev. – A tevének ehhez gyenge a lába.

– Idefelé pata nélküli állatnyomokat láttam a hóban.

– A teve lábnyoma almához hasonlít.

– Olyanokat. Gyermekkoromban néhány évet Bagdadban töltöttem, apám a kormányzó orvosa volt. Az arabiai tevék patájára már nem emlékszem, de a nyelvükre igen. A tüskés bokrokról és a kövek közül is kihálászták az ehető leveleket, fűszálakat. Havas sztyeppén tud legelni a teve?

– Kikotorja orrával a füvet. Fagyottan is képes megemészteni.

– Kosincev tevéi elhagyhatták a hómentes részt és elbarangolhattak a város felé. És akkor...

– ...legeltetés közben is közelebb kerülhetett Mansud útvonalához – vágja közbe Ink bosszúsán. – Tehát mégis lehet hirtelen felindulás.

A jurtákhoz tartván Sojdarbajev leterít egy tarbagánt.

– Most bújik elő. Ki kell használni, ha puskacső elé kerül, mert nagyon óvatos állat, messziről megérzi, ha ember közelít felé.

Szindbád azt kérdi tőle:

– A jegyzőkönyv szerint nem akarták a lányukat Kosincevhez adni, mert az egy nagyszájú, üres fejű alak.

– Dicsekedett, hogy ő ezt is meg azt is megcsinálja, és ő mindenféle állathoz ért, de amikor egyszer a birkanyáját rábíztuk, hajnalra tudtuk összetereelni az jószágokat.

– Tökéletlen, kapkodó fickó volt?

– Igen. De néha meg elbambult, mintha azt se tudná, hol van.

– Kérdezte, ilyenkor mi jár a fejében?

– Minek? Az elbambulások után meg ideges lett, nem találta a helyét, és nem jutottak eszébe a szavak, vagy eltévesztette őket.

– Ezen nincs mit csodálkozni, nem volt ideje tökéletesen megtanulni burjátul.

– Ő a mi nyelvünkön egy szót sem tudott, ha tízen voltunk burjátok a jurtában, miatta akkor is oroszul kellett beszélünk.

– Nem ez volt az igazi ok, amiért ellenezte a házasságot?

– Nem. Mert ugyanakkor semmivel nem volt hitványabb, mit a többi. Nem duhajkodott. A jelenlétünkben mértékkel ivott. Azt néha éreztem rajta, hogy idejövétel előtt nyalt egy kis vodkát, de le sosem itta magát. Még spicces sem volt. Csak olyan harsány. És maga is tudja, a háború miatt milyen férfihiány van. Nekem fiam nincs, de egy fiúunokát kikövetelek a sorsból. Jána nem maradhat pártában. Elvette volna Kosincev, aztán meglátuk volna, mi történik. Ha rendesen élnek, hálát adunk a sorsnak. Ha Kosincev elzüllik és elhagyja a családját, amit sokan tesznek, mióta bejött az a törvény, hogy a férjnek nem kell tartásdíjat fizetnie, akkor Jána meg a gyerek visszaköltözik hozzánk. Legalább mi burját embert nevelünk belőle. *(észbe kapva)* Elnézést, elvtárs, nehogy félreértse, semmi bajom az oroszokkal, vagy bármelyik néppel, persze a németeket leszámítva, hogy pusztulna el mind, de mégiscsak szép lenne, ha a saját nyelvemen szólhatnék az unokámhoz.

– Mansuddal könnyebb dolga lett volna ebből a szempontból.

– Dehogy! Mansud is csak oroszul beszélt. Na, mondott néha pár burját szót, hogy hízelegjen nekünk.

– Pedig ő burját volt.
 – A pervijpláni vasútállomáson csecsemőként vette fel a földről egy vöröskatona, miután... szóval... a szülei nem akartak adni a kenyérükből a katonának, aki ezért őket... Szóval az a katona bevitte a csecsemőt az árvaházba. Ott a Mansud nevet kapta, mert burjátnek gondolták, pedig lehetett tatár, kazah, kirgiz vagy mit tudom én még miféle is. Nem lehet azt ránézésre megállapítani, ki a mongol, ki nem. Azt állította, Mongóliából menekültek a szülei. De honnan tudhatná ő ezt?
 – És az árvaházban csak oroszul tanították meg.
 – Így van. Mansud nem volt jobb kérő. És a lányom szíve ráadásul Kosincevhez húzott. Szindbád megállítja a lovát és megfogja a brigádvezető kezét. Tagoltan és mérgesen vágja a fejéhez:
 – Akkor meg mi a fenének nem engedték a házasságot!? Ha nem dühödik meg az elutasítás miatt Kosincev, még mindig élne Mansud.
 – *(kétségbeesett indulattal)* Azt hiszi, nem tudom? Hogy nem rágom magam ezen minden éjjel. Hogy nem sírok a bűnöm miatt, mint egy kölyök? De hát lehet egy asszonnyal beszélni? Ha az a fejébe vesz valamit...
 – Ohó! A jegyzőkönyvnek azt vallotta, maga is és a felesége is Kosincev ellen voltak!
 – Hazudtam! Büntessenek meg érte! – s megsarkantyúzva a lovát elvágat a telep felé.

– Nem kellett volna felelősségre vonnom – mondja Szindbád Bajárnak. – Biztos ők is harcoltak a szüleikkel, mikor azok beleszóltak, kivel házasodjanak, de mikor az ő gyermekük kerül eladósorba, ugyanazt csinálták. Ez megy Burjátíában, ez megy az én hazámban. Mindenütt a világon.

Bajár bólogat. A bólogatás szinkronban van lova fejmozgásával.

– Valami feltűnt nekem – szólal meg Szindbád. – Arról beszéltünk, burját volt-e Mansud vagy sem, erre a brigádvezető azt mondta: „nem lehet azt ránézésre megmondani, ki *mongol*, ki nem...” Ti valójában burjátnek vagy mongolnak tartjátok magatokat?

– Burjátnek! – feleli Bajár, majd amikor látja, hogy Ink hallótávolságon kívül van, odaúgja a detektívnek: – De legalább annyira mongolnak.

Sojdarbajev felvágja a tarbagán hasát, kihúzza a beleit s a helyükre bedob egy kis sót meg két izzó kődarabot. Összevarrja az állatkát, mire az a sístergő kövek által keltett vérpárártól úgy felfújódik, akár egy léggömb. Akkor a tűz fölé tartja, s a szőrt leégetve megpörköli a bőrét. Az asszony kumiszt töltöget. A férfi négybe vágja a pecsenyét, és a rendőrök meg a házigazda nekilátnak a tarbagánhús rágásához. Szíjas a hús, farkasállkapocsnak való. Viszont annyira sós és égett, hogy nincs kellemetlen mellékíze.

A nap süt, gőzölög a sztyeppe.

Sojdarbajev megfogja az egyik követ, ami a tarbagánban volt. Odaadja Bajárnak, aki továbbadja Szindbádnak.

– Mit csináljak vele? – kérdi a detektív a brigádvezetőtől.

– Tartsa egy kicsit. Megvédi a betegségektől.

– Mi van ebben a kőben?

– Fogalmam sincs. Babona.

Szindbád, aki irtózik minden irracionális elképzeléstől, Ink kezébe nyomja a kődarabot.

Folytatjuk

Csabai László (1969): Nyíregyházán élő író, nyelvtanár. Legutóbbi kötete: *Szindbád, a detektív* (Magvető, 2010).

LUCA képe luca KÉPE

A Vértes felől érkező első reggeli fényekre ébredtem, akkor vettem észre. Előző este költöztem be az új szobámba, akkor még nem tűnt fel. A képet cirádás, aranyozott ráma keretezte, mesearany színű. A földhöz támasztotta és egyszerűen otthagyta az előző lakó. Anyám felhívta délelőtt, de azt mondta, nem kell neki, eddig is útban volt, idegesítette, majdnem eltűzelte előző héten. Furcsálltam, mégiscsak a Szűzanyát ábrázolta fehér ruhás-kék köpenyes szerelésben, ölében a pici Jézussal. Jobb keze elé tövisekkel átszúrt szívet festett a festő. Másfél méterről néztem a szemébe.

Már költözésünk másnapján kiborultam, sírtam a szobámban, anyámmal veszttem össze, mint általában, az új helyen se bírtuk egymást sokáig. Bezárkóztam, lefuttattam magamban, mi vár rám, lepergettem az előttünk álló durva, veszekedős jövőnket, nem először vert pofán a teljes kilátástalanság érzete. Magamban beszéltem, mint máskor egy-egy vitánk után, egyre többször fordult elő újabban már az előző helyen is, nem lesz akkor ebben se változás. Motyogtam, szitkozódtam, átkoztam anyámat és az életet, ösztönösen nézhettem rá a képre, és kezdhettem el panaszkodni neki. Hogy milyen rossz nekem. *Ugye igazam van?* Intett a fejével, hogy nincs.

Elöntött a forróság.

Megbolondultam. Vagy csak túl erős a fantáziám? Látom azt, ami nincs?

Se vallási, se egyéb örületbe nem kívántam esni, *Jézusom, ne már*, emlékszem a döbbenetemre, igyekeztem kívülről figyelni magam, ez jól bevált szokásom volt, ha valami bántott, és túl mélyre merültem, kirepültem magamból kicsit, általában segített, főleg, amikor teljesen meg tudtam csinálni. Olyankor azonnal jelentéktelen apróságokká alakultak át a problémáim. Itt most másról volt szó, mégis ehhez a módszerhez folyamodtam, nem jutott más eszembe, ezúttal a valószínűtlenség miatt próbálkoztam a magamból kikerüléssel. Vagy hogy mondjam... Rálátással. De most nem sikerült.

Kérdéseket tettem fel a képnek, ő pedig válaszolt. Hol igent bólintott, hol nemet intett. Kivert a víz, remegtem.

Kis idő múltán megnyugodtam. Elfogadtam a szürrealitást. Megnézzük, mi ez, gondoltam. Kísérletezni kezdtem, vajon a kívánt feleletek érkeznek-e.

Laci lesz a férjem? Igent akartam látni, nemet jelzett. *Sokáig él majd az apám?* Nem. *Születik még testvérem?* Igen.

Anyám két hét múlva teherbe esett, apám megbetegedett, majd meghalt, a plátói szerelmem meg évekkel később az unokanővéremet vette feleségül, ugyebár.

Innentől kezdve a képnek mondtam el mindent, ami fájt. Nem beszéltem róla senkinek, ő lett az én titkom. Elképzeltem, mit szólnék, ha nekem valaki ilyeneket nyomna. Mint amikor filmekben az időutazók nem mondják el az igazat másoknak, felesleges, úgyse vennék komolyan. A kép-Mária csak az enyém volt, és ott is maradt velem, nem emelkedett el hónál fehérebb ragyogásban a keleti ég felé, nem nyitott utat neki a fény az égboltozaton, mint Fátimában az igazinak, akit ugyanilyen öltözetben, átszúrt szívvel látott három kis pásztorgyerek. De erről a történetről akkor még nem tudtam.

A festmény világháborús időkből származott, orosz katona lőtte át, a lyuk csak a hátulján látszott, elől bőrdarabbal pótolták a sérült részt. A festett Mária és a festett Jézus nem kapott sebet, fölöttük hatolt át a golyó. Megúszták, mint a mostani előtti pápa, tudod melyik, azt a merényletet május tizenharmadikán, a születésem napján.

A nagymamám tanított meg imádkozni kiskoromban. Minden este elmondtam egyet, de inkább csak játékból, a magam szórakoztatására. Nem jártunk templomba. Most viszont fogtam magam, és elmentem. Nem szóltam senkinek, csak felkerekedtem, nem akartam magyarázkodni, főleg anyámnak. Feszített már a titok, gondoltam, elmesélem egy illetékesnek, mégse normális, ami történik velem. Vagy én nem vagyok az, de akkor az meg derüljön ki.

Szilárd atya morózus, szigorú ember volt, nem hatódott meg sem tőlem, sem attól, hogy egy képpel kommunikálok. Annyit mondott, itt az ideje, hogy hittanra járjak. Ennyit jegyzett meg, összevissz. Meg hogy üljek be az elsősök közé. Én viszont gimnazista voltam már, nem akartam, mit csináljak a kicsik között? Néhány misére azért elmentem kíváncsiságból, nem volt sok értelme.

Jött a nyár, emlékszel, azokat mindig a nagymamámnál töltöttem. Vártam nagyon a találkozást, benne bíztam, gyorsan el is mondtam mindent. Megfogta a kezem, és még aznap elvitt az ottani paphoz, ahhoz, aki megkeresztelt annak idején, húsvétkor egyébként. Kedvesen fogadott, azt mondta, üljek le mellé, *ez lesz itt a Luca széke*, majd ő elmond nekem mindent a Bibliáról. Nem kértem ilyesmire, mindenesetre így történt, kései, igen alapos ismeretterjesztésben részesültem. Szeretett engem az első perctől, ezt tévedhetetlenül éreztem, lelkes apostolként amolyan magántanítványává fogadott, kicsit még csalt is az érdekebben, nyár végén beírta valami nagykönyvbe, hogy elsőáldozó vagyok, bár ezt se kértem, ez neki volt fontos valamiért. Úgyhogy az áldozást, ha érvényes ez így egyáltalán, gyorstalpalón végeztem.

Rengeteget mesélt Fátimáról. Gondolom, a nevem és a születési időpontom miatt. Már a nevéstől elvarázsolódtam. Fátima, Fátima. Mesevilág. Úgy éreztem, mintha én is a jeles esemény történetének szereplője lennék. Még a nevem is azonos a legidősebb látnokéval. És mennyi majdnem konkrét egyezés... Például... Luciát is nagyszombaton keresztelték meg, amikor a plébániatemplom harangjai a feltámadást hirdették. Őt is érte olyasmi élmény, mint engem, hatévesen rámosolygott egy Mária-szobor. Később egy hegy lejtőjénél, olajfák, fenyők, tölgybokrok fölött hószobrot látott átúszni az égen, a nap által átlátszóvá tett kristályszerű alak megszólította őt és két unokatestvérét. Azzal kezdte, ne féljenek, ő a béke angyala. Hányszor láttam én is felhő-angyalokat! De hozzám nem szóltak soha, vagy talán csak nem jól figyeltem, ezt mondjuk nem bánom utólag se, ott estem volna össze, hiába kérte volna, hogy ne féljek.

Lucia anyja nem hitte el se az anglyalt, se a május tizenharmadikai első jelenést. Ahogy az én anyám se nekem az én dolgaikat. A portugál asszony megverte a lányát, amiért sze-

rinte hazudott, ahogy sokszor engem is ütött-vert az anyám, minden-
nel, ami a keze ügyébe került. A legrosszabb a vizes kötél volt. Az nem
került csak úgy a kezébe, azt be kellett áztatnia, hogy jobban fájjon.

A hír – most a jelenést mondom – terjedt. A kerületi előljáráson
ijesztgették a kis látnokokat, már attól féltek szegények, hogy megsütik
őket. Az én anyám is felvetette egyszer, hogy berak a sütőbe. Nem em-
lékszem már, mi lehetett a bűnöm, talán nem raktam rendet a szobám-
ban. Ámultan hallgattam a papot, ahogy mesélte a régi dolgokat, a híres
történetet, egyre több párhuzamra lettem figyelmes. Lucia imádott tán-
colni, gesztenyét pirítani, kukoricát fosztani, pont, ahogy én. De annyi-
ra, hogy ezek voltak a kedvenc elfoglaltságaim. Amikor új plébános érke-
zett a kis portugál faluba, szószékről agitált a szaporodó bálók, mulatsá-
gok ellen, ő meg olyan lehetett, mint Szilárd atya. Ennél nagyobb baj is
történt, Lucia apja inni kezdett, jaj, mint az enyém, akit úgy imádtam. *Is-
tenem, hová lett ennek a háznak az öröme*, kérdezte sírva Lucia anyja. Én is
emlékszem hasonlóra.

Tátott szájjal hallgattam a papot, többször elmeséltem bizonyos része-
ket. A részletek érdekelték. A távolságok, a színek. Nem tudom, minden au-
tentikus volt-e, fel sem merült a kétely bennem. Csak néha. A második jele-
néskor Lucia másfél méternyire volt Máriától, ez például gyanús volt, kérdez-
tem a távolságot, és ő azonnal mondta ezt a másfél métert, mindegy, a lényeg:
Mária akkor ígérte meg Luciának, hogy soha nem hagyja el. Szeplőtelen szíve lesz az örök
menedéke. Úgy tetszett ez a mondat! Tudatta vele, hogy hamarosan az égbe viszi a két ki-
sebb gyereket, ahogy a kép-Mária is közölte velem apám közelgő halálát. Többször rákér-
deztem, amikor sejteni kezdtem, mi lesz nemsokára, iszonyú erővel próbáltam vízszintes
mozgást látni, de a jel mindig függőleges volt.

Amikor nem a papnál ültem, próbáltam kikapcsolni magam ebből az örületből, mert
az volt, vagy az is legalábbis, örület, egy másik, titokzatos birodalom, amely, éreztem, be-
akar vonzani. Mentem vele, de próbáltam ellenállni is kicsit, húzott magához, mégis ide-
gen volt. Félelmetes. És másféle gondolatokkal is küszködtem akkoriban, azon a nyáron,
profánokkal, olyanokkal, amelyekről nem beszélhettem sem a nagymamámnak, sem a pap-
nak, elég távoliak az egyháztól és az unokaságtól. Kamaszlány voltam, tetszett, ahogy ala-
kult át a testem, sokat lógtam a helyiekkel, mentünk diszkóba, csókolóztam nem is egy
fiúval, történt más is, élveztem a bűnt, úgy éreztem, védve vagyok, várt mindennap a pap.

Valaki azt mondta Luciának, a sátán cselvetése lehet az egész jelenés-dolog. Akkor egy-
szer megingott. Azon az éjszakán álmában látta az ördögöt. Én akkor vesztettem el kis időre
a hitemet és az erőmet, amikor becsöngetett egy férfi, és arra kért, menjek vele sétálni. Azt
hittem, megöl vagy megerőszakol. Mentem készségesen, lépegettem mellette, üres szívvel,
hidegen, ahogy a kivégzőgödrökhöz mennek szó nélkül a halálraítéltek, vagy a menetsz-
lopban, pedig tudják, mi lesz a vége, láttam ilyen szörnyűséget a tévében, nem értettem,
de tényleg van ilyen, lehet, megtörtént velem is, kívülről figyeltem magam, ahogy épp fel-
adok mindent. De a férfi nem gyilkos volt szerencsére, csak egy orvos, azt akarta elmon-
dani nekem, mitől próbáljuk megkímélni az apámat, elmondta, kíméltük, mégis meghalt.

Júliusban Mária megmutatta a poklot a gyerekeknek. Tudható, milyennek látták, mert
Lucia sok évvel később érzékletesen leírta. A pap szerintem szóról szóra megtanulta a be-
számolót, nagyon úgy tűnt, még a hangja is megváltozott, ahogy mesélt, a szemei nem evi-
lágivá, egészen furcsává szűkültek, de nem volt félelmetes, csak mintha más szférába ke-
rült volna át, míg mesélt. Mély, átható sugarakról szónokolt, kérte, képzeljem el, micso-
da irtózatoss lángtenger jelenhetett meg a gyerekek lelki szemei előtt. Égő, fekete gonosz
szellemek, emberi formák mint átlátszó, izzó parazsak merültek fel és alá ebben a tenger-
ben. *A lángok feldobták őket a levegőbe, aztán, mint szikrák a tűzbe, egyensúly nélkül estek
újra le. Estükben velőtrázó, kétségbeesett sikoltást hallattak, és hörgöve hulltak a mélybe.* Per-
sze rettegetek, bár a közös látomás csak egy pillanatig tartott. Az segített az elviselésében,
hogy Mária előtte megígérte nekik a mennyországot. Aha, úgy biztos más.

Én pont így képzeltem el mindig is a poklot.

Levegőt se mertem venni, igen, konkrétan alig maradt némi kis levegőm, mire befejezte a pokol leírását, ő viszont izgalomba jött, lihegett, szinte kimerült, ha nem lenne butaság, azt mondanám, a gyönyörűségtől, kéj bujkált a szeme sarkában, de semmi rossz, talán csak a létezés mámora égett benne, fura persze, hogy a pokol látomásának kapcsán, mégis ezt gondoltam már akkor is. És mondom, nem lepott meg a leírás, így gondoltam a pokolra, ha szóba került, egyszer rá is kérdeztem a képtől, tényleg létezik-e.

Ennél, a júliusi jelenésnél tűntek el a felhők Lucia lelkéből. És én is a válasz óta nem félek semmitől.

Luciát az anyja csalónak tartotta, aki a világot bolonddá teszi. *Halálomban is döföd a kést belém*, mondta neki. Dühében tűzifával és seprűnyéllel ütötte. *Édesanyám, hogy mondhatnám azt, hogy semmit sem láttam, amikor láttam?* Az én anyám azt vágta a fejemhez egy vita hevében: azért születtem a világra, hogy szerencsétlenné tegyem őt. Ez az életcélom. Hitte is komolyan. Bezárt a szobámba, sokáig nem jöhettem ki. Fogásba vetették a gyerekeket is, ne tudjanak a szokásos helyre menni a következő hónap tizenharmadik napján. Csakhogy a sors és a végzet nem kerülhető ki, a Szűzanya módot talált egy pár nappal későbbi találkozásra. Nem probléma az ilyesmi neki.

Az ő házukba is bekopogott egy férfi. Tartott a háború, az első, azt hitték, német az ember és ölni jött. Mint az orvos az én esetemben. De ott se erről volt szó. Csak annyit kért, Lucia kísérje el a jelenések helyszínére. Imádkozni akart egy lány szerelméért. Októberben aztán, az utolsó jelenéskor ő emelte fel Luciát, hadd lássák az emberek. Nem volt még tévé, fel kellett mutatni a látnokot, rengetegen áztak az esőben, közel akartak lenni a csodához. Hitték is meg nem is. A férfi később feleségül vette azt a lányt, akiért imádkozott.

Mint te az unokanővéremet, Laci.

Pedig hogy szerettelek.

Nem imádkoztam érted soha.

A sors és a végzet talán ugyanaz.

Óvatosan vetettem fel a hasonlóságok ügyét a papnak. Nem akartam, hogy fantáziálól, érdekeskedő gyereknek tartson, azt meg végképp nem, hogy hazugnak. Megfogta a kezem, a szemembe nézett, egy darabig nem szólt, aztán azt kérte, mindig szívesen mondom Máriának, hogy szeretem. Olyankor úgy érzem majd, mintha tűz égne bennem, ami nem éget el. Nem értettem, mit jelent, mindenesetre így van.

Ahogy Luciának, nekem is az apám volt a mindenem. Kiskorunkban a karjukba és a nyakukba vettek. *A Hold a Szűzanya lámpása, a csillagok az angyalokéi, világítják az utat az éjszakában*, mondta Luciának az apja. Vagy nekem az enyém.

Nyár végén hazamentem, folytatódott a viták. Próbáltam védeni magam, erősítettem a burkot magam köré, meg az öntudatomat. Egyre kevesebbszer fordultam a képhez, nem akartam, hogy bárki vagy bármi segítsen, és panaszkodni se, panaszkodni jó ideje nem szoktam már. A kép egy idő után bekerült az ágyam mögé.

Már nagyon régen máshol élek, az idejét se tudom, mikor láttam utoljára a Vértest. Nem emlékszem, miért nem vittem magammal a festményt, amikor elköltöztem otthonról, biztos volt valami oka. De nemrég eszembe jutott, a kép, meg ez az egész, minden, apa, te, Lucia, Fátima, a pap, aki megismertetett a történettel, amelyben magamat akartam látni. Nincs meg a festmény, anyám feldarabolta és befűtött vele. Kár. Meg akartam kérdezni Máriától, élek-e olyan sokáig, mint Lucia, találkozom-e még veled, és azt is, eljutok-e Fátimába valaha, látom-e, ahogy hajnalban jönnek az első fények Aljustrel felől.

Spanglizók

Bariczka révülten kigombolta szürke zakóját, és végighúzta ujját a salétromos vakolaton. Egy kivert üvegű kocsislámpa függött a feje felett. Ezt már lefotózta unalmában. Jobb dolga nem lévén, most azon gondolkodott, hogy vajon itt, ebben a koszos, romos házban valóban járt-e Petőfi annak idején. A boltíves, ódon kapubejárót a sáros földhányásoktól bibircsókös udvar és az utca felől is szürke acélpengeként metszette el a felhőszakadás. Se erre, se arra nem volt menekülés. A malter lepergett ujjá nyomán. Vajon hány szekér nyikorgott végig, hány zabolátlan ifjú csókolta feslett erkölcsű hölgyikéjét ez alatt a kövér boltozat alatt? Szeretett elidőzni az efféle vén, és aggságában irigyen hallgató helyeken, de a kényszerűség jobban zavarta bárminél.

Akkor trappolt be a három suhanc. A kötött sapkás lehetett a főnök. Olyan eleven erővel rántotta be a másik kettőt, hogy nem is lehetett vita. Izgatottan lihegve körbeállták a kerékvetőt. A kötött sapkás a tölgyfa kapunak vetette hátát, a baseball sapkás meg a kapucnis szétvetett lábakkal jobb és bal felől. Az utca már percekkel ezelőtt elnéptelenedett. Csak a macskakövön csattogó zsíros esőcseppek. Jól jött ez az archaikus szenvedélyű vihar. Végre rágyújthattak.

Bariczka, felfüggesztve ideges toporgását a megbarnult keramiton, érdeklődve nézte a három fiatal. Szeretett fotografálni. Igazi ínyenc volt már. Főleg azokat a nőket szeretett megörökíteni, akiket nem kaphatott meg soha. De szerette a szánandó, elesett pillanatok is. Valahogy feloldozást nyert általuk.

A kötött sapkás megsodorta a füvet. Homlokához tapasztotta nedvesen lecsüngő haját és felmutatta. A kapucnis tüzet adott. A főnök a baseball sapkásnak adta az első szívás jogát. Az a füstöt némán, áhítattal tüdőzte le. Nem vették észre a férfit, aki maga elé tartva telefonját éppen azon igyekezett, hogy hatásos kompozícióba terelje az unalmat, az esőt és a srácokat. Azok csak szívtak. Nem is beszéltek közben, jobbára egymásra se néztek, csak a vizet bámulták, a kövön felhőlyagosodó esőt, ami arra ingerelte őket, különösen a baseball sapkást, hogy beleköpjenek.

Bariczka arca romos volt, mint egy meztelen színpad. Egyetlen díszlete a vékony, ám módfelett harcias száj, mely nyálasan húzódott végig az orra alatt, s most, a munka pillanataiban ráadásul mohón megnyílt, mint egy türelmetlenségben megvénült vagina. Amióta nem volt szerződése sehol, csak a kukkolásban lelt némi örömet. Csukott szemmel exponált.

A kötött sapkás riadtan kapta fel a fejét. Nem fotózhat le csak úgy, kiáltotta oda. Bariczka eltette a telefont. Maga rendőr, kiabált felé a kapucnis is, és mégis beleköpött a padka aljában lucskosan zubogó vízbe. A férfi közelebb lépett, és barátságosan elmosolyodott. Nem, felelte, nem vagyok rendőr. Olyasmi mozdulatot tett kezeivel, mint amikor az ember le-

gyeket hesseget maga körül, jelezve, hogy „te jó ég, dehogy, micsoda barbár feltételezés”. Színész, tette hozzá, és gálánsan meghajolt. Van egy bláza, tudakolta a baseball sapkás, aki ebben az ügyetlen jelenetben is képes volt megőrizni az öngondoskodás látszatát. Ha van, akkor tőlem simán lefotózhat. Van, mondta a színész, és elővette a Multifilterét.

Hallgattak. Még kerepelt az eső a tetőn. Én is színész akartam ám lenni, mondta hirtelen indulattal a baseball sapkás, és köhögve kifújta a füstöt. A suliban volt egy jó drámatanár. De aztán kellett a pénz, elmentem a bontóba. Ez a melóm. Bontok. De egyszer játszottam Kreont. Az jó, mondta erre a színész elgondolkodva, mert ő még nem játszott a soha. Mind a bontóban vagyunk, mondta a kötött sapkás. De maga tényleg nem zsaru? A férfi megrázta a fejét. Az ég meg, mintha csak erre, megdördült a fejük felett. Lassan csillapodott a zápor. Az utca végében is feltűnt egy alak.

Akkor nem fotóz mégse, kérdezte a kapucnis vigyorogva. Nyugodtan, csak ne ám a fészbukra tegye ki! A férfi megint megrázta a fejét. Nem, mondta halkan, egyébként is, indulnom kell már. Eldobta a cigit, rálépett az átvizesedő csikkre. Hát viszlát, urak, kiáltotta. És ne hagyják cserben az álmaikat! Mosolyogva intett a fiúknak a falas kezével, aztán sietősen kilépett az utcára, és elindult az árral szemben a Főtér felé. A kép megvolt a telefonjában. Három fekete csík, szürke háttérrel. Valahol, valami albumban, egy képkeretben, bitekre bontva egy honlapon nyomuk marad. Megnyugtató. Ahogy a Bariczkaik agyában felsejlő emlék is, miszerint igen, Petőfi is lődörgött errefelé annak idején. ■ ■ ■

Halványkék tompa fény

Ázott birkaszag. Csak nem ment ki az orrából. A Kaukázusban ült meg a bőrében, az idegeiben, a szemén. Különös képeket látott tőle. Ilyenkor nem volt teljesen tudatában annak, ami körülötte zajlik, csak azok a puha, fakó, lágy és kontúr nélküli képek, amikbe nem lehet belekapaszkodni, nem tájolnak, nem vezetnek sehová. Akkor érezte meg az ázott birkaszagot, ha félt. Khor Virap előtt félt először. Az Ararát felé. Hűvös volt akkor is. A hajnali fényben, a szétszálasodó fűbe kilépve kezdett el rettegni igazán. Messze a hófedte gerinc, rányaltak a felhők, bárányszerű felhők, talán ezért. Úgy érezte, sosem jut haza. Valami gyapjúsztvetert keresett, magára terítette, úgy indult neki a mitológiának. És most is az a pulóver. Talán annak van ilyen szaga. Az apja vállára tette, és azon tűnődött, honnan van minden apának ugyanolyan kifeslett ujjú, olajbarna gyapjúsztvettere?

Ketten ültek a kórházudvaron egy piros padon. Körben négy másik, kettő-kettő jobb és bal oldalon, üresen. Mint régen a poharak, ha leültek egymást nógatva a beszédre. Az apák nem tudnak beszélni a fiaikkal. A fiúk bérgyilkosok. A fiúk a mitológiából jönnek és visszaküldik az apjukat oda. Minden pad mellett állt egy koszos, bűdös bádogvödör. Kijelölt dohányzó – mintha egy novellában olvasták volna, hogy ennek pont így kell lennie. Ilyen vedlettnek. A salakon mégis csikkek hevertek szétdobálva, „tízpercek” az életből, ennyi csikkből kijön egy emberöltő talán, a száradó fűcsomók között a kavicson.

Ültek, és hallgatták a platánok lombján lepergő koranyarat. Abban a néma szuszogásban, ahogy csak gubbasztottak egymás mellett, benne volt abban minden. Hetven koránár legalább. Xeratisznak lenni nem egyszerű, mondta az apa a szvetter alatt. A fiú bólintott, nem tudta, mit mondjon erre, megigazította az ujjast, és elővette a cigarettásdobozát. Hátha a füst majd elveri azt az ázott birkaszagot. De nem. Rátapadt a nyálkahártyáira, nem engedte el. Félt. Fázol még, apa, kérdezte gyámoltalanul, és lepöcögtette a hamut. Csak nem kapok levegőt, felelte az öreg. Az embert kilélegzi a testéből a világ, a szél, tette hozzá, hirtelen felköhögve. Az ifjabb Xeratis eldobta a cigit, és felnézett apjára. Hívjak egy orvost? Az öreg bólintott, és ökölbe szorítva kezét, püfölni kezdte beteg mellkasát. Hívj!

Felállt, beszaladt a fáradt zöldre festett kapun, ami valamikor a boncteremhez vezető folyosó kijárata volt, végigment a nyitott ajtajú kórtermek során a nővérállomásig, aminek pultján friss csokor rózsza és három doboz tejföl várakozott. Csak egy pirosas derengést látott maga előtt, a tejfölös dobozok fehér feltjait, elmosódva, mint mindig, ha az a szag megjelent. Honnan jön elő? Milyen érzékeny membránok emlékeznek még arra a szagra? Keserűen, mint az olaj, csorgott végig a torkán. Eszébe jutott a mandulaműtétéje. Anyját várta csak akkor, amikor a műtét után gyógyszermérgezést kapott, és két héttig bent tartották a Kútvölgyiben. Minden nővérrel azt remélte, az anyja az, csak álmakban. Aztán ez a kép is összefolyt, a sok idegen arc, mint a szétpattogzott zománc, felsértette az emlékezetét. Elfelelte az anyja vonásait. Most a közeledő nővérkét sem látta. Fehér gomolyag volt csak, mint a cigarettafüst. Csinos volt pedig. Kicsit telt, de otthonos. Mögötte meg az Ararát csúcsai.

Mire visszaért, az apja már jobban volt. A kötött kardigánt is ledobta. Csukott szemmel pihent a padon. A kezében a kinyaklott szárú szemüveg. Mindjárt jönnek, mondta az apjának. Az elmosolyodott. Tudod, mit látok most, kérdezte. Halványkék, tompa fényt. Igen, apa, felelte neki, és megtörölte gyöngyöző homlokát. Igen... Van még egy szál cigid, ugye, emelte feléje arcát az öreg. Na aggódj, még nem halok meg. De mindjárt, itt az orvos, apa, suttogta a fiú. Tudom, felelte amaz. Azért nem. Rágyújtottak. A füst, mint a nővérek kékes fehér köpenye, arrébb lebbent az enyhe szélben. Hát látod, ezért nehéz nekünk, mondta elégedetten az öreg, és beteg tüdejére szívta a nikotint. Az apjára terítette a szvettert. A szétguruló kavicsok közé fúrta a cipője orrát, és becsukta a szemét. Nem érezte már az ázott birkaszagot. Ilyen volt, kérdezett megint az öreg. A hegy, kérdezett vissza a fiú. Az, mondta az öreg. Ilyen gomolygó, fényes, tompa kék? Ilyen, mondta a fiú. Éppen ilyen.

■ ■ ■

Csikós Attila (Szombathely, 1969): eddig hat kötete jelent meg. Legutóbbi könyve *Nincs pardon* címen, a Fekete Sas kiadónál. Számos színházi előadás dramaturgia, szerzője vagy irodalmi munkatársa. Budapesten él.

Visszatérés

Talán csak kényszermegoldás volt a hősi halál. De még mindig jobb, mint egy pincében átvészelni a telet. Vagy futni a téren át, lélekszakadva. Végül is senki nem tartozik senkinek. Ez így tiszta, és így tovább.

Most mégis egy barlang mélyén várom a tavaszt, vagy amit annak neveznek, bármi is legyen. Lassan növekedve, mint a cseppkő, ezer és ezer éven át. Ki kinek üzen, milyen erőnek, miféle hatalomnak lesz feltámadása?

Most tavaszt játszik. Az előbb még ember volt, de megunta a régi álcát. El akarja hitetni, hogy végül is nem történt semmi. Végül is.

Ha azokba a szemekbe néznél, látnád, ahogy felvillan az ég, tűzeső veri a várost, és lassan szitálni kezd a hamu.

Csak az a kérdés, kit szolgálsz? Végül is.

De hol leszek én már akkor?

Megnyílik a szaturnuszi csapda, és végre kilépek a fénybe.

Angstrad

Öregem, neked már nincs sorsod. Felejtsd el az életet. Nem a boldogság a cél. Dolgozd le a maradékot, és tűnj el, amint csak lehet. Belenéztem a rezzenéstelen pupillába. Láttam, amit nem akartam. Mindenütt halottak és romok. Ez nem az, és ez sem az. Veletek én már nem vagyok. Csak a becsület miatt, hogy még mindig itt. Készül már az angyalok fegyverzete. Arcomról lekopnak az évszázadok.

Héjak

Minden silányul, hanyatlik. A tojáshéj megrepedt. Ideje új lelket kérni magadnak. Egy madár ül az ágon. Van is, meg nincs is. Ha akarja, látja, hogy száll a négy lovas. De ő már nem akarja látni. És akarni sem akar. Az utcán lincselő tömeg. Egy színész verset szaval: A pokol kapui megnyíltak, démonok özönlik el a földet, ez az ország a gonosz birodalma, ide nem térek vissza többet. Egy lény halad a mosolytalan sötétségben. Készen vagyok. Sohasem voltam készebb.

Tóth Imre: első kötetem 2004-ben jelent meg, *Nostradamus menyegzője* címmel, a Pannon Tükör könyvek sorozatban, a második 2009-ben, *A lélek nulla foka* címmel, a Parnasszus Kiadó Új vizeken sorozatában. 2003 óta vagyok a Pannon Tükör folyóirat munkatársa, majd rovatvezetője. Könyvtárosként dolgozom. Tagja vagyok a Szépirók Társaságának. 2011-ben Zala megye Prima-díját kaptam, irodalom kategóriában.

Bellino, Terezám

*Nagy volt vesszőmnek reccsenése,
mikor pántjátúl elszakadt;
nagy volt a völgynek szörcsögése
mikor gyakjára szétfakadt.
Tájékozott a rés; sarnyainkhoz
ragadtak enyves csöppjei,
melyektől szagló szerszáminkhoz
hatottak balsam-részei.*

Verseghy Ferenc: *Az első egyesülés*

Amíg ezt írom, múltam tágul,
s megnyílván öblébe fogad;
ne rója fel senki hibámul –
ha mentem ifjabb magamat.
Kimondatlanul tán sötétebb
maradna időm és terem.
Itt emlékeimtől a részek
egésszé válnak. És terem,

bár aszú lett *a senge* faág.
A múltam most itt van velem,
s nem csupán mint foltja-ráadás –
hanem *viharzó, vad* jelen.
Szerelmeim testemben laknak.
Élem és érzem is őket.
Szép múltamra nyílik az ablak:
s nézem az asszony-felhőket...

Hogy megvénültem?...Szolgák között?
Kigúnyolják a vén trottyot.
Mert folyton beléjük ütközök.
Úgy csúfolnak: lovag-tollnok.
Én vagyok a *kripli barón* itt.
S nem ízlik, mit más tol elélem.
Hiányolom a makarónit.
És hol a flaska *beaujolais-m*?

(Míg ezt írom az időm partján,
eltűnnek mind a cselédek,
Délcegen, egy szívtipró arszlán,
a múltamba visszatérek.
Érzem, hogy most beteljesülhet,
ami rég felébe-maradt.
Mert minden nő ölemben ülhet,
aki *akkor* tovaszaladt.)

Az ember szabad, hiszek benne,
ha sorsának nem szolgája –
hanem irányítója lenne.
És szenvedésének okára
ráláthatna végre szabadon,
hogyha már nem szenvedélye
dobálgatná tűz s jég közt, vakon.
És lenyugodna kedélye.

Céltalan éltem, utam sodort
gyönyörbe, majd fájdalomba.
A rossz jóra, a jó rosszra vont.
S a *fáj* s a *jaj* vált haszonra.
Mert ha sajogsz – menten fölébredsz.
Szenvedés fölserkent s tanít.
A sötétség vitt el a fényhez.
Az örömhöz sírásaim.

Februárban egy esős napon
Anconába megérkezve
rázkódós postafogatomon –
kis fogadóba tértem be.
A legjobb szállót választottam:
kényelem, meleg szobák.
Még csak a tág folyosón voltam –
s már sürgetném a vacsorát.

Farkaséhesen, amint szoktam,
húsételt szerettem volna.
De a fogadásom felfortyant:
– Bőjtben itt *bőjti* a konyha.
– Nekem bőjtnap maga a pápa
adott engedélyt húst ennem.
– Mutassa hát, ha van írása!
– Nincsen. Mert csak szóban nyertem.

– Ha nincsen írás, nincs vacsora!
Ne tartson az úr számárnak!
– Bunkó lakáj, mért vagy úgy oda?
– Nem tűröm, ha megaláznak!
Kívül tágasabb. Nos, vizlát!
– Enni hoznál, te baromállat!
– Csak maradékot. Neked nincs más!
Sőt azt se! Hagyd el e házat!

Míg a távozó fogadásra
ráüvöltök, káromkodom –
egy úr kilép a folyosóra,
s rámszól, hogy mi ez a modor!?
Merthogy nagybőjtben ostobaság
húsételért patvarkodni,
S ott kint a hideg eső, meg sár –
a fogadás ki fog dobni.

S hogy itt minden bőjti fogás is
gusztá és igen laktató,
s hogy mondhatok tombolva bármit,
megbántottam a fogadóst.
Mert hogy golyhóként rátámadtam,
miután szavamon fogott.
S magamat is meghazudtoltam,
mert a pápai papirost,

mely a bőjt alól mentesítne,
nyilván hogy csak kitaláltam.
Ilyet csak egy botor *ipse*
követ el az éjszakában.
Fontoljam meg: ha a fogadás
valóban kiteszi szűrőm,
odakint éhség s a szakadó
eső – azt talán jobban tűröm?

Én kínomban csak vigyorogtam.
– Igaza van, kedves uram!
De vádjaitól nem lesz jobb majd,
ha már kiadták az utam.
– Nos, vállalom, hogy a fogadóst
ön helyett én megkövetem.
Majd vacsorázzunk egy kiadóst.
Meggkérném: majd tartson velem!

Ment máris az emberünk után.
Elrendezett mindent gyorsan.
Hozták is rögtön a vacsorám,
Mohón faltam – éhes voltam.
Pico abbé ámulva nézett.
– Vigyázzon, hogy meg ne ártson!
– Dehogy! Erőm újra éled.
Jólesik, kedves barátom.
Ugye, hogy ma nem is ebédelt?
– Úgy van, s mily rég, tegnap ettem.
– Mit szól egy kis esti zenéhez,
énekhez? Épp itt mellettem.
lakik egy híres primadonna.
Erre felcsillant a szemem.
– Hát ez igazán remek volna!
S átcikkant rögtön eszemen:

hátha egy újabb kaland vár ma.
Beléptünk egy éltes hölgyhöz.
Mellette két fiú s két lányka.
Dévajok, akár az ördög.
Színésznő? Se híre, se hamva.
Végül Sancho úr elévezet.
Egy szép fiú, hamvas az arca –
már nézni is kegy, élvezet.

Úgy tizenhat-tizenhét éves,
és alighanem *castrato*.

Majd a zene, és az az ének!
Mennybe szálltam a hangjától.
Bellino – a neve férfié –
de arca gyönyörű, lányos.
Akár egy vonzó, szép márkiné.
Hogy kicsoda? Ez talányos.
Amíg ő csemlalón játszik
– elnézem fiús gönceit –
s belőlük szép, érett lány látszik.
S ez vággyal tölt el, fölhevít.
Megkérdelem *Sancho Pico* urat,
biztos, hogy herélt s nem asszony?
– Valgam’ dios! – s az égre mutat –
Én nem, az isten válasszon.

Bellino megkért, hogy a hintóval
vigyem el őt *Riminibe*.
S egy kissé bugyuta bonmot-val
(– Gyere, szállj be, kicsi csibe!)
el is indultunk, a hintóban
én megint csak rágerjedtem.
Vadulva és egyre mohóbban –
az ülésre letepertem.

– Amilyen szendén s félve te nézel,
oly tűzzel kívánlak én is.
Tegnap ahogy csiklódhoz értem,
még azt hittem róla: pénisz.
De melled, lábad, szelíd szemed
elárulja ám: te lány vagy.
S hogyha mégis fiú a nemed –
az ördöggel cimborálgatsz.

Az ingnyílásán szép melléhez
siklottak éhes ujjaim,
s ahogy elérték két gömbjéhez,
fellobbantak a vágyaim.
– Uram, vigye a mancsát rólam,
mert megölem, vagy meghalok.
– Nyugodj meg, *Bellinóm*! Hát jól van.
Ám ő rémulten zokogott.

– Én csak bizonyóságot akartam.
Ha férfi vagy, békén hagylak.
– De hisz ön megörült! A farkam
csiklónak nézte. Mamlasz!

Hozzám ne érj, mert megfojtalak!
Kiszállok inkább, engedjen!
– Maradj, kérlek, itt, nem bántalak!
S majd eltüntem szégyenemben.

Beérve *Sinigagliába*,
egy kis *kotel*ben szálltunk meg
s hogy ne huzakodjunk hiába –
megkérdeztem hát a kedvest,
akar-e külön ágyat, szobát.
Azt mondta: nem. Meglepettem.
Miközben ettük a vacsorát,
mintha *más* ülne előttem,

Bellino *másik* emberré vált.
Más lett a nézése, hangja.
Amíg evett – évődött, tréfált.
S a vacsorát félbehagyta.
Lámpást hozatott éjszakára.
Majd zárta mindjárt az ajtót.
Ruhátlanul bújt be az ágyba,
Remegtem az izgalomtól,

ám ugrottam utána mégis...
Jaj, mi lesz a *drámánk* vége:
– csiklót találok, avagy péniszt –
készen ver-, vagy nyereségre.
S már itt fekszünk párban egy ágyban.
Közelít s fogom a vállát.
Fölizzik testem, ég a vágyban,
s vérem csobolva jár át.

Magamhoz szorítva érzem már,
hogy a vágytól ő is remeg.
Csókolgatja fülem, én hasát,
ettől *ágam* is fölmered.
Csókra csók vadul, s a hátán
lesiklik matató kezem,
le fargömbjei közti vápán,
és a sarnyas nyílást meglelem.

Boldogan, hálásan tapintom.
Az öröm beburkol s kitölt.
Ring alattam eleven hintóm,
örömet paskol az öröm.
Nyögdécselünk, láz s zihálás.

Üdvözült; sötét pihegés.
A szem, az orr a nyelv is hálás.
Jó a vágta, jó a pihenés.

Lám, az élő völgynek mélyében
a kéj zsilipje fölszakadt.
S rángva a hüvely nagy tüzével
átizzított egy perc alatt.
Vesszőm zokogva öklendezte
húsába *forró gyöngyeit*.
Barlangja közben ráfröcskölte
lingámra *égő nedveit*.

(Ez még a tékozló ifjúság.
Oszkó bőven, s nemcsak kér gyönyört,
de a vénkor önzés, szomjúság.
Csak kapna, míg mást meggyötör.
Kíván, elfogad, s így elégül –
párja meg éhesen marad.
Mindent sírjába ránt be végül,
mert *kincséből* nem s nem ad.)

– Akár egy csitri, úgy szeretlek,
olyan bolondul és vadul.
– Ó, te tigris! Mért nem engedted,
hogy illesselek ott alul.
– Most már szabad kezet kapsz, fickóm!
Simítsd, fogd meg, amit találsz.
– Hol van a tegnapi nagy csiklód?
– Csikló? Á, menj már, te szamár!

Salimbeni, a híres herélt,
a volt-szeretőm és mesterem,

(ha ő énekelt, avagy zenélt,
a föld égivé vált nekem)
ő adta egykor, de meghalt korán.
Itt hagyott férfinevemmel.
Hogy szenvedjek, kínlódjak tovább.
Haj, pedig őt hogy szerettem.

Várj, mindjárt ide hozom, hadd lásd
Salimbeni bőrfütyijét.
Igazi pöcsre hajzó szerszám,
bár csiklónak mondtad elébb.
A hossza van vagy öt-hat hüvelyk.
Fehér, puha bőr az anyag.
Föltéve fedi épp a hüvelyt,
vagyis hát a nagyajkakát.

Elővett egy kevéske mézgát,
felolvasztotta a lángban.
Majd fölnevet: Jacobóm, nézz rám!
– De szép vagy e maskarával!
Őrjítő a bőr leffentyűddel!
Bölcs voltál, hogy nem engedted
tapintanom, bár fölhevültem.
Volt nemet mondani merszed.

Megrendít tested, lábad, melled,
A mély érzések, kecsesség.
És a sok megalázó helyzet,
mit a múltban elszenvetél.
Legyünk egymásé, szép Angélám.
Jövőnkért küzdjünk meg párban.
S bár nincs szavatosság énrám,
éljünk boldog házasságban!

1744. február 25.

Az *Életem történetében* e vers hőseit Teresa-Bellinóként szerepeltettem. Igazi neve viszont *Angiola Calori*, így vált híres énekesnővé a későbbiekben. Naplóm, jegyzeteim (*Capitulaires*) alapján először ezt a verset írtam meg (olaszul), s utána franciául a teljes történetet. Estrófákból kimaradtak Angéla (ál)testvérei. A tizenkét éves Cecília s a nála fiatalabb Marina, akikkel Anconában együtt töltöttem egy-egy szerelmes éjszakát. Vagyis „boldoggá” tettem őket három-három aranyért. S nem került bele ebbe az idillumba

ugyanekkorról a görög nővel való szeretkezésem, egy kikötőben veszteglő hajón; s ennek Angéla is rémült tanúja volt. Kimaradt innen az is, hogy a postakocsi fogadójában kötött házassági egyezségünk után, s a Bolognában tervezett, de meg nem valósult esküvőnk előtt, De Gages tábornok poroszlói letartóztattak, mivel elvesztettem az útlevelem. Lefogásom után Angélammal megcsókoltuk egymást, s meghagytam neki, hogy Riminiben várjon meg, majd nagy nehezen rátukmáltam útiköltségnek száz aranytalért (*zecchino*). Engem a börtönbe vittek, szerelmem viszont elindult tovább Rimini felé, ahol a színházban fellépése volt. Soha többé nem láttam őt.

A történethez még annyit: a *La Fenice* színházra (ahol Bellino, vagyis hát: Angéla énekelt) is érvényesek voltak Vatikán törvényei, mivel Ancona 1532-től kisebb-nagyobb megszakításokkal pápai fennhatóság alá tartozott. E törvények szerint színpadon tilos nőket felléptetni. Az ő szerepeiket kasztráltak énekelték.

Néhány, versemben szereplő szó értelmezése:

Kotel – az én leleményem (a postakocsi utasainak szolgáló szálloda, *hotel*);

Sarny – szőr, szőrzet

Valgame Dios! – Isten őrizzen attól! (*spanyolul*)

Lovag-tollnok – a cselédek tudtak „felvett” lovagi rangomról (*chevalier de Seingalt*), de uborkafára fölkapaszkodott komédiás-fattyúnak tartottak.

Kripli barón – Duxban (Duchcov) az urasági cselédek csehül meg németül beszéltek. A fogatosok *faszbárónak*, néha meg *starý mládenecnek* (aggregény) vagy *kripli barónnak* neveztek.

Salimbeni, a kasztrált énekes alakja versemben épp csak említődik. Angéla és az ő története röviden: a lány apjának házában ismerkednek meg. Angéla nagyjából ezt mondta el: *12 éves voltam ekkor. A jóképű herélt, Salimbeni dicsérte hangomat, majd tanított is énekre, zenére egy esztendeig. Viszonzásul odaadtam neki magam. Salimbeni Riminiben egy énekmesternél neveltetett egy velem hasonló korú fiúcskát, Bellinót. Ő az anconai kotelben megismert özvegynek a fia volt. Miután apám elhunyt, Salimbeni magával vitt Riminibe, s ott – mivel Bellino is meghalt az érkezésünk előtti estén, mesterem és szeretőm az elhunyt fiú neve alatt visszavitt Bolognába, s vigaszul?, kárpótlásul? – beadott a fiú édesanyjához koszt-kvártélyra. Ezután mindenki engem hitt Bellinónak, csak Marina, Cecilia és Petrone anyja tudta, ki vagyok valójában. Salimbeni egészen fiatalon, tavaly hagyott itt végleg, Tirolban halt meg; azóta magam vagyok. A tőle kapott bőr eszközzel becsaptam az engem ellenőrző öreg papokat, ha új színházba szerződtem, s megvizsgáltak, ahogy ez ilyenkor szokás, legutóbb például Montepunciano bíborost. De félek, hogy titkomat fölfedezik egyszer. Annyi a perverz ebben a világban. Megalázó lányként egy fiú nevével, az ő bőrében élnem. Vált ki belőle, édes szerelmem!*

Varga Imre fordítása

Mű Hiba

mert „a női test nem tárgy”, hanem munkaeszköz.
rossz alapanyagot adtál,
hozzáfogni nem akar, sokat ő sem javíthat.
szúr, a fájdalom megszűnik,
hallod, a csont ropog, törik,
ha nem lennél bénult, izmaid megfeszülnének.
maszkoddal együtt arcod is szétporlad,
te, próbababa úgylis is *lényedtelen* vagy.
mechanikusan szépít a kéz,
tökéletes nem leszel soha,
adj hálát, javítható vagy.
tökéletesre fejlesztett szépséggyári alkatrész épül beléd.
nem tudja, a heg el már nem múlik soha,
a megbocsájtás, önmagadnak késlekedik,
s kívül változtathat bármi, így is, úgy is el vagy már rontva.

Nézlek a feszületen, tulajdonképpen
egész jól összeszoktalak vele.
Én vétkem,
gyönyörködni a koszorúdban,
a szögeidben, a néha túl sötétre,
néha túl világosra festett véredben.
S mert megnéztem volna, igaz-e a kín,
amiről már régóta mesélnek,
hogy tényleg ott vagy-e, amiről azt mondják,
napokon át a helyed.
Imádkozzál érettünk, bűnösökért,
de hisz képmásodra teremtettünk.

Én vétkem, hogy minden a te hibád?
Magadért is feláldoztad magad.
Gyónd meg, te féltékeny Istenem,
hogy ezt bár minden vasárnap elmondtam neked,
vérezni kezdtél, üvöltöttél,
lázamba belefájdult a fejem.
Aztán kértelek, szépen, te kegyelmezz, ő irgalmazzon,
s én feláldozom mindmagunkat.
Kinek a bárány, kinek a farkas,
de ki áldoz és kit áldoznak.
A ti nevetekben
engedelmeskedem.
Haza békével megyek.
Emberek ezrei lakolnak bennem.

Ajkai remegnek,
némasága csontig hatol.
A sebeket, amit nem ő okozott,
nem tudja már begyógyítani.
Pszichoszociális családi viszonyrendszerek;
ebben nem tud gondolkodni.
Ma sem ismer kegyelmet
meg a csönd is,
nehéz – balkezesnek a jobbkez-etüd –
Bamba tekinteted miatti bocsánatkérés
hiánya: pofon.
Hason, lábaid szét,
véresre kaparjátok magad.
Kiírhatatlan nyomorúság,
áldozatod ma igazán kedves lehet az úrnak.
Fejre hideg szenteltvizet öntenek
meggyónod csöndedet,
öt miatyánk, hét üdvözlég,
haragodtól mentesz meg újra uram minket.

Hevesi Judit (Hódmezővásárhely, 1990): az ELTE interkul-
turális pszichológia szakos hallgatója, énekes, irodalmár,
újságíró, (költő?). Jelenleg Budapesten él.

SPIVAK

Gayatri Chakravorty Spivak 2012 Kiotó-díjasa

Legyen olyan mély a gondolkodás,
amilyen mély a hallgatás

2012-ben Gayatri Chakravorty Spivaknak, korunk egyik legjelentősebb irodalomtudósának ítelték oda a Kiotó-díjat Műve-

szetek és filozófia kategóriában. Spivak a jelölőbizottság értékelése szerint az alábbiakkal érdemelte ki a rangos kitüntetést:

„Gayatri Chakravorty Spivak olyan indiai értelmiségi, aki metszően éles kritikával viszonyul az intellektuális gyarmatosításhoz, amely magas fokon globalizált világunkban is újratermelődik mindazokban a »hatalom« és a »tudás« közötti geopolitikai konfigurációkban, amelyekben keresztül a különböző földrajzi területek, társadalmi osztályok, etnikai csoportok, vallások, generációk, társadalmi nemek és egyéb tényezők komplex módon összefonódnak. Spivak professzor asszony az irodalomelméleti dekonstrukciót a kortárs politika, közgazdaságtan és kultúra közegébe ültette át, s míg a történelem- és politikatudományokra, valamint a feminizmusra is erőteljes hatást gyakorolt, saját kulturális és kritikai elméletét is kidolgozta a bölcsészettudományok számára. Legismertebb munkája *Can the Subaltern Speak?*¹ címmel az alárendeltekről szól, azokról a gazdasági értelemben megfosztottakról, akiket erőszakkal marginalizáltak, és társadalmi státuszukból fakadóan képviselő nélkül maradtak. Spivak ebben a cikkben az alárendelték történelem folyamán elnémított hangjának a figyelmes meghallgatására hív fel, s egyúttal felemeli a szavát a mások általi képviselet során újraképzett identitások és az azokban megjelenő elnyomó struktúrák ellen. Álláspontját jól példázza a »tanulva felejtés« (*unlearning*) koncepciója – az egyes

ember privilegizált helyzetének megingatása és a tudás geopolitikai helyzetével számot vető tanulás –, amely nagyban hatott a posztkolonializmus fejlődésére, mégpedig annak a politikai, gazdasági és kulturális berendezkedésnek kritikája révén, amely eredetileg a nemzetállamok korlátaival lett volna hivatott megbirkózni, ám ehelyett mégis egyfajta új kolonializmusként kezdett el funkcionálni. Ezzel az újonnan bonthatkozó kolonializmussal szemben Spivak elutasítja a nacionalizmus zárt képzetrendszerét és a transznacionális képzetvilágot helyezi előtérbe, amely az egyes nyelvek mélyen gyökerező különböző kultúrák pluralitásában kezd el hatni. A különféle nyelvek tanulmányozása iránti elkötelezettségével összhangban, a bölcsészettudományok nevében az irodalmi szövegek és történelmi dokumentumok a geopolitikai helyzet és a világgazdaság kontextusával ápolts belső összefüggéseinek a mélyreható elemzéséért is szót emelt. Spivak mindezzel sikeresen mutat rá a bölcsészettudományoknak, például az összehasonlító irodalomtudománynak a nemzetközi politikai helyzet kritikájában érvényesíthető lehetőségeire.

Spivak világnézetének a háttérében egy olyan életfilozófia áll, amely arra ösztönzi őt is, hogy lelépjen a pulpitusról és egyfajta »akadémiai aktivizmus« formájában keresen új utakat. Indiai állampolgárságát megőrizve az USA-ban tanít és találkozón, konferenciákon vesz részt a világ minden táján. Nyugat-bengáli otthonába is rendszeresen ellátogat, írás-olvasás oktatást szervez a vidéki falvakban, és a helyi irodalmak fordítását is támogatja Indiában és Bangladesben. Spivak professzor asszony elkötelezetten igyekszik betölteni mindazt, amit az elnyomás láthatatlan struktúrája által a nyelvüktől és történelmüktől megfosztott kisebbségek iránti alapvető és etikai felelősségvállalásnak tekint. Ez irányú társadalmi munkája jelentős mértékű együttérzést és mély tiszteletet váltott ki világszerte.”²

A jelölőbizottság fenti sajtóközleménye, amely egyrészt hűségesen tükrözni látszik Spivak eredményeinek japánbéli fogadtatását, egyúttal arra is rávilágít, hogy nagyra kell értékeljünk ezeket az eredményeket a világ standardizációjával (a nacionalizmussal, az intellektuális gyarmatosítással és a globalizációval) szembeni teoretikus kiállás, valamint a bölcsészettudományok (az akadémiai aktivizmus és a jelen geopolitikai helyzetben gyakorolt társadalomkritika formájában történő) rehabilitációja és az akadémián kívüli elemi oktatás régi gyakorlatának a példáiként is.

De szerintem mindezen túlmenően is létezik még egy további figyelemre méltó oka annak, hogy Spivak filozófiája – különösen a „tanulva felejtés” gondolata – Japánban ilyen kedvező fogadtatásra talált. A „tanulva felejtésnek” abban a folyamatában, amelynek során megtanulunk az alárendeltekhez beszélni, Spivak a történelem folyamán elhallgattatott emberek csöndjének a „megmérésére” utal. Spivak és a japánok számára ezeknek az embereknek a hallgatása semmi eset-

re sem semmis, hanem egyfajta hang – egy hangtalan hang, amit meg kell mérnünk és válaszolnunk kell rá. Mindazonáltal, hogyan gondolhatunk mi, Spivak és a japánok erre a csöndre mint valami jelentéstellire egy olyan logikai téren *belül*, amit a „lét vagy a semmi” típusú binaritások uralnak, s a kereteit pedig az az európai gondolkodás adja, amit mi posztkoloniális, nyugatiasított emberekként sajátítottunk el? Azt gondolom, hogy ez az a komoly probléma, amiben a japánok osztoznak Spivakkal.

Mindebből következően Spivak csaknem minden könyvét japánra is lefordították. 2007-ben harmadik alkalommal látogatott el Japánba. Tokiói előadókörútjának a szövegei ugyancsak kiadásra kerültek (G. Ch. Spivak, *Conversations in Japan*, Tokyo, 2009). ■ ■ ■

1 „Szóra bírható-e az alárendelt?” In *Helikon*, 1996/4. (Szerk. Szamosi Gertrúd, ford. Mánfai Alice és Tamay László)

2 http://www.inamori-for.jp/laureates/k28_c_gayatri/ctn_e.html

Fenyvesi Kristóf fordítása

Hiroshi Abe: japán filozófus, a Kiotói Egyetem docense.

BIZÁNC LEGYŐZÉSE

Gy

ászolni jöttem Pécsre. A gyász fontos része annak a tiszteletnek, amellyel az ember a barátja emlékének adózik. Nem csak azért gyászolom Jacques

Derridát, mert eltávozott közülünk, hanem egy látszólag ugyan kicsi, de fontos, az akadémiai életet meghatározó intellektuális ok miatt is. Habár már 1967 óta foglalkozom a munkáival, amikor felfedeztem a szövegét, anélkül, hogy tudtam volna, ki is ő valójában, ma mégis azért gyászolom, mert ennyi év után sem tudtam megtenni azokat az intellektuális lépéseket, amelyeket ő megtett. Legszívesebben minden előadására elmentem volna, és jegyzeteltem volna, mert az volt az érzésem, hogy mindig olyasmit csinál, amivel meglep. Szeretnék megosztani önökkel egy titkot, nagyon mélyen felkavar, amikor az ő nevében a hozzá közel állók olyan lépéseket tesznek, amelyek tulajdonképpen ellentétesek azzal, amit csinált, legalábbis ahhoz képest, ahogy én őt értem. Nem tudom elviselni a dekonstrukció könnyű possibilizálását. Különösen, ha az igazságosságról van szó, mivel az igazságosság dekonstruálhatatlan. Ezt a merészséget, ezt az intellektuális pozíciót újra és újra megszeldítik, sokan még a legközelebbi szövetségesei közül is, amikor a dekonstrukciót possibilizálják, és egyfajta akadémiai hatalmi játékká teszik.

Derridával való kapcsolatam akkor kezdődött, amikor, négy évvel azelőtt, hogy személyesen találkoztam volna vele, észrevettem a *De la grammatologie* első fejezetének első oldalán az „etnocentrizmus” szót. 1967-ben ez nem volt túl gyakori kifejezés. A *Critique* folyóiratban publikálta ezt a cikket, és aligha volt érdeke, hogy egy ilyen jól ismert párizsi folyóiratban mondja ki ezt.

Azért gyászolom, mert nincs itt körünkben, hogy megmutathatná nekem, hol érnek véget a képességeim. Nem tudom őt a világról gyászolni.

I. „Eljövendő”

A vietnami háborúellenes mozgalmak ideje alatt volt egy erőteljes dal, egyesek önök közül talán ismerik is, Phil Ochs „futurisztikus” száma: *„I declare the war is over”* (*Kijelentem, hogy vége a háborúnak*). Nagyon fontos pillanat volt ez számunkra, mivel a háborúnak nem volt vége. Tegnap megértettem, hogy milyen fontos, hogy kijelentéseket tehetünk a határtalanságról. Kijelentjük, hogy a város határtalan, de a határtalanság még nincs itt, talán soha nem is lesz; mivel megcsinálható és nem meglévő.¹

A kulturális politika képviselője vagyok. Önök kelet-nyugati átjáróról beszélnek. Amint tudják, Amerika felé az első európai átjáró azért jött létre, mert Kolumbusz összetévesztette a kelet-nyugati átjáróval. Amikor tegnap azt mondták telefonon, hogy nincs szükségem vízumra, mert Magyarország schengeni állam, rájöttem, hogy az általános szubjektumot, a semleges szubjektumot, a Chakravortyt, a Chakrát, a nevet, amelyet a királyoknak adtak (mivel ők rendelkeztek a keréssel, akik bárhová mehetnek, nincs szükségük vízumra), az Amerikai Egyesült Államokban reterritorializálták. Önök megfordították Kolumbusz tévedését. Barátaim, önök azt feltételezték, hogy nem vagyok indiai állampolgár. Az anyámnak, aki „függött” a fivéremtől, volt amerikai útlevele. Azt mondhattam volna neki, ti amerikaiak vagytok most Chakravortiak, ti bárhová

mehtettek. Tegnap, amikor egy rövid időre elveszítettem az útlevelemet, azt mondták, hogy Magyarország nem adhat nekem vízumot, holott Európa kulturális fővárosába, az úgynevezett határtalan városba, Pécsre szerettem volna jönni. A konzulnő nagyon kedves volt, de azt mondta, hogy csak a Dániában lakó magyaroknak adhat schengeni vízumot. A dánok képtelenek voltak nekem vízumot adni, mivel elveszítettem az útlevelemet. Az indiaiak mindenre képtelenek voltak. Én csak ültem, és azon gondolkodtam, nem törődök vele. Végére is, nem vagyok egy világklasszis intellektuális, így ha nem fogom tudni elmondani a halhatatlan beszédemet, a konferencia akkor sem fog ebbe belehalni. Az járt a fejemben, hogy egy határtalan városba kellene mennem, amely tulajdonképpen nincs is olyan nagyon messze Dániától, de moccanni sem tudok. Azt mondtam magamnak, ez is csak olyan, mint amikor azt mondtuk a háború ellen harcolva: *I declare the war is over*. Folytatnunk kell a határtalanság deklarálását. És ez az, amit Derrida mondott, tudván természetesen, hogy ahhoz, hogy ez lehetséges legyen, nagymértékű szisztematikus változásra lenne szükség, és éppen ezért jobb lenne, ha bármely történelmi időben úgy gondolnánk el, mint ami „eljövendő”. Derrida nem úgy deklarálná a határtalanságot, mintha az igaz lenne, hanem úgy, mintha performatívum lenne – amiként ezt Phil Ochs tette. Az ő „futurista” dalszövege egy texasi fiú válasza az „eljövendőre”.

II. Bizánc a költészetben és a történelemben

„Bizánc legyőzése” – ezt a címet választottam. Isztambul Bizánc modern neve, a Konstantinápoly romlása természetesen, amint ezt sokan gondolják, de ennél sokkal érdekesebb az a magyarázat, amelyet az *Encyclopedia Britannica* ad: A tizenharmadik században az arabok az *Istīnpolin* megnevezést használták, azt a ’nevet’, amelyet a bizánciakról hallottak – *eis tēn polin* –, és amely valójában egy görög mondat volt, amely annyit jelentett – ’a városba’. Az évszázadokon keresztül tartó permutációknak köszönhetően ebből a névből lett Isztambul. (Csak egy városi belső terület – *madina* – szintén egy Városnak nevezett város, Madina, mindörökké arab, Isztambul, mindörökké görög, mint Indiában.) Isztambul ebben az évben Európa kulturális fővárosa, és most az átvizsgálás idején, akár csak Görögország, törést okoz az Euro-zónában, Bizánc, a Városnak nevezett város, történelmileg birodalmakat tartott össze, aztán nemzetállammá vált (amiként ők mondják), most pedig oldalog.

William Butler Yeatsnek, az angol-ír költőnek két csodálatos költeménye van Bizáncról. Az egyik, az

ismertebb, mintegy bizánci mozaikon szólítja meg a bölcseket, „Kik Isten szent tűzében állotok”. A vers címe *Sailing to Byzantium (Hajózás Bizáncba)*, és a költő a bölcsekhez fohászkodik: „Lelkem énekmestert ugyan kíván!”² A Yeats által bemutatott mozaik Itáliában, Ravennában van. Az a sajátos gesztus, hogy egy megszelídített Bizáncot találunk Európában (azért, hogy biztos, ami biztos alapon, bebocsátást nyerhessünk az örökkévalóságba), hogy a város, amely a Kelet-Római Császárság városa volt, most ideiglenesen Európa kulturális fővárosa: ez a gesztus egy példa arra a jelenségre, ami a szövegem címét adja: „Bizánc” mint a (transzcendentális ígéretet hordozó) kelet-nyugatot kiazmus hely-tartó tulajdonneve.

Hajózás Bizáncba. Yeats egy csónakot képzel el, lent a Mediterráneum alján, a görög szigetek körül, megfordítja Odüsszeusz útját. (Odüsszeusz számára nem volt Bizánc, ahol megállhatott volna, de ahogy átkelt „Ázsiából” „Európába”, áthimbálózott a kikonesz törzs előrsén Trákiában.) Odüsszeusz nem ismerte a kelet-nyugatot. Derrida, a Mediterráneum Odüsszeusza számára azonban poli-tropikus ön-elképzeléseinek egyikeként létezett egy dél-észak, az Ágoston által újraalkotott híres tengeren.³ Toposz a topológiáról, akár a Városnak nevezett város, Ágoston számára Róma, Derrida számára Párizs. Utópiák.

Yeats volt az első, aki engem ebbe a toposzba helyezett. Elégge csodáltam Yeatset ahhoz, hogy azt gondoljam, ő volt korunk legnagyobb angolul író költője. Róla írtam a disszertációm, és épp akkor fejeztem be, amikor postán megérkezett a tanszékre a *De la grammatologie*. Már akkor is tudtam, hogy a történelemtől senki nem szabadulhat. Mindent megkövetelni magunktól, ez olyan impulzus, amelyben Yeats és Derrida osztoznak velünk.

Koppenhágából jövök egy konferenciáról, ahol az Európában mindenhol feltörő ázsiai dinamikus kezdeményezésekről volt szó. „Ázsia” itt a két nagy óriást: Indiát és Kínát jelentette. Beszéltem nekik Közép-Ázsiáról, Nyugat-Ázsiáról, de pusztába kiáltott szó volt minden szavam. Három előadót hallottam, két amerikai nacionalistát, akik befeketítették a világ többi részét. Az egyik a követség képviselőinek jelenlétében alázza meg Kínát. Az előadó egyébként a Clinton-adminisztráció külügyi osztályához tartozott. A harmadik, szégyenemre egy jól ismert indiai intellektuális, egy kőkemény indiai nacionalista, aki minduntalan azt ismételte: Indiában születtem, és ott is fogok meghalni. Az én generációmnak nagyon gyanús ez a kétségek nélküli nacionalizmus. (Derridához képest halkan megjegyezném, hogy az „ontológia” nem csak az új bevándorlókra korlátozódik).⁴

Önkritikusan, az önökkel való szövetség jegyében, azt mondanám, hogy a berlini fal leomlása után, a hidegháború után, a Balkán és Kelet-Európa, vala-

mint Nyugat-Európa viszonylatában nem adekvát kelet-nyugatról beszélni, ha figyelembe vesszük azt, ami a világban történik. A világ „többi részében”, íme, az inadekváció egy újabb narratívájának munkája, íme, amint mi indiaiak és kínaiak újra és újra jogot formálunk az egész Ázsiára, és ezáltal támogatjuk a nyugati orientalizmust, India a német, Kína egy még ennél is nagyobb európai orientalizmust, ám ez utóbbit nem ismerem eléggé ahhoz, hogy felmérjem.⁵

Ha nem akarunk új orientalisták lenni, akkor Derrida szellemében rá kell kérdeznünk meggyőződéseinkre. Ezzel kezdtem. Kérdezzünk rá az olyan kijelentéseinkre, mint határtalanság, vagy kelet-nyugati átjáró, folyamatosan kérdezzünk rá ezekre, mivel soha nem elégségesek az igazság dekonstruálhatatlanságához. Ha valaki egy igaz szót akar hallani, akkor nem hiszi el azt a kijelentést, hogy túl vagyunk a háborún, még akkor sem, ha azt teszi. „Futurisztikus” maradok – „eljövendő”. Amint mondtam, nem tudom azokat a lépéseket megtenni, amelyeket Derrida megtett, de ez a dekonstrukció leckéje, ha egyáltalán tanultam valamit tőle.

Innen egyenesen az Európai Szociális Fórumra (European Social Forum) megyek. Ott is valami hasonlóval fogok találkozni. A *Le monde diplomatique* radikális hívei kezdték el a Világ Szociális Fórumot, amely az Európai Szociális Fórum modellje. A Világ Szociális Fórum a maga részéről a feudális erőkkal szövetkezik, a globális Délen, amely az alárendelt nevében beszél. Nyugat-keleti szövetség, Radikális találkozások lelkes sorozata, amelyeknek nem érdekük a szisztematikus váltás, teljes mértékben megbíznak a közös finanszírozásban, nemzetközi civil társadalomnak nevezik magukat, hisznek a jócselekedetekben. Ez nem a dekonstrukció leckéje. Ez a dekonstrukció megszelídítése.

Ami pedig Bizáncot illeti, mint minden olyan hely, amely osztozik Utópiában, nem győzhető le. Az én értelmezésemben Utópia a világ szó jelentésében gyökerezik – azaz egy nem-hely, egy jó hely (ha cselesen – a görög szóban az *u-t eu*-val helyettesítjük) –, melyet szeretnénk megközelíteni, nem pedig elérni. A városnak nevezett Város mindig e cél körül forgott, hogy többé vagy kevésbé ravaszul, de elérjék. Megengedi a történelem kettős kötését mint a küzdelem helyét, a történelem szövésének láncfonalát és vetülékét, amelyet a mestereken kívül mindenki figyelmen kívül hagyott.

Összetett kérdés. Ami ezt a szöveget illeti, Trákiáról álmodok, a mitikus Orfeusz otthonáról – aki, más módon ugyan, mint Ádám, de nagyon is feleségimádó. Azokra a trákiak pásztorokra gondolok, akiket Orfeusz meglátogatott (egy megálló a Város felé), akik soha nem érték el a *polist*. Ezek a pásztorok lehetnek volna akkor, tűnődök, de csak félig a fantáziára hagyatkoz-

va, a nem leszármaztatott alárendeltek, ahogy Marx az eredeti – *ursprünglich* – kommunistákat elképzelte. Az ókori görögök számára Trákia határtalan volt. Ókeanosz négy szarvának egyike, az ismert világ határa.⁶

Bizánc nem az a hely, ahol nekünk állást kellene foglalnunk. A küzdelem helye. Septimus Severus romanizálta. Diocletianus megosztotta. Constantinus kereszténnyé tette. 800-tól folytonos harcban áll a Nyugat-Római Császársággal. Az ortodoxia visszautasította a katolicizmussal való egyesülést, kelet nem egyesült nyugattal, és Bizánc ottomán lett. A félelmetes vallási küzdelem hagyománya tovább folytatódott, többnyire a maguk területén. Genocídiumok, pogromok jönnek, ahogy a birodalom állammá alakul. 1916-ban, Sykes és Picot titkos megállapodással Bizánc testére rávésték, hogy „Közel-Kelet”, mégpedig úgy, hogy a „Szent föld” egy erőszakos és erőszakot tevő Utópia legyen. Ma, hogy Bizánc becsoszog Európába, az oszmán kelet-nyugati szellem egy határozati javaslattal elismeri a konfliktust, amint kijelenti:

2009 őszén, a Szerbia és Bosznia közötti kapcsolatok – amelyek az 1990-es barbár polgárháborút követően soha nem voltak könnyűek – egyenesen gyűlöletté váltak. A nyugati közvetítő próbálkozások nem jártak sikerrel. Ahmet Davutoglu, Törökország külügyminisztere, felajánlotta, hogy közbelép. Nagyon összetett szerep volt ez Törökországnak, nem csak azért, mert Bosznia, akár Törökország döntő mértékben muszlim ország, Szerbia pedig ortodox keresztény nemzet, amellyel Törökország régóta hadilábon áll. Hanem azért is, mert Davutoglu egy olyan elv szerint változtatta fel Törökország nagyra törő külföldi politikáját, amelyet ő maga így fogalmazott meg: „zéró probléma a szomszédokkal”. Csakhogy sem Szerbia, sem Bosznia nem határos Törökországgal. Davutoglu expansionizávan határozta meg a szomszédságot, mint a korábbi ottomán uralom hatalmas területét.⁷

Bizáncot nem fogja legyőzni a kelet-nyugat kiazmus ismételt lokalizálása. Ahogy Orpheusza gondolja Rilke szonettjében: „Csak ott, hol a kezdet és a vég [*Doppelbereich*] / egybeesik lesz a dal [*Stimmen*]/ örök-fiatal!”⁸ Nem hagyhatom szó nélkül, hogy az angol „determine” szó, (amely olyannyira absztraktnak tűnik) német megfelelőjében – *die Bestimmung* (amely tulajdonképpen angolul a „tuning” jelentésének felel meg) – benne van a *Stimme* (hang) akárcsak a *die Stimmen* („a hangok”) Rilke idézett soraiban. Trákia mise-en-abyme-re pre-desztinálja Bizáncot – kettős benne-állás mindörökké, tükröződés mintegy a tükörteremben, a költészet válasza egy küzdelem lineáris jelentésére a történelemben.

Kettős, mint a kettős kötésben. Bizánc úgy mutatja fel a kettős kötést a történelemben, mint egy küz-

delem helyét, mint az idő szövegének vonalfonalát és vetülékét, amint a vetelő felemelkedik és leesik.

III. Bizánc általános értelemben

A modern Bizánc a demokrácia kettős kötésével szembesít: az ipszeitás és az alteritás kettős kötésével, a szavazó egótól való tudattalan elszakadással. Az alárendelt tanárok tréningjéről kérdeztek.⁹ Ez is egy be nem vallott kettős kötés, egy kettős kötés, amellyel a globalizálhatóság szembesít. Ez nem más, mint a vanguardizmus pótlékának problémája, a politikában és a gazdaságban bekövetkező nagy változások idején a vanguardizmus utáni kétségek nélküli igény elégtelensége. Ahogy a minden oldalon növekvő ellentétekkel az idő egyre jobban sürget, nem lehet teljes mértékben non-vanguardistának lenni. Gramsci, amikor a börtönben ült, megértette, hogy ha nem egészítjük ki a vanguardizmust az értelmiségiek instrumentalizálásával, hogy létrehozzuk az alárendelt proletár értelmiséget, semmi nem fog megmaradni, mivel az emberek pusztán a vanguardista forradalom eredményeként nem fognak episztemológiailag megváltozni.

Ezekkel a példákkal, hogy szűk értelemben vett „Bizánc” és általános értelemben vett „Bizánc”, illetve Utópia, mint a kettős kötés metonímiája, Derrida szótárát használom. Itt a legyőzés a kérdéses túlélés megnevezése – egy fogalom-metafora, amely az immáron ötven év óta választott rezidenciámhoz, túlélés-helyemhez – az Amerikai Egyesült Államokhoz vezet.

Az Amerikai Egyesült Államok egy fiatal hely. Itt még megvannak a civil társadalom lehetőségének omnipotens jelei, az absztrakt struktúrák jelei, úgy, hogy ott dolgozni, alapjában véve, teljesen mást jelent. Amikor a világ sokkal régebbi struktúráiba megyünk, különösen Ázsia most felívelő két óriási területére, azt találjuk, hogy az évezredes episztemikus nélkülözés nagyon sok esetben alapjában pusztította el az emberi intelligenciát. Ilyen helyzetben semmire sem lehet menni azzal a meggyőződéssel, hogy jót cselekszünk, mivel te magad vagy része annak, amit dekonstruálni kell. És éppen ezért saját hibádból kell megtanulnod, mit is jelent, hogy képes vagy elgondolni: az alárendelték között tanárokat tréningező munkában van valami mindörökké eljövendő és nem állítandó.

Arra ösztönzöm a hallgatóimat, hogy úgy olvassák Gramscit, mint egy nyitott formát, mivel a börtönben írt füzetek feljegyzések és nem könyvek. 29 füzetet írt. Nem lehet, nem is szabad befejezett könyvként olvasni őket. Az önök felelőssége az, hogy tranzakciót hajtsanak végre ezekkel a szövegekkel, amiként bármely más dokumentumtervezet esetében. Mindaz, amit Gramsci elemez újra-felnyitás, és még nem vég-

leg meghatározott. Ernesto Laclau és Chantal Mouffe a maguk kis Gramsci-válogatásukban – *Hegemony and Socialist Strategy* – tudták, hogy az olyan kifejezések, mint civil társadalom, passzív ellenállás vagy hegemónia éppen olyanok, mint a *pharmakon*, egyszerre jelentik azt, hogy gyógyszer és mérge, attól függően, hogy miként használjuk őket, és csak akkor használhatók az alárendelték és a proletárok által gyógyszerként, ha következetes kritikának, folyamatos kritikának tesszük ki azokat.¹⁰ Gramscinek ugyanúgy megvoltak a történelmi problémái, ahogy nekem is, önöknek is, Yeatsnek is, Derridának is. Gramscinek az volt a problémája, hogy hitt a „proletariátus diktatúrájában”. Legalábbis megnyitotta ezt a kérdést, amikor azt sugallta, hogy a proletariátusnak nem szabadna ugyan diktátornak lennie, de a diktatúra úton van a demokratikus szocializmus felé... És Rosa Luxemburg valóra nem vált reményei: „Az orosz forradalom során következő célja az abszolutizmus és a modern polgári[bürgerlich]-parlamentáris konstitucionális állam megszüntetése [beseitigung].”¹¹ Ez a felfogás vezette Gramscit oda, hogy elgondolkozzon azokon a struktúrákon, amelyeket az európai forradalmi tradícióból örökölt. Ő is a dogmatikus marxizmus ellen volt, de nagyobb empátiával viseltetett iránta, mint Derrida. Amikor Gramsci azt írja az új értelmiségiről adott leírásában, hogy Marxot nem csak úgy kell megértenünk, mint aki egy morális és társadalmi tervet ad nekünk, nem csak úgy, mint aki a kapitalizmus tematikai megértését adja, hanem – Gramsci szavaival élve – a humanista történelem olvasatával kell kiegészítenünk őt, vagy amikor azt állítja, hogy Marx munkáját episztemológiáivá kell tenni, azt mondja el, miként kell Marxot használnunk. Bizonyos értelemben a Gramsci és Derrida közötti kapcsolat sokkal mélyebb, mint ahogy ezt felfogják. Ahogy már hangsúlyoztam, Gramsci munkájának szüksége van arra, hogy kiegészítsék Kant összetört szubjektumával. „A Valóság dala más lehet. / Száll céltalan... Csak ott, hol a kezdet és a vég / egybeesik lesz a dal / örök-fiatal!”¹²

Derrida nem a strukturalizmus jelenségén keresztül kapcsolódik az európai kultúrához, Kelet-Európából Nyugat-Európa felé haladva. Európával való kapcsolata sokkal inkább a szubjektum formálódásának hagyományán keresztül, Descartes, Kant, Hegel hagyományán keresztül történik. Nem poszt-strukturalista. Derrida egyetlenegyszer, 1976-ban tanított Gramscit. Tudtommal soha többé nem tért vissza rá. Az az érzésem, hogy Gramsci Marxhoz való viszonya alapján belátta, hogy csak Marx indusztriális kapitalizmus elméletén és forradalomelméletén keresztül nyerhetné el a Gramsci-tanítás jogát. De nem ezt az utat választotta.

Vegyük most Gramsci börtönnaplójának utolsó, 12. külön lapját, az értelmiségről írott hosszú rész

után. Az angol fordítók fogták magukat, és minden magyarázat nélkül a 10. oldalra tették ezt a részt, egy érv kellős közepébe, amelynek semmi köze sincs a körülötte lévő szöveghez. Másodsorban, a „Nevelés” részbe tették, ami nem Gramsci által adott cím. Ebben az értelmiségről szóló részben, Gramsci alapján véve azt mondja, hogy nem elég az új értelmiség számára, hogy megtanulja és megtanítsa a matematikai leckét.

Mi a matematikai lecke? Marx leckéje a munkásokhoz, mely szerint a munka absztrakt számtani közepárányosa nem szerencsétlenség, hanem fegyver. Ha a munkás megérti, hogy a tőkével szocialista társadalmat építhet, akkor a tőke igazságossága, a szükséglet és a tett közötti emberi különbségből való kiemelkedése, szintén nyilvánvalóvá válik: mint a tőke társadalmi haszna. Gramsci azt sugallja, hogy egy érdek nélküli neveléssel, amely nem csak ez az egy lecke, meg kell változtatnunk az alárendelt szubjektum vágját, mert ha kezünkben vannak a termelés eszközei, akkor jó társadalmat hozhatunk létre. De nem, mégsem, mivel az a személy, aki jó társadalmat hoz létre, maga is haszonélvezője az érdek nélküli nevelésnek. Tehát az

új értelmiséginek több fronton, és nem csak a matematika frontján kell meggyőzőnek lennie.

Mutatis mutandis, Derrida, aki a pedagógiai szubjektumot és az új Internacionálét hangsúlyozza, és kritizálja a marxista dogmatizmust, Antonio Gramsci rokona.¹³

IV. Fabula és kérdés

Láttam a legyőzött, de víg, történelmileg ellentmondást nem tűrő Bizáncot, 2011 májusában Koszovóban, ám inkább egy fabulával fejezném be. A civilizáció pótolja a pásztordalt, de a költő hangja – tanító szöveg marad. És aztán összeütközés összeütközés után, véget nem érő erőszak. Egy maroknyi megátalkodott filozófus kitart a szintén véget nem érő poétikai tanítás mellett. Bizánc története – tulajdonnév nélkül. Illesszék bele a saját történetüket.

Egy kérdés marad: mit *mondott* Derrida a kopula hiányáról a magyarban. Talán megpróbáltam volna másként gondolkodni, ha tudtam volna, ha tudhattam volna...

Orbán Jolán fordítása

JEGYZETEK

2008. szeptember 17-én érkezett G. Ch. Spivak Magyarországra a Pécs 2010 – Európa Kulturális Fővárosa projekt keretében szervezett *Kelet-nyugati átjáró* rendezvény *In memoriam Jacques Derrida* nyitóprogramjának meghívott előadójaként. Amerikából Koppenhágába repült, majd innen Budapestre szeretett volna utazni, amikor a reptéren kiderült, hogy elveszítette az útlevelet, azaz Európán belül, útban a „határtalan város”, Európa kulturális fővárosa felé, fennakadt a kelet-nyugati határon.
- William Butler Yeats, „Sailing to Byzantium”, in *Collected Poems*. London, Macmillan, 1961, 217–218: „O sages standing in God’s holy fire / As in the gold mosaic of a wall, / Come from the holy fire, perne in a gyre, / And be the singing-masters of my soul. / Consume my heart away; sick with desire / And fastened to a dying animal / It knows not what it is; and gather me / Into the artifice of eternity.” Jékely Zoltán fordításában: „Kik Isten szent tüzeiben állotok, / Bölcsék, a fal arany mozaikán, / A szent tűzből peregre szálljatok, / Lelkem ének mestert ugyan kíván! / Szívjátok fel szívem; vágyban sajog, / S halandó testhez kötve mostohán, / Nem ért ahhoz; vigyék hát ti be / A halhatatlanság remekibél!”
- A történetet még evidensebb Jacques Derrida *Schibboleth pour Paul Celan* (Paris, Galilée, 1986) című szövegében.
- Jacques Derrida, *Marx kísértetei*, Pécs, Jelenkor, 1995. 92.
- Derrida a *Grammatológiában* Kínával kapcsolatban már tizenegy évvel ezelőtt kommentálta az európai „orientalizmust”, hogy az orientalizmus megjelent volna.

- (Jacques Derrida, *Grammatológia*, Budapest–Szombathely, Magyar Műhely–Életünk, 1991. 55–63. ford. Molnár Miklós). A Kennedy Központban (Washington) 2011. március 12-én Gandhiról és Tagoréről tartott beszélgetésben kommentáltam az orientalizmus hasznát a nacionalizmus számára. (Megjelenés előtt egy rövidített formában a Központ kiadásában).
- William Smith, *Dictionary of Greek and Roman Geography*, Boston: Little, Brown, 1865, 1176.
- James Traub, „Turkey’s Rules”, *New York Times* (Jan. 20, 2011), www.nytreprints.com.
- R. M. Rilke, „Szonettek Orpheuszhoz”, *Rilke versei*, Budapest, Európa, Lyra Mundi, 1983. 1/9. Képes Géza fordítása). Az eredeti német szövegrész: „Erst in dem Doppelbereich/ werden die Stimmen/ ewig und mild.” (R. M. Rilke, „Die Sonette an Orpheus”, *Sämtliche Werke*, I. Teil, no. IX., Frankfurt am Main, Insel Verlag, 1989. 736.). Spivak C. F. MacIntyre angol fordításának általa módosított változatát idézi: „Only in the Doublekingdom [Doppelbereich] / Do the voices become / Eternal and mild.” (Rainer Maria Rilke, *Sonnets to Orpheus*, tr. C. F. MacIntyre, Berkeley, Univ. Of California Press, 1964, Part I, no. 9, 19; Spivak által módosított fordítás).
- Spivak nevéhez kapcsolódik a „The Pares Chandra and Sivani Chakravorty Memorial Literacy Project”, mely a világ legszegényebb gyerekeinek taníttatását tűzte ki célul Indiában. Ennek keretében Spivak rendszeresen tart előadásokat a tanárok számára. – *A ford.*

- Ernesto Laclau and Chantal Mouffe, *Hegemony and Socialist Strategy: Towards A Radical Democratic Politics*, New York, Verso, 2001.
- Rosa Luxemburg, *The Mass Strike*, tr. Patrick Lavin, London, Bookmark, 2005, 70; Spivak által módosított angol fordítás: „The Russian Revolution has as its next task getting rid of [beseitigung] of absolutism and the creation of a modern civil [bürgerlich]-parliamentary constitutional state.”
- R. M. Rilke, „Szonettek Orpheuszhoz”, *Rilke versei*, Budapest, Európa, Lyra Mundi, 1983. 1/3. (Kálnoky László fordítása). Az eredeti német szöveg: „In Wahrheit singen, ist ein anderer Hauch. / Ein Hauch um nichts. . . Erst in dem Doppelbereich / werden die Stimmen / ewig und mild.” (R. M. Rilke, „Die Sonette an Orpheus”, *Sämtliche Werke*, I. Teil, no. III és IX. Záró sorai. Frankfurt am Main, Insel Verlag, 1989. 732., 736.). A Spivak által idézett és módosított angol fordításban: „To sing in truth, is another breath. / A breath around nothing. . . Only in the Doublekingdom / Do the voices become / eternal and mild.” Az új sorok szövegéhez: Rilke, *Sonnets to Orpheus*, Part I, no. 3, 7.
- Ezt a két témát legjobb képességeim szerint vizsgáltam Derridánál a következő írásaimban: „Schmitt and Post-Structuralism: A Response”, *Cardozo Law Review*, 21. 5–6 (May 2000), 1723–1737; valamint „A Note on the New International”, *parallax* 20 (July–September 2001), 12–16.

AZ ÉRTELMEZÉSEK POLITIKÁI¹

Nehéz beszélni az értelmezés politikájáról az ideológia egy olyan munkafogalma nélkül, amely tágabb az egyéni tudat és akarat fogalmánál. Egy ilyen fogalom legáltalánosabb hatása a determinizmus és a szabad akarat, illetve a tudatos választás és tudattalan reflex ellentétének feloldása lenne. A működésben levő ideológia az, amit egy közösség természetesnek, magától értetődőnek tart, s aminek ez a közösség mint közösség mindenféle történeti lerakódását tagadni kényszerül. Ez a feltétele és egyben következménye is egy olyan (ideológiai) szubjektum megképződésének, aki szabad akaratlan rendelkezik, és tudatos választásra képes a háttérnek tekintett világban. És megfordítva: az ideológia szubjektuma(i) a közösség mint közösség önazonosságának a feltétele(i) és következménye(i) egyszerismind. Minthogy egy közösséget lehetetlen külön entitásként megjelölni anélkül, hogy cinkosságba keverednénk annak ideológiai meghatározásával, az ideológia következetes kritikája sohasem zárulhat le. A szubjektumképződés és a közösségképződés közötti változó spektrumban helyezhetők el a feltétel-következmény oszcillációban osztozó ideológiai apparátusok.

Valahányszor az Egyesült Államok vonatkozásában használok az ideológia fogalmát, mindig Stuart Hall nagyszerű történeti tanulmányát kell idéznem: „a gondolkodás két radikálisan különböző stílusa – az európai (ahol az [ideológia] fogalma jelentős szerepet játszott) és az amerikai (ahol [1949-ig] nagyjából hiányzott). ... Érdekes tanulmányt lehetne írni arról, hogy az amerikai társadalomelméletben mely fogalmak helyettesítették az 'ideológia' fogalmát: például a normák fogalma a strukturális funkcionalizmusban és az 'értékek', illetve a 'központi értékrendszer' [Talcott] Parsonsnál.”² Ezt a listát a „tudattalan” fogalmával egészíteném ki, mellyel az elmének arra a folytonos és homogén részére utalok, amely egyszerűen „nem tudatos”.

A továbbiakban az ideológia egy szélesebb fogalmának hasznossága mellett érvelek, és rámuta-

tok a működésben lévő ideológia néhány ismervére: a független szubjektum megőrzésére, egy monolitikus Marx(izmus) kizárására és a nő homogén fogalmának kizárására vagy kisajátítására. A szimpózium szövege³ nem valamilyen rejtett ideologikus igazságot tartalmaz, hanem egy nem tökéletesen elrejtett ideológiai elkötelezettség működteti azt, miközben egy nem tökéletesen elrejtett ideológiai elkötelezettséget működtet – ebben áll részben a strukturális mássága.

Egy ideológiaelmélet hiányát leginkább Stephen Toulmin *The Construal of Reality* című munkája érzékelteti, melyben a természettudományok és a human tudományok, avagy a logika és a retorika diszciplináris-ideológiai szembeállításának felszámolására törekszik.⁴ Toulmin ezt írja: „Amit P. F. Strawson 'fogalmi hálónak' nevez, Bahtyin pedig – *kissé félrevezető módon* – 'ideológiának', azt az elméleti fizikus egyszerűen 'eljárásnak' mondja” (107.; az én kiemelésem). Az ideológia egy tágabb koncepciója természetesen sokkal kiterjedtebb, illetve heterogén mezőn helyezné el a pusztán fogalmi hálót; a fizikus eljárása pedig – mint olyan döntés, amelyben „az értelmezés-mozzanat eléggé szembeötlő” – külön helyet kapna egy hasonlóan heterogén és kiterjedt mezőben. Az ideológia egy sokrétű fogalma nélkül Toulmin szövege olyan meghatározásokat termel, amelyek megőrzik a központ és a periféria, a magyarázat és az értelmezés, ok és okozat ideológia-képző megkülönböztetését:

Ha azokkal [a periférikus tényezőkkel] foglalkozunk, [amelyek befolyásolhatják a szakemberek munkáját,] az *okok* egy tágabb és sokkal kuszább világával találjuk szemben magunkat, például a szakemberek és emberi környezetük kölcsönhatásaival, illetve a kontextuális tényezőknek magára a szakmai érvelésre tett következményszerű befolyásával. (104–5.)

A mai posztmodern természet- és társadalomtudományokban, valamint a humaniorák kritikai diszciplínáiban a magyarázat és az értelmezés keverékével, egybe mosódásával van dolgunk. (109.)

Az ideológia szubjektumának kritikai vizsgálata ezeknek a megkülönböztetéseknek az egyértelműségét kérdőjelezné meg, s így a kritikustól a világnak egy kevésbé leegyszerűsített nézetét követelné meg. Dekonstituálná és meghatározó körülményeibe helyezné vissza (de nem utasítaná el) azt a „mi”-t, aki a vizsgálódás alternatív beállítódásainak termékenységét, az „elfogadható álláspontok” „legitimitását” és „hatalmát” tapasztalja. Az ilyen megközelítés nem engedné meg egy személyes-szubjektív és egy intellektuális-értelmező kategória szembeállítását sem, mert hogy cinkosságot látna a szubjektivitás megképződése és az objektív identitás vágya között.

Ezek a problematikus megkülönböztetések azért szükségesek Toulmin számára, mert érvelésébe nem sikerül beilleszteni az ideológia fogalmát. Sohasem véletlenszerűen megválasztott normatív metaforái olykor mintha ezt a szükségességet jeleznék: „A humán tudományokban nagyobb a *kísértés*, mint a természettudományokban, hogy *minden* értelmezést lényegileg politikai jellegűnek tekintsünk [a szerző kiemeléséi]. De ez egy *kísértés*, amelynek *ellent kellene állanunk* (102., az én kiemeléséim).” Ezzel az ellenállással olyan helyet harcolunk ki magunknak, ahonnan áttekinthetővé válik a „tisztá” és az „alkalmazott” tudományok közötti viszony elképesztő ideológiai túldetermináltsága, mindkettő kapcsolata a magán és nyilvános szféra technológiájával, és ennek az egésznek a beíródása a termelés társadalmi-anyagi viszonyaiba. Minden a szubjektum és objektum klaszikus elkülönülésére van leszűkítve – „a megfigyelő és a megfigyelt rendszer kétirányú kölcsönhatására” (106.). Ha az elmélet áttekinthetősége egy ilyen szigorú redukciótól függ, akkor rögtön elveszti meggyőző erejét, mihamarabb társadalmi-politikai területen alkalmazzuk. Egy olyan kijelentés, mint az itt következő, melyet a fent idézett szubjektum-objektum premisszából vezettek le, *tisztán* elméleti marad, etikai díszletbe foglalva. „Ha ez így van, *a fortiori* semmi értelme sincs azt feltételezni, hogy az emberi lények tudományos nézőpontból történő vizsgálata szükségszerűen a dehumanizálásukkal jár együtt” (106.).

Ronald Dworkin szabadulni próbál attól a feladattól, hogy a törvény értelmezésében a törvényhozó szándékát próbáljuk visszaállítani. Az irodalomértelmezést tekinti modelljének, annak önmegosztó jellegét hangsúlyozva, és a törvényhozás szubjektumának két érdekes, összefüggő változatát javasolja: egy megsokszorozott szubjektumot, aki mindig csak egyetlen láncszem a kiegészítések láncolatában, és egy kettős szubjektumot, aki egyszerre író és olvasó. Egy rövid példán fogom megmutatni, hogyan erősíthetné meg Dworkin érvelését az ideológia egy általános elmélete.

A megsokszorozott szubjektum fogalmának a törvényértelmezésben történő alkalmazása köz-

ben Dworkinnak egy olyan ponton kell megállnia, amely figyelmet érdemel:

[Egy szekvenciálisan összeszerkesztett kollektív regény] talán lehetetlen feladat..., mivel a művészet legjobb elmélete egyetlen alkotót követel meg, vagy ha többet, akkor valamiképpen mindegyikük alakítja az egészet. De hogy van ez a legendák és a viccek esetében? Nem vizsgálom ezt a kérdést behatóbban, mert most csak az érdekel, hogy a jelzett feladat mégis értelmet nyer: a regényírók láncolatában mindenkinek lehet valami fogalma arról, hogy mit várnak tőle, függetlenül a létrejövő alkotás értékével vagy jellegével kapcsolatos kéréseitől. (193.)

Az, hogy Dworkin a fikciót és a törvényt egymással metaforikus viszonyba állította, önmagában véve is jelentős. De ebben a szakaszban implicite egy másik lehetőség is rejlik. A legendák és a viccek olyan jelenségek, ahol az ideológiával (az Egyesült Államokban ez esetben a „kultúra” lenne a kívánt szó) való feltétel-következmény viszony készen adott. Az is lehetne a tét, hogy belássuk: az ilyen jelenségek és a regény között ideológiai nézőpontból inkább fokozati, mint típusbeli különbség van. Az egyetlen szerzőnek is csak részben „van fogalma” arról, hogy mit várnak tőle, ennek *teljes* tudása ugyanis térképként terül szét az ideológia szövegén. A szubjektum sohasem teljes megképződése az ideológiában (ami másfelől alkotó tényezője is az ideológiának) Dworkin gondolatmenetének ebben a revideált változatában a nyugat-európai, illetve Egyesült Államokbeli jog úgynevezett ideológiamentes nyelvezetét is magába foglalná. Csak a társadalmi termelés egy homogén, izomorf és adekvát ok-okozati elgondolása állhat elő azzal a kétes állítással, hogy „a liberalizmus... egy elkülönült episztemológiai alapra vezethető vissza... [mely] átvihető az esztétikai elméletbe, ahol egy megkülönböztetett értelmezési stílust eredményez” (200.). Az általam leírt álláspont azt sugallja, hogy ezeket az elemeket egy ideológiai rendszer változó komponenseinek egymást kölcsönösen élenkítő cinkossága kapcsolja össze. A politika, művészet, jog és filozófia határvonalai, melyek egy olyan összetett entitás önazonosságát tartják fenn, illetve egy olyan összetett entitás önazonossága révén állnak fenn, mint az állam, termékeny eldönthetlenségüket az ideológia heterogén, illetve nem-folytonos fogalmának köszönhetik. Egy ilyen fogalom hiányában Dworkin arra kényszerült, hogy egy egységesítő filozófia nevében jelezze azt. Tanulmányának az az erőssége, hogy ezt az egységesítést nem tekinti föltétlenül dialektikus szintézisnek: „Annak az érzésnek egyszerű beismerésével fejezem be, hogy a politika, a művészet és a jog valamiképpen összekapcsolódnak a filozófiában (200.)”.

Míg Dworkin az ideológia egy tágabb fogalmának jelöli ki a helyét, anélkül, hogy magát a szót kiejtené, Donald Davie annak működését szeretné „megkeze-
rűlni”: „Ilyen kapcsolatrendszerek kétségkívül létez-
nek, és kétségkívül kihasználhatók kétes célok érde-
kében. De ahelyett, hogy kifakadnánk ellenük, vagy
(mint [Stanly] Fisch) többé-kevésbé vígan beletörőd-
nénk a hatásukba, nyugodtan meglehetünk úgy is, ha
ezt az egész hálózatot elkerüljük, ahogy azt az igazán
független és nagyobb világosságot hozó értelmezők
mindig is tették” (43.).

Természetesen senki sem „választhatja” azt, hogy
kilép az ideológiából. Ezért a legfelelősebb „válasz-
tásnak” az látszik, hogy annyit tudjunk róla, amen-
nyit csak lehet, olyan jól felismerjük, ahogy csak le-
het, és egy szükségképpen tökéletlen értelmezés ré-
vén törekedjünk a megváltoztatására – annak a kihí-
vásnak a tudatosításával, hogy „az *emberek* (férfiak)
saját történelmet hoznak létre, de nem ők választják
a forgatókönyvet” (az én kiemelésem).⁵ Tulajdonkép-
pen egyetértek Edward Saiddal abban, hogy az az ide-
ológiai rendszer, mely a mai Egyesült Államoknak
is nevezhető, elvárja a költőitől, hogy azt a látszatot
keltsék, mintha ennek a figyelmen kívül hagyását vá-
lasztanák, így aztán üzletembereinek megengedheti
az ilyen kijelentéseket: „A szilárd üzleti gyakorlat fő-
lőtte áll minden ideológiának, amennyiben hajlandók
vagytok megdolgozni érte.”⁶

Hayden White és Said egyaránt ideológiai képződ-
ményekre irányítják a figyelmet – az előbbi a közös-
ségi identitásra vonatkozóan, amit „egyfajta fegy-
elemnek” nevez, az utóbbi pedig az „államnak” ne-
vezett közösségi identitás szolgálatába állított fegy-
elem vonatkozásában. Ezúttal nem fogok elidőzni az
érveiknél. De az az érzésem, hogy az ideológia egy
kidolgozott fogalma hiányában, amely átfogóbb az
egyéni szubjektumnál, de ugyanakkor függ is attól,
esszéik olykor a fegyelem gyakorlóinak ostobasága
vagy becstelensége ellen szóló tirádáknak tűnnek. T.
J. Clark kimondottan a művészet és az ideológia (eb-
ben az esetben a *tágabb* értelemben vett polgári ide-
ológia) viszonyát tematizálja. Terry Eagletonról szó-
ló kommentárjaiban azt állítja, hogy „az 1910 körü-
li években... a marxista értelmiségiek... polgároknak
tekinthették magukat... és egy elit polgárság ideológiájával [fordulhattak szembe]” (148–149., n. 6). Az általa leírt kritikai gyakorlat közel áll ahhoz,
amit az ideológiai rendszer „megkerülésének” lehe-
tőségére vonatkozó Davie-féle meggyőződés, illetve
Said és White ideológia-mentes vádjainak alternatívá-
jaként javaslok.

Az 'ideológia' szót Wayne Booth ejtette ki a leg-
gyakrabban; és tanulmányában a 'nyelv' szó játssza azt
a különös szerepet, hogy az ideológia egy tágabb fo-
galmának hiányát eltakarja. Mihail Bahtyin szövegé-

ben a nyelv nem jelent közvetlenül verbális diskurzust.
Az ideológia mint nyelv olyan hatás, amely okként
egy szubjektumot tételez, melyet a jelölés egy bizo-
nyos konvencióján belül határoz meg. Booth számá-
ra a nyelv mint ideológia egy (közösségi) szubjektum
kifejeződése, akinek folyamatosan arról kell biztosíta-
nia bennünket és önmagát, hogy nemcsak a közösség
része, hanem egyedi is. Van a tanulmánynak egy pil-
lanata, ahol Booth majdnem Bahtyin álláspontjára
jut, egy olyan álláspontra, amely ma a textualitás po-
litikájának nevezné magát, arra alapozva, hogy a po-
litika–történelem–társadalom–szexualitás és hason-
lók szövevénye – textuális vagy hálószerű struktúrájá-
nak felismerése révén határozza meg magát az ideoló-
giában. Booth nyelve azonban, akárcsak a Toulminé,
Bahtyin álláspontját a szabad választás szótárán belül
értelmezi: „Minden olyan nyelv, amit elsajátítunk –
egy *nyelv*: szimbolikus gazdagsággal megáldott vagy
megátkozott valami, tele múltbeli választások be-
épített hatásaival, új választásokra történő meghívá-
sokkal és azzal a tudással, hogy némely választások
tulajdonképpen jobbak, mint mások” (a dolgozat
egy korábbi változatát idéztem). Az, ahogy Bahtyin
impliciten dialektikus kapcsolatot teremt szubjektum
és nyelv között az ideológiában (avagy az ideológia
szubjektuma és nyelve között), úgy tűnik, Booth fi-
gyelmét elkerüli.

Amikor Booth inkább hitekként és gyakorlatok-
ként gondolja el az ideológiát, mint szoros értelem-
ben vett nyelvként vagy hangként, lehetősége nyí-
lik, hogy célzást tegyen erre a dialektikus struktúrá-
ra: „Az ideológia hitek és emberi cselekedetek rend-
szereiből fakad, amelyeket ugyanakkor befolyásol is”
(50.).⁷ A művészet és az ideológia helyzetét azonban
folyamatosan a tudat–tudattalan ellentétre redukál-
ja, melyre úgy hivatkoztam a felfeztetésben, mint az
ideológia egyik helyettesítőjére az angol nyelvterüle-
ten. Bahtyin azért érdemel dicséretet, mert „nagyra
értékeli az ellenideológiák körütekintő bevezetését”,
míg „a hagyományos marxisták [szerint]... az egyé-
nek és a társadalmak radikálisan függenek a művészet
ideológiáitól” (korábbi változat). A tudat és a tudat-
talan itt egy pszichoanalízis előtti modell szerint ér-
telmezett, mintha egy folytonos rendszerhez tartoz-
nának, ahol a tudattalan tudatosba emelése számít jó
gyakorlatnak. Ebből a nézőpontból az ideológiai el-
nyomás legsúlyosabb diagnózisa ez: „Félénken meg-
vallom, hogy [Rabelais kettős mércéjének] reveláció-
ját eléggé tudattalannak tartom” (65.) A cél az ideoló-
gia szabad választásként értelmezése: „A kérdés, ami-
vel most a feminizmus (vagy bármely másik) ideoló-
gia híveiként szembesülünk, a következő: Szabad-e
a műalkotás értelmezése és bírálata közben az ideo-
logiát az alkotás művészi értékére irányuló megítélé-
sem egyik elemeként hasznosítanom?” (56.)

Nem járunk messze az igazságtól, ha azt állítjuk, hogy egy szabadon választó szubjektum választási szabadsága, ami Toulmin, Davie, Dworkin és Booth tanulmányának lendületét adja, nem más, mint a szabad vállalkozás működésben levő ideológiája, vagyis felismerhetően az értelmezés egy politikájáról van szó. Ez magyarázza annak magától értetődő elfogadását, hogy a művészet legjobb elmélete egyetlen szerzőt feltételez. Az ideológia egy tág fogalmán belül a szubjektum nem veszti el cselekvő erejét és ellenálló készségét, de *visszavonhatatlanul* megsokszorozottnak látjuk. Innen nézve minden regény több kéz által írt sorozat. Dworkin irodalom és jog közötti analógiája ebben a megközelítésben úgy olvasható másképp, mint a jelzett értelmezéspolitikája egy *esete*; a regényíró és olvasója pedig, akik egyetlen alkotót követelnek, s ennél fogva eltekintenek attól, hogy a regény egy tágabb szövegen belüli hatás – egy másik eset. Egy olyan több szerzőjű folytatásos regényben, amilyent Dworkin feltételez, az elbeszélés tételezett előrehaladása mellett megőrződik valamiféle vélt *egység*, míg *ugyanannak* a törvénynek az értelmezéssorozata esetén nem előrehaladással, hanem ismétlődéssel van dolgunk, s minden ismétlődés várhatóan úgy véli, jobban megfelel a szóban forgó törvény ipszeitásának. A jogászok, még olyankor is, amikor, mint Dworkin, elfogadják az értelmezések aktuális többségét, ragaszkodnak az „igazi” törvény, a „tulajdonképpeni” törvény, a „legjobb” értelmezés, az egyetlen valódi szándék kereséséhez. Az ideológiaképződés eseteiként Dworkin analógiája és a szerzőség ehhez kapcsolódó meghatározása elárulni látszik a „politikájukat” – a szabad vállalkozást és a törvény szabályát.

„Elárulják a 'politikájukat'”. Pierre Macherey-nél ennek egy jobb megfogalmazását találjuk: „A szöveg peremén végül mindig az ideológia nyelvéhez jutunk, mely pillanatnyilag rejtett ugyan, de épp a hiánya révén sokatmondó.”⁸ Vegyünk szemügyre ilyen mozzanatokat a szóban forgó munkák némelyikének a szélein vagy határain – azokat az ideológiai nyomvonalakat, amelyek lehetővé teszik, hogy meghatározzák belsejüket. Egy ilyen gesztus a politikájukat is sejteti, a szabadon választó szubjektum politikáját, aki isteníti önnön sokféleségét, de rögtön megtöri annak elméletét, mihelyt határozottan állást foglal.

Efféle meghatározó mozzanat tűnik fel Stanley Cavell cikkének a végén: „Ha a dekonstrukció de Man ajánlása szerint megfoszt bennünket az illúzióinktól, akkor egy nemes ígéret, melyet üdvözlünk kell.” Az illúzióvesztés felkészít bennünket a valóságra a terminus plátói vagy D. W. Winnicott szerinti értelmében. De meg kell legyünk győzve, hogy ez az ígéret annak biztos tudásán alapul, hogy miben állnak az illúzióink.” (178.) Engem nem győz meg egé-

szen Cavell dekonstrukcióolvasata ebben a munkában, különösen, mikor de Man-t és Derridát differenciálás nélkül társítja.⁹ Csak megjegyzem, hogy az igaz tudás szubjektumának biztosítéka, vagyis a magától értetődőség magától értetődően ideológiai követelménye egyike azon dolgoknak, melyeket a dekonstrukció nem ígérhet. Olyan érveket sorolhatunk fel itt, melyeket Cavell kétségkívül megelőlegez: nincs illúziómentes illúzióvesztés; az illúziókról szóló igaz tudás csupán a valóság nem illúzióként való felismeréséhez vezethet; a valóságot az illúzió halálaként állítani annak a szintaxisnak, illetve gyakorlatnak a figyelmen kívül hagyását jelenti, amely az illúziótól a valóság fele tart az illúziórombolás révén; nem ismerni fel, hogy a dekonstrukció éppen azáltal különbözteti meg magát a dialektikától, hogy odafigyel a szintaxisra, ami egyébként a valóság szemantikája érdekében maradna figyelmen kívül, annyit tesz, mint egyáltalán nem a dekonstrukcióról beszélni.¹⁰ Most nem kívánok foglalkozni ezekkel az érvekkel, csak jelzem, hogy a hang és az írás Cavell általi értelmezése a jelzett ideológiai követelmény érdekében is történik.

Cavell ezt írja: „Számomra nyilvánvaló, hogy az elnyomó filozófiai rendszerezés uralma, amit olykor metafizikának, olykor pedig logikai elemzésnek hívnak, az emberi hang elfojtásától függött. Ennek a hangnak a visszanyeréseként (mintegy betegségéből felépüléseként) kell... a mindennapi nyelv filozófiáját értenünk.” (173.) Derridát elbűvöli ez az elképzelés, ő ahhoz a nietzschei érdeklődéshez kapcsolja, amely inkább a nyelv erejére irányul, mintsem pusztán a jelentésére. De kifogásolja azt a Cavellnél is megmutakozó hajlamot, amely közös a legradikálisabb filozófiákban, beleértve a beszédaktus-elméletet is, hogy tudniillik a hang helyreállításaként fogják fel küldetésüket. Másfelől a rendszerfilozófiák is, jóllehet aurájuk mindenestől közvetített, s ennél fogva a köznap (ezúttal cavelli) értelemben vett íráshoz hasonlítanak, olyan rendszereket dolgoznak ki, amelyeket – végső referenciájukként – a *fonocentrizmus* határoz meg. Az az általános felfogás tehát, hogy a rendszerfilozófiák elnyomják, a radikális filozófiák pedig helyreállítják a hangot, fonocentrikus előfeltevések változatain alapul. Az „írás” itt annak a neve, amit ki kell zárunk, hogy egy rendszer belsejét meghatározhasuk és megvédhessük. Az írás és a hang régiója közötti „*sajátos különbségtétel* lényegi állítását” egy ilyen olvasat abban látja, hogy „a feladó és a címzett hiányoznak az elhagyott jelből”.¹¹ Az írás ilyen felfogásának helye a beszéd helyreállításának ebben az önjelölt projektjében egyértelmű.

Az írás mint annak a neve, amit másként kell ki-küszöbölni ahhoz, hogy az ugyanaz identitását megőrizzük, Macherey egy másféle megfogalmazásával vethető egybe: „A műben az a legfontosabb, amit nem

mond ki. De ez nem tévesztendő össze azzal a hanyag megjelöléssel, hogy 'aminek a kimondását elutasítja', bár ez önmagában érdekes lenne... Inkább arról van szó, hogy az, amit a mű nem tud kimondani, azért fontosabb ennél, mert egyfajta csend fele tartásként az útvonal kimunkálása válik láthatóvá benne."¹² Nem meglepő, ha az írásnak a hang *szándékos* viszatartásaként történő meghatározásán belül a „felváltás” [turn] egyirányúsága – ahogy Thoreau mondja: „Elég, ha kellően sokáig ülsz mozdulatlanul az erdő egy kellemes zugában, hogy felváltva [by turns] minden lakója megmutatkozzék” –, amit Cavell nem említ (vagy nem említhet?), maga a „trópus”, vagyis a figurációnak az a tovább nem egyszerűsíthető átváltása [turn], amin a hang bármiféle megváltásának lehetősége/lehetetlensége múlik.

Said a közösség legradikálisabb kommun(al)ista politikájában is önmagát álcázó, szabadon választó szubjektum kedvéért használja az *'écriture'*-t olyan jelszóként, amely feltehetően (nem lehetek biztos ebben, hiszen a szó magyarázatlanul fityeg a tanulmány szövegének szélein) egy második kizárás nyelvi redukcionizmusát sejteti. Az *écriture* kizárt másként történő gyorsmagyarázata, amit fentebb vázoltam, alátámaszthatna volna azt az általános érvet, hogy „a beszéden belül és annak határain a hangtalan kizárás elve működik, ami mostanra olyan mértékben vált bensővé, hogy a különböző területek, diszciplínák és beszédmódjuk a változhatatlanság státusát öltötték magukra” (16.).

Minthogy Said álláspontja iránt a szokottnál mértőbbnek bizonyultam, a működésben levő ideológia egy másik jegyét is ki kell mutatnom munkájában. A tanulmányt egy olyan szubjektum írja, aki nemcsak hogy szabadon választ, hanem sztár a sztárok rendszerében. Semmilyen jele nincs itt az elismerésnek vagy a támogatásnak azon tanárok és diákok ezrei felé, akik szerte az országban megpróbálnak életben tartani egy kritikai kulturális gyakorlatot. Nyomdokaikat nemcsak olyan folyóiratokban leljük fel, mint a *Radical Teacher* vagy *Radical America*, hanem egyetemi kurzusok jegyzeteiben, hírlevelekben és egyre inkább azoknak a fiatal tanároknak a listáin, akiktől megvonták a végleges kinevezést. Ahhoz, hogy munkájukat (f)elismerjük, komolyan számolnunk kell a pedagógiával mint politikai értelmezésgyakorlattal. Egy jelenséget nem tekinthetünk nem létezőnek, ha Michael Harringtontól a *U.S. News and World Report*-ig számolnak a hatásaival.¹³ Saidnek az az állítása, hogy „a baloldal az intellektuális zűrzavar állapotában van”, a politikai szektarianizmusra vonatkozóan is érvényes (3.). De ha a saját munkamezőnket az olyan általánosításokon kívülinek tekintjük, mint például: „a magas kultúrát itt a politika fölött állónak tételezzük mint egyöntetűen elfogadottat”, illetve az

önmagukat jellemző marxista „előkelőségek” nézőpontján is kívülinek (Regis Debray őket említi harmadikként *Teachers, Writers, Celebrities* című művében, melyet Said idéz), akik arra kényszerülnek, hogy kiáltó szóként hallgassák önmagukat a pusztában, akkor áldatlan helyzetünk súlyossága, tudniillik, hogy *mindez az erőfeszítés* kárba vész, sokkal fenyegetőbb problémaként tűnik fel.

Az aktuális pedagógiai erőfeszítéssel való szolidaritás tudatosítása lehetővé tette volna Said számára, hogy kilépjen abból a krétakörből, amelybe három ezer kritikus zárkózik, és felismerje, hogy a feladatot – mely szerint „ki kell használnunk a vizuális képességet (melyet történetesen olyan optikai médiumok uralnak, mint a televízió, a híresszefoglalók fényképei és a kommerszfilmek, melyek mind alapvetően közvetlenek, 'objektívek' és ahistorikusak), hogy visszanyerjük a megélt történeti emlékezet és szubjektivitás osztatlan energiáját mint a jelentés alapvető reprezentációbeli összetevőit” – a populáris kultúra baloldali tanítói mindennap megpróbálják teljesíteni. (25.) Ennek metonímiájaként idézem a *Tabloid*-ból: „Az elmúlt hónapokban megjelent cikkeink a mindennapok szubverzióinak sok-sok példáját nyújtották: otthonülő nők, akik a szappanoperák 'tervezett' hatásának mutációit idézik elő, politikai aktivisták, akik kalóz rádióállomásokat létesítenek, autók, ruhák testre szabása stb.”¹⁴

Az *interpretáció politikája* című szimpózium egyik legtermékenyebb pillanata a Davie és Said közötti szóváltás volt. Davie úgy tüntette fel Said Palesztináért (Davie forgatókönyvében Libanonért) végzett munkáját, mint a hazafiság példáját. Said találóan torolta meg ezt a dicséretet, mikor azzal vágott vissza, hogy ő részt vett a palesztin állam létrehozásában, tehát joggal válhat a kritikusává is. A nemzeti identitás tudatára rányomja a bélyegét az, amire használják. A nemzeti felszabadítás és az állam ideológiájának megőrzése közötti vékony határvonalat a kritikus éberségének nem szabad szem elől tévesztenie. Különben a hazafiság Davie általi jóváhagyása egy olyan politikai ideológia feltételévé és hatásává válik, amely tagadja egy gazdasági multinacionalizmus működését. Az archaikus politikai-nacionalista magyarázatok gyártása, mely feloldhatatlanul aszimmetrikus a gazdasági-multinacionális hálózat kiépülésével, legbrutálisabb alakjában háborúként mutatkozik meg, legmegosztóbb formájában pedig a munkaerő indoktrinációjaként. Davie panaszában az említett tagadás mechanizmusa implicit:

Ha ilyen gőgösen nyilvánítjuk magunkat „világpolgároknak” [amihez természetesen semmi köze annak, amit fentebb javasoltam], ezzel nemcsak a mai polgártársaink nagy részétől szakítjuk el magunkat, hanem

az elhunytak egy sokkal népesebb társaságától is. Hiszen semmi kétség nem férhet ahhoz, hogy Vergilius, Dante és Machiavelli számára, Milton és Wordsworth számára, Washington, Jefferson és Walt Whitman számára a hazának volt értelme, velünk szembeni elvárásai valóságosaknak számítottak, és úgy kellett eleget tenni azoknak, ahogy ez a fajta modern felvilágosodás el nem szenvedheti. (29.)

A tőkeáramlás Davie-t elszakította attól a rendszertől, melyet egy kiérlelt hazafias ideológia tart fenn, és amely fenntartja a hazafias ideológiát. Kétségtelen, hogy semmi ellenvetése nincs a társadalmi-anyagi termelés azon módja ellen (kinyilvánított álláspontja szerint ugyanis megkerülni kívánja azt), ami Tennessee-ben vagy a fellekesült chicagói hallgatóság előtt alátámasztja a pozícióját. A listáján szereplő csaknem valamennyi jelöltre inkább jellemző, hogy beavatkoztak koruk termelésének társadalmi viszonyába, semmint hogy megkerülték volna azokat. Mindenesetre a korábbi nemzedékek „hazafiassága” ezen a rendszeren belül találhatta meg helyét és szerepét. Davie mint külföldön élő, fogyasztó, adófizető, szavazó és befektető állampolgár annyira másféle rendszerbe került, hogy kapaszkodása a lista akár egyetlen tagjába is, bár érzelmileg kielégítőnek tűnik, legfeljebb az eminens halottal való közösség egy öndicső szimulákrumához vezet.

A világban elfoglalt helyének megfelelő ideológiánál fogva Davie akaratlanul is olyan országot örökölt, ami nem egyszerűen Anglia. Nézzük meg, hogyan ír erről az országról, s közben ne feledjük, hogy a beszéd olyan határainál vagyunk, ahol a látszólag esetlegesen *választott* metaforákon és példákön átör az ideológia.

„Mert mikor egy *brit, amerikai vagy ausztráliai* költő, illetve irodalmár nem a saját brit, amerikai vagy ausztrál társaihoz kíván szólni, hanem a szakemberek nemzetközi közösségéhez, ez a szándéka azonnal megmutatkozik az angol nyelv használt változatán.” (29., az én kiemeléseim)

„Vajon azt kell-e levonnunk ebből, hogy a brit angol, amerikai angol és új zéland-i angol legjobb úton vannak afelé, hogy elkülönült nyelvekké váljanak, ahogy a portugál és a román vált szét egyszer a római latin örökségének eltérő továbbfejlődéseként?” (35.)

Nem az az érdekes, hogy rögtön megváltozna a helyzet (mint ahogy tényleg sokféleképpen megváltozna), ha bevonnánk a kompániába az ugyancsak angolul beszélő karibi övezetet, az indiai szubkontinentet és Kenya-Uganda-Tanganyikát (a gyarmatosított Tanzánia neve) is. Az az érdekes, hogy egy olyan beszédmód, mint a Davie-é, amely figyelmen kívül hagyja a nemzeti felszabadítás és a hazafiasság nyelvi önmeg-

jelölései közötti különbséget, „természetesen” vagy „csak véletlenül” kizárja a felsoroltakat az angolul beszélők közösségéből. Sőt, ha a Davie egyik mondatát kicsit megváltoztatjuk, valóban „bizarnak hatna az ötlet[em], kivéve azok számára..., akik [bejuttatnak és okleveleket, illetve tudományos fokozatokat szereznek az Egyesült Államokbeli angol tanszékeken]” (35.). Davie egész érvelését át kellett volna rendezni, ha a jelölt nem „Georges Bukarest[ből]” vagy a „vincennes-i Lucille” lett volna, hanem Echeruo Nigériából vagy a pakisztáni Towheed. Természetesen „minden nyelv értékes, mindegyik egyedi, s így egyik sem helyettesíthető egyetlen másikkal sem” (29.) De ha valaki megvizsgálja a *Chronicle of Higher Education* vagy valamely hasonló folyóirat statisztikai ábráit arról, hogy a hallgatók milyen idegen nyelvekre iratkoznak be, akkor azonnal látja, hogy azok mégsem egyformán értékesek, és hogy a kereslet politikai-gazdasági (kon)textustól függ. Elég, ha megnézzük a japán, arab és perzsa nyelvek esetét az elmúlt években. Vagy valamelyest megváltoztatott nézőpontból gondolhatunk annak az ösztöndíjas Shakespeare-kutatónak az esetére, aki bengáli nyelven olvasa a Shakespeare Összest, és annak a bengáli kultúrát kutató ösztöndíjasnak az esetére, aki egy félévig tanult bengáli nyelvet valamelyik Egyesült Államokbeli doktoriskolában. (Ez nem képzeletbeli példa, bár valószínűleg „furcsának tűnik, kivéve azok számára, akik országos szintű pályázatok elbírálásában vesznek részt közülünk”).

A költő mai társadalomban biztosított szerepének Davie-féle bizonyosságában egy diszciplináris ideológia munkál; akárcsak Said azon meggyőződésében, hogy az irodalomkritikusok más humán tudósoknál inkább tekinthetők a szocio-politikai értelmezés megbízottjainak; vagy – *malgré tout* – White méltatlankodásában, hogy „a szociológiához, antropológiához vagy pszichológiához fordulni a történelem adekvát megközelítésének alapjaiért olyan, mint ha egy épület alapjainak a megbízhatóságáról valaki az első és második emelet strukturális sajátságai alapján alkotna fogalmat” (130.).

De a diszciplináris (ön)kitüntetés legérdekesebb jelét Julia Kristeva *Psychoanalysis and the Polis* című munkájában találjuk. Kristeva szerint a delírium végső pontja vagy középpontja a vágyott – egy hiány, ahol a jelentés nem csak a preszimbolikusban, hanem preobjektívben, „az ab-jekt”-ben üresedik ki. (A vágy különbséget megelőző, differenciálatlan telos-ának egy ilyen „megnevezése” megérne egy dekonstruktív kritikát, de most nem ez a célom.) A tudásra irányuló vágy, mely ott munkál az értelmezés főáramában (s melyet Kristeva egy bizonyos „francia” kritikai iskolára jellemző, dokumentálatlan túláltalánosítással „sztoikus”-nak nevez), maga

is egy ilyen üres középponttal bír, tehát a delíriummal kerül kapcsolatba. Bizonyos prózaírók (feltehetően analizált páciensek), illetve a társadalmi manipuláció mérnökei is megpróbálják uralni, átalakítani vagy kiirtani az abjekt helyére állított meg nem felelő „tárgyakat”. A pszichoanalitikus azonban mind az örült író, mind a politikust túlszárnyalja. „Annak tudatában, hogy folyamatosan kívülálló [ennek a pozíciónak a problémái közül Kristeva egyet sem tárgyal a szövegében]¹⁵ és semleges marad, hogy egyszerre van a vágyban és a közönyben, az analitikus olyan erőteljes, nem normatív, de irányított etikát dolgoz ki, amelyre nézve semmiféle transzcendencia nem nyújt biztosítékot” (92.; az én kiemelésem). A szintézis kitüntetett pozíciója ez egy visszafogott dialektikán belül: a pszichoanalitikus kitartóan és szimmetrikusan megőrizve megszünteti az értelmezés és a delírium közötti ellentmondást. Kitüntetni a delíriumot (az interpretációt *mint* delíriumot) ennek a szimmetrikus szintézisnek a *leírásában* annyit tesz, mint elferdíteni (hamisan írni le) a dolgozatban bemutatott dialektikát egy olyan politika érdekében, amely kizárt másikká egy, az interpretációt kitüntető analízisként reprezentálja. És természetesen arról is említést kell tennünk, hogy az archaikus (keresztény) anya osztatlansága és elkerülhetetlensége közel jut egy transzcendentális garanciához. Átalakításának kísérletei helyett annak ismerni meg őt, *ami*: ez a pszichoanalitikus szakmai vállalkozása.

Nem tehetek úgy, mintha a kereszténység és különösképpen a Mária-kultusz újjászületésszerű felfedezése a *Tel Quel* legutóbbi számaiban nem zavarnának. Kristeva nemcsak a pszichoanalízis mint diszciplináris gyakorlat társadalomtörténeti szimptomatikusságának vizsgálatában vall kudarcot, hanem ez a mondandója a pszichoanalízis abjekt anyjáról és a pszichoanalízisnek mint a kereszténység megszüntetve megőrzésének messiási szerepéről:

A mi kulturális szféránk a köré a *központi* axióma köré épül, hogy „az Ige testté lett”. A beszéd és a megnevezendő vagy értelmezendő tárgy [hagyományos interpretáció], avagy a tárgy mint a kikérdezés ügyvédje közötti oda-vissza ingázás kétezer éves fáradhatatlan kutatása után végül egy beszédre szóló beszédhez, az értelmezés értelmezéséhez jutottunk. A pszichoanalitikus számára azonban az absztrakciónak ez az örvénye mégis annak egyik eszköze, hogy megvédjen a mazochista és örömteli természetbe hullástól, vagyis a testes és *pogány* anyába hullástól. (87., az én kiemeléseim)

Ki az a kizárt másik, aki az interpretáció előjogát szavatolja? Nem az író, ebben az esetben Louis Ferdinand Céline, akinek az abjektet meghaladni igyekvő paranoiáját (amit más néven antiszemitizmusként ismerünk) a mondat szerkezetek egyfajta pozi-

tivista analízise révén elemzi a kritikus analitikus. Az ideológiai bűnbak, aki kilóg a széleknél, nem más, mint a régi kedvenc, Karl Marx. Kristeva egy problematizálatlan analógiát teremt az analízis személyes helyzete és a sokrétű, többféle fajt és nemzetet (a „pogány” kultúrákat is) magába foglaló politikai aréna között, és egyfajta harmadik birodalmi diagnózist nyújt a forradalmi vezetőnek a megalázottság helyén ígért utópiájáról. A pszichoanalitikus ehhez képest *politopikus* (nemcsak a zsidó Krisztus második eljövetele, hanem a görög Homérosz vágyának beteljesülése is, aki eposzában elején arra kérte a testes (full), pogány Múzsá-anyát, hogy zengje *benne* a sokféleleképpen leleményes (poli-*tropikus*) – sok cselhez folyamodó, trópusokkal tobzódo – Odüsszeuszt). Érdekes lenne követni ezt a homogenizáló analógiát, és feltenni a kérdést: Ki veszi át a politikában az analitikus helyét, aki olykor – tudatosan – vesz részt a páciens delíriumában, és csak annyira húzódik vissza, hogy felkínálhassa a gyógyító interpretációt, amely „eltávolít a beszédből minden nyilvánvaló, közvetlen, realiztikus jelentést... [és úgy tár fel] minden fantazmát, mint a megnevezhetetlenséghez visszatérés kísérletét” (85–86.)? White amellet érvel, hogy a fenségesen jelentésnélkülinek elgondolt történelmet „a fasiszta rezsim ideológiájával szokás összefüggésbe hozni”. (130.) „Az ilyen mozgósító interpretációt forradalomnak vagy demagógiának nevezhetjük” – írja Kristeva (86.) Hogy vehet valaki komolyan egy ilyen alternatívát?

Mindenesetre, annak bizonyítása érdekében, hogy a politikai interpretációk nem lehetnek igazak, Kristeva a következőképpen érvel: „Az analitikus dinamikától eltérően azonban a politikai interpretáció dinamikája nem vezeti szubjektumait a saját igazságuk (illetve saját igazsága) tisztázásához... Természetesen egyetlen politikai diskurzus sem fordulhat jelentésnélküliségbe. Ahogy azt Marx világosan kifejtette, arra törekszik, hogy elérje az interpretáció célját: azért értelmezi a világot, hogy szükségleteinknek és vágyainknak megfelelően átalakítsa azt” (86–87.). Persze, arra is kíváncsiak lehetnénk, hogy egy szubjektum elvezetése az igazsághoz nem jelenti-e a szubjektum átalakításának egy formáját, és hogy amit Marx mond a politikáról, az minden politikai diskurzus szükségszerű igazsága-e.

De hadd vizsgáljuk meg inkább azt, amit Marx „világosan kifejtett”. Vajon a *Tézisek Feuerbachról* tizenegyedik tézisét idézi-e Kristeva a mottóban? „Mostanáig a filozófusok csak *értelmezték* a világot. Most az a tét, hogy *megváltoztassuk*.” [Die Philosophen haben die Welt nur verschieden *interpretiert*, es kommt drauf an, sie zu *verändern*”] (az én kiemeléseim). Egy olyan szoros olvasónak, amilyen Kristeva, meg kellett volna jegyeznie, hogy az interpretáció és a változtatás vi-

szonya ebben a mondatban nagyon is problematikus. Az adott kontextusban az *Ankommen auf* valószínűleg azt jelenti, „ami számít” (a filozófiai törekvések közül). Még a legerőltetettebb olvasatban is, amilyen az „advent” (*ankommen* vagy megérkezés) aligha kerülhető el egy kontrasztépítő ellenpontozás. „Az átalakítás végett... értelmezni” (az én kiemelésem) – az ilyen gondolkodás tűnik kíváncsnak. Azt is hangsúlyozhatnánk, hogy ezek az aforisztikus, Luthert parodizáló és utánzó tételek 1845-ben íródtak. Marx még nem látott „forradalmat”, az 1848-ast sem. Olyan ez, mintha vennénk egy mottót a *Tanulmányok a hisztériáról* című Freud-kötetből, alapoznánk rá egy teljesen kedvezőtlen összehasonlítást, majd ezzel zárnánk le az ügyet: „Freud világosan kifejtette...”

Azt vetettem fel, hogy Kristeva tanulmányában a pszichoanalízis úgy mutatkozik meg, mint az értelmezés és a delírium közötti ellentmondás dialektikus tagadása. Amikor Kristeva azt állítja, hogy a politikai beszéd nem fordulhat jelentésnélküliségbe, erre is válaszolnunk kellene: miként értékelhető, hogy a hegeli dialektika – a marxi morfológia – nem illesztett be egy olyan negatív mozzanatot, a jelentésnélküliségbe fordulást, amely hozzájárulna az igazság eléréséhez. Másutt már kifejtettem, hogy Marx gyakorlatelmélete túlmegy ezen a mérsékelt dialektikán.¹⁶ Itt azt próbálom megmutatni, hogy még ha nem is engedjük meg Marxnak az ebből a kételyből fakadó előnyt, Kristeva saját feltételei szerint sem volna tanácsos ilyen kevés szövegevidencia alapján ítélni meg Marxot. Ha valaki érvelés közben ilyen mértékben támaszkodik Marxra, akkor legalább akkora figyelmet kellene fordítania rá, mint Céline-re.

Nem vagyok teljesen kibékülve Louis Althussernek azzal az elméletével, hogy Marx életművében episztemológiai törésvonal húzódik, bár az *Essays in Self-Criticism* magyarázatai hatottak rám. Ismeretes azonban, hogy az Althusser tanításán nevelkedő nemzedék, akit kiábrándított 1968 kudarca és a francia baloldal ezt követő elmozdulása egy nem-forradalmi Eurokommunizmus irányába, Althusser jóváhagyásával elfordul *A tőké*től, illetve Marx kései írásaitól, és különösen az 1844-es kéziratokat részesítette előnyben, ahogy Jean-Paul Sartre, egy fél értelmiségi-generációval Althusser előtt; csak hogy Sartre-től eltérően az ifjabb nemzedék a hatalom redukálhatatlan akarásának negatív bizonyítékát kereste ezekben a kéziratokban. Amikor Kristeva azt írja, hogy „az abjekt abban, aki beszél, archaikus konfliktusokat ébreszt saját meg nem felelő objektumaival, saját ab-jektumaival, melyek a jelentés szélein, az értelmezhető határain tűnnek fel, és paranoiás dühöt gerjeszt benne, hogy uralja és átalakítsa azokat”, akkor nemcsak Céline antiszemitizmusáról, hanem a forradalmi indulatról is beszél (91.). Voltaképpen az értelmezés politikája a tét.

Egy „Marxnak” mint másoknak az ideológiák kizárását White tanulmányában is tetten érhetjük. Az a kijelentés, hogy Marxot a történelem jelentésének felfedése foglalkoztatta, vitathatatlanak tűnik, noha semmilyen szövegelemzés nem követi. De az nyugtalanít igazán, amikor White előterjeszti, hogy a történelem magyarázásának ösztöne a 19. században támad fel, Marxot a historiográfiai gyakorlatnak ez a sajátos pillanata ragadta meg, és hogy Izrael megalapítása előtt a zsidók jelentés nélküli fenséges színjátéknak tekintették a történelmet. Persze így nem kell feladni a zsidó-keresztény pszicho-biográfia és historiográfia nagy terveit! Nem azt kívánom kimutatni, miként a pszichoanalízis érdekében Kristeva, hogy a történelem diszciplínája Európában ezeknek a korai terveknek a beérése. Csak jelzem, hogy a történelem diszciplínája nem egy eladdig szűz területre pottyant hirtelen.

Ha nem is firtatjuk annak az állításnak az igazságát, hogy a jelentés keresés Marxot a polgári történelessel kapcsolja össze (mint ahogy a *Psychoanalysis and Polis*¹⁷-ban az antiszemita íróval hozta kapcsolatba), bizarrnak hat, ha anélkül helyezzük a fenségesről a szépre váltás fordulatába, hogy hivatkoznánk *néhány* szöveghelyre. Másfelől pedig, ha valaki White és Kristeva eljárását egy kortárs akadémikus-ideológiai diskurzus részének tekinti, amely megpróbálja Marxot minden lehetséges eszközzel agyonmagyarázni a kizárás előtti árverezésen, ez sokkal kevésbé tűnik furcsának. Néhány kérdés mindenképpen nyitott marad. Vajon a fenséges történetírójának a jelentésnélküliség érzékelésére vonatkozó ígérete nem felteletelezi-e egy előzetes megértését annak, hogy mi lehet jelentéses a történelemben, illetve mi a történelem jelentése? White szerint „a fenséges teoretikusai jól sejtették, hogy mindaz a méltóság és szabadság, amire emberi lények igényt tarthatnak, csakis azáltal juthat el a történelem jelentésnélküliségének felfogásához, amit Freud 'reakcióképződménynek' nevezett”. (128.) Nem fogom újra felvetni az egyén pszichológiájáról a csoport pszichológiájára áttérés vitatható kérdését. A következő javaslattal zárom olvasatomnak ezt a részét: Ha a Clark és Said által más-más módon jelzett politikai okokból nem árt felbecsülni, hogy a jelentésnélküliséget érzékelő tudós mennyit nyom a latban, akkor Kristeva és White, jóllehet a *maguk* külön módján, de egyaránt túl könnyen formálnak jögot a jelentésnélküliségre. Ezt próbáltam megmutatni Kristeva tárgyalásakor. White a „konfúziót”, „bizonytalanságot” és „morális anarchiát” azonosítja a jelentésnélküliséggel. Az ilyen társalgási nyelvhasználat megfosztja a szót minden elméleti jelentőségétől.

Következtetés gyanánt a nőt mint ideológiailag kizárt másikat veszem fontolóra. Jóllehet vannak fenntartásaim Booth tanulmányával szemben, szeretném in-

dulásból kifejezni a szolidaritásomat azzal a törekvéssel, hogy helyre igazítsa a helyzetet.

A személyes névmások valamennyi tanulmányban szinte kizárólag hímneműek. Nem a kötelező „he or she” változat gyors bevitelét kérem számon. Még ha a nyugat-indiai nyelv be is került volna Davie írásába, vagy az arab akadémiai stílus fel is került volna Cavell (francia, angol és Egyesült Államokbeli) akadémiai stílusokról készített mulatságos listájára, magának az érvelésnek alkalmazkodnia kellett volna egy egyébként akaratlan faji megkülönböztetéshez – azt gondolom, hogy a japán nyelv húsz év alatt „természetesen” meghonosodik ezeken a listákon; ugyanígy, ha komolyan bevezetnénk a „nőnemű névmást” ezekbe a tanulmányokba, az általában vett érvelésnek kellené átalakulnia. Azt hiszem, a dolgok ilyen állása miatt éreztem erőszakosnak, hogy egy-egy látszólag jóindulatú kijelentés maszkulinizmussal átitatott, mint például White-nál: „De a képzelet veszélyes a történetíróra nézve, mert nem tudhatja [az eredetiben hímnemű névmás], hogy amit elképzelt [ugyancsak hímnemű névmás], valóban úgy történt-e, vagy pedig annak a [hímnemű] ’képzeletnek’ a szüleményéről van szó, melyet a költő vagy a regényíró gyakorlatával lehet kapcsolatba hozni.” (123.) A maszkulinista kritikus nyugodtan azt mondhatja: „Mit tehetek, ha egy ellenvetés éppen az elbeszélésem textúráját érinti? A feminista kritikus azonban – amennyiben tudatosul benne, hogy a nemileg meghatározatlan személyes névmás (*he or she*) inkább „konstruált-konstruáló”, mint „természetes” képződmény – azt sejtene, majd pedig meg is értené, hogy olyan esetben, amikor a nő helye a diszciplínában és a történelem alanyaként a faj-osztály spektrum egésze mentén *különbözik* a férfitől, és a történelem „elképzelésének” női joga egészen másféle veszélyekkel terhes, az említett ellenvetés a kritikus egész érvelését megkérdőjelezi. Amíg a feminizmust a fősodort képező diskurzus sajátos érdekű csinosításának tekintjük (és újra hálás vagyok Boothnak, hogy feltárta, miként beszélnek a feminista megközelítésekről az „akadémiai öltözőkben”), ezt a problémát továbbra sem fogjuk felismerni. A maszkulinista tudástermelés *hallgatólagosan elismert és írásban megpecsételt* kerítésén belül pedig az értelmiség történetének egy részleges (maszkulinista) számbavétele – noha bírálja a „történelem-csinálás” narratív módját – továbbra is kitartóan magától értetődőnek fogja tartani, hogy átfogóbb az „egészről”, hiszen az utóbbi az anyagi és ideológiai termelésen belül ad számot a szexuális különbség alapvető problémájáról. Ennek az ellentmondásnak a figyelembevétele nélkül többé nem lehet szó a tudat semmilyen történetéről.

A problémát nem lehet megoldani azzal, hogy a diszciplína olyan ünnepelt női művelőit emleget-

jük, mint Hannah Arendt. Az ideológiailag konstruált-konstruáló, nemileg megjelölt szubjektum kollektív elhelyezése a történeti diskurzus termelésében, illetve ennek a diskurzusnak a szituált tárgyaként – olyan strukturális probléma, amely nyilvánvalóan túlmutat az értékes kivételek elismerésén. Ezt a kritikát nem egyszerűen egy személyes vétek elleni vádként kell értelmezni, mivel az ideológia változékony határai, ahogy korábban is jeleztem, tágabak az „egyéni tudaténál”. Ha tehát jól értjük, akkor a törvényről mint interpretációról szóló Dworkin-féle gondolatmenet zavartalan univerzalizizmusa miatti elkeseredésem nem fog egyszerűen személyeskedésnek hatni. Nem a Dworkin tézisének erejét kérdőjelezem meg, hanem azt igazolom vissza, hogy amennyiben a nő mint törvénybeli szubjektum vagy a jogi értelmezés alanya úgy kerülhet be a vitába mint ezeket a viszonyokat megkülönböztető etikai-politikai dimenzió, akkor az egyértelműség inkább egy szűk, társadalmi nemtől meghatározott jelenségként fog feltűnni, semmint univerzálisként. (Nem is említem persze, hogy a nemrégiben zajló abortusz-vitában kirobbanó zsidó-keresztény szankciók mutathatják meg, hogyan teszlik próbára a nyugati jog szekuláris alapjait a szexuális különbségek kérdései.¹⁸)

Mielőtt hozzálátnánk a nő tárgyalásához Kristeva, Said és Booth tanulmányaiban, vessünk egy pillantást Davie két gyors döfésére a feministák ellen. Bevezetés gyanánt szeretnénk hangsúlyozni, hogy a „patria” szó nem egyszerűen grammatikailag hímnemű, hanem az apát nevezi meg a legitim identitás forrasként. (Az *anyai* kisajátító beemelése ebbe a megnevezésbe kapcsolatban áll Arendt White-tanulmánybeli helyével.) Ennek egyik magyarázataképpen újra Vico fabuláját vizsgálhatnánk meg, mely a civil társadalom – a *patrícusok* – eredetéről szól *Az új tudomány* lapjain.¹⁹ Ezúttal azt szeretném kiemelni, hogy „van egy hieroglifa, vagyis monda Héráról, [amely] szerint ez az istennő kötéllel nyakában függ a levegőben, kezei kötéllel összekötözve és két súlyos szikla van lábaihoz erősítve, mindezek a házasság egész szentségét jelentették. (A *levegőben*: ez az auspíciumokat jelentő, amelyek az ünnepélyes házasságkötéshez voltak szükségesek ... *Kötéllel nyakán*: ez az erőszakot jelentő, amelyet az óriások az első nőknél elkövettek. *Kezei kötéllel megkötözve*... annak jeléül, hogy az aszonyok alá vannak rendelve férjeiknek. *Nehéz sziklával a lábán*: jelzi a házasságok állandóságát...)”²⁰

Davie első döféséül azt hánynak a feministák szemére, hogy nem tesznek különbséget a különböző országokban élő nők között:

Hol ismeri el például a feminizmus szótára, hogy a „nő”, ahogy azt egy olaszokról szóló amerikai írásban gondol-

ják, óhatatlanul és lényegileg különbözik attól a „nőtől”, ami egy olasz fejében jelenik meg, ha amerikaiakra gondol? Vagy: nem zárhatjuk ki, hogy egy olasz nő esetleg olasz patrióta. Vajon a feministák jelenlegi szótára megengedi-e „nő voltának” ezt a dimenzióját? Még ha csak úgy ismerné is el, mint ami sajnálatos, de el kellene ismernie. Pillanatnyilag nem így van. (34.)

Természetesen ez egy nevetséges baki. A feminizmusok nemzetközi heterogenitásának vagy a nő faj és osztály szerinti helyzetének vizsgálata a mai feminizmus gyakorlatának és elméletének egyik fő irányát képezi. Ha dokumentálni szeretnénk ezt az állításunkat, egész kötetet kellene összeállítanunk a bibliográfiai adatokból.²¹ És egyetlen feminista sem tagadja, hogy a női és férfi öntudat egyaránt felébreszthető olyan fogalmakkal, mint a patriotizmus vagy a totális nőiség. A második dőfés Said anyjával kapcsolatos:

Amikor [Said] palesztin szülei összeházasodtak, olyan hatószóhoz kellett fordulniuk, amely brit megbízás alapján működött. A brit tisztviselő, miután bejegyezte a házasságot, ott helyben összetépte Said asszony palesztin útlevelét, s ezt azzal magyarázta, hogy így megüresedik egy hely a Palesztinában csak megszabott számban fogadott bevándorlók számára, akik nincstelenül érkeznek a háború-dúlta Európából. Az erre adott feminista válasz – „Persze, persze a feleség útlevelét tépték szét, és nem a férjét” – teljesen képtelen felfogni a Said asszony által átélt borzalmat, amit most az ő nevében fia is átél. Ha a törvény úgy rendelkezett volna, hogy a férj vegye fel a felesége nevét, s így a férj útlevelét semmisítették volna meg, ez semmit sem változtatna a borzalmon. (34.)

Ha egy pillanatra az illetlen lazóság szintjére ereszkedhetek, akkor régóta elhunyt apámat idézem: „Ha nagyanyának lenne szakálla, ő lenne nagyapa.” Hiszen éppen arról van szó, hogy egy patriarchális társadalomban nincsenek ilyen törvények.²²

Said olyan kritikát indítványoz, amely számot adhat „a mindennapok politikájáról és a hatalomért folyó küzdeletről” (14.) A feminista hermeneutika legjobbjai éppen erre törekszenek. Munkájukhoz tartozik, hogy a fallokrácia és a tőke viszonyát a fallokrácia és a szervezett baloldal viszonyával együtt tárják fel. Két reprezentatív címet ajánlok Saidnek: Zillah R. Eisenstein *Capitalist Patriarchy and the Case for Socialist Feminism* című munkáját, illetve a *Beyond the Fragments: Feminism and Making of Socialism* című tanulmánygyűjteményt.

Jómagam a kizárás politikáját vizsgáltam. A befogadás deklarált politikája is átfordulhat a kisajátítás egy gesztusába. Ezt láthatjuk Terry Eagleton *Walter Benjamin; or, Towards a Revolutionary Criticism* című munkájában. „Próbáljuk meg elképzelni röviden – írja Eagleton –,

hogyan nézne ki egy „forradalmi irodalomkritika”. Lebonataná az „irodalom” uralkodó fogalmait, és újra beiktatná az „irodalmi” szövegeket a kulturális gyakorlatok közé. Igyekezne összefüggésbe hozni a „kulturális” gyakorlatokat a társadalmi tevékenység más formáival, és megváltoztatni magukat a kulturális apparátusokat. „Kulturális” vizsgálatait tehát szorosan összeillesztené a következetes politikai beavatkozással. Dekonstruálná az „irodalom” bevett hierarchiáit, és újraértékelné az elfogadott ítéleteket, előfeltevéseket; az irodalmi szövegek nyelvével és „tudattalanjával” foglalkozna, hogy feltárja szerepüket a szubjektum ideológiai megkonstruálásában; és ha kell, hermeneutikai „erőszak” révén is mozgósítana ilyen szövegeket, hogy egy átfogóbb politikai kontextusban próbálja meg átalakítani a megképződött szubjektumokat. Ha valaki az ilyen kritika egy jelenleg megalapozott mintájára kíváncsi, van már ilyen: feminista kritikának hívják.²³

Ahogy korábban Eagleton a dekonstrukciót alkalmazta a dialektika tulajdonaként, ezúttal a feminizmust alkalmazza a marxista kritika fejlődésének egy mozgalmaként.²⁴ A faj-, osztály- és gender-analízis egyszerre működtetésének tisztázatlan kérdésével nem is foglalkozik, mivel a feminizmus „kulturális gyakorlaton” belüli stabil helye már biztosított, jóllehet az elhelyezésnek ez a gesztusa egyúttal semlegesíti is ezt a kritikát. Egy adott ponton azonban az ilyen alkalmazás indítékai is könnyen elhelyezhetők ideológiailag. Miközben forradalmi-marxista erőforrásaiért magasztalja a feminizmust (mely hivatalból hordozza az ő nevét is a listán, lásd a 20. jegyzetet), három bekezdésben durván el is intézi azt: fő ellenvetése, hogy a feminizmus elméletileg szegényes, illetve szeparatista. Lányok, szedjétek össze magatokat!

Ha most Eagleton feminizmus-konceptiójáról ír nek, az elméletnek erre a reflektálatlan élharcos jellegére kérdeznék rá. De ebben a kontextusban más kérdések helyénvalóbbak. Először is, miféle szerzet ez a differenciálatlan, hivatkozások nélküli, monolitikus feminista kritika? A gesztus, mellyel egy ilyen tárgyat létrehoznak, hogy aztán kisajátíthatóvá legyen, s ezáltal elveszítse értékét, nagyon emlékeztet az olyan monolitikus Marxok, marxizmusok vagy marxista kritikusok konstruálására, amilyenekkel a vizsgált tanulmányok többségében találkozunk. Davie intelme, hogy *mi* nem vagyunk képesek különbséget tenni a nők között, ebben a kontextusban válik a legnevetesegebbé. Még Booth jó szándékú kezdeményezését is óvatosan kell kezelnünk, nehogy Eagleton stratégiájához közelítsen ezen a ponton – a nő hangja ugyanis nem egyszerűen egy hang, amelyet be kell illeszteni a kórusba, inkább arról van szó, hogy a szexuális megkülönböztetés munkál ott *minden* hangban.

Vajon az ürügyet kereső férfi kritikusok számára miért a feminista kritika tűnik a legígéretesebbnek?

Talán azért, mert a faji és osztály-kérdéseket felvető helyzetektől eltérően, mellyel kapcsolatban akadémiai berkekből valókra nemigen hallgatnak, a női törekvések olyanok, amelyeket „berken belülről” támogathatnak. Akadémiai kezdeteiben a feminizmus hozzáférhető az autoritér férfiak számára, és ki van téve helyreigazító ambícióiknak; ám ahogy Clark helyesen mutatott rá, a polgári értelmiségi számára valamilyen más gazdasági-politikai törekvéshez csatlakozást fontolgatni annyit tesz, mint a hübrisz és az álpátosz határán mozogni.

Talán Kristevát is óvatosságra inthetjük. Már jeleztem, hogy nincs politikai, történeti vagy kulturális perspektívájú rálátása a pszichoanalízisre mint mozgalomra. Azt szeretném még hozzátenni, hogy egy olyan felfogásnak, mely szerint az TÁRGYISÁG előtti végső tárgy [ultimate object-before-objectity] változatlanul az Anya, inkább a Nő monolitikus fogalmához van köze, mint azokhoz a nőkhöz, akik az ilyenfajta maszkulinista rokonságot meghaladva, eltérő módon tájékozódnak. Egyetlen neologizmus sem pusztán etimológiai. És egyetlen szakszótár sem mentes az ideológiától. Ezért elkerülhetetlen annak névtörténeti feltárása, hogy az archaikus anyát miért nevezik ab-jektnak. (Az az érv, hogy a latin szóképzési szabályok szerint jelenthet „valahonnan eldobottat”, mint ahogy az 'objektum' „valami felé dobottat” jelent, nem elegendő.)

Megpróbáltam követni néhány vonatkozását annak az értelmezés-politikanak, amely *Az értelmezés politikája* című szimpóziumhoz vezetett, illetve amelyhez ez a szimpózium látszik vezetni. Először egy átfogó ideológia-fogalom szükségessége mellett érveltem, az-

tán megpróbáltam vázolni a működésben levő ideológia néhány sajátosságát: a szuverén szubjektum konzerválását, egy monolitikus Marx(izmus) kizárását és egy homogénnek gondolt nő kizárását vagy kisajátítását. Ami az ideológiai napirend egy másik problémájának talán legerősebb jelzését – politikánk implicit faji kifejezőmódját – illeti, nos, ennek vizsgálata az a konkrét feladat, amelynek ezúttal nem sikerült eleget tennem.

A *Chicago Grey City Journal*-ban szimpóziumunkról megjelentetett beszámolójában Ken Wissoker így indokolta szereplésemet a panel programjában: „Gondolom, azért került be ő is, mert ő fordította angolra Derrida *Grammatológiáját*.”²⁵ Mikor ezeket a szavakat olvastam, Elizabeth Abel hosszú, barátságos meghívólevele jutott eszembe. Ő azt remélte, hogy posztkolonális feminista nézőpontom teszi izgalmasabbá a munkálatokat. Eltekintve egy jámbor megjegyzéstől, hogy az emeleti vendégszobák takarítószemélyzete színes bőrű nőkből állt, illetve egy Thomas Macaulay-t is bevonó érzelm-megnyilvánulástól, amikor egy pillanatig Said és én uraltuk a színt, a harmadik világ kívül esett a bennünket foglalkoztató témakörön. Ha összegyülekezésünk kumulatív politikáján töprengek, ezt érzem a legdiszónásabbnak.

1982

Berszán István fordítása

Berszán István (1966): a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Irodalomtudományi Tanszékének tanszékvezető egyetemi docense. *Gyakorlaskutatás* című kötete megjelenés előtt áll a Kalligramnál.

JEGYZETEK

- 1 Gayatri Chakravorty Spivak: The Politics of Interpretations, *Critical Inquiry*, Vol. 9, No. 1, The Politics of Interpretation. (Sep., 1982), 259–278.
- 2 Stuart Hall, „The Hinterland of Science: Ideology and the 'Sociology of Knowledge'”, *On ideology*, Working papers in Cultural Studies, no. 10 (Birmingham, 1977), 9. Lásd még Douglas Kellner, „A Bibliographical Note on Ideology and Cultural Studies”, *Praxis* 5 (1981): 84–88., és John B. Thompson, ed. *Studies in Theory of Ideology* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1985).
- 3 A szimpózium anyaga ugyanabban a folyóirat-számban jelent meg, amelyben Spivak kritikája. (A ford.)
- 4 Logika és retorika oppozíciójának a filozófia diszciplináris ideológiáján belüli összefoglalását

- lásd Netwton Garver előszavában, in Jacques Derrida, „Speech and Phnomma” and Other Essays on Husserl's Theory of Signs, trans. David B. Allison (Evanston. Ill., 1973). Garver nemcsak hogy megegyezik Toulminnal, hanem úgy írja le Derrida munkáját, mint ennek az oppozíciónak a lebontására irányuló törekvést. Graver átfogóbb analízisének érvényességétől függetlenül érdekes spekulálni azon, mit kezdene Toulmin egy ilyen közelség felvetésével. A magam részéről talán még hozzátenném, hogy Derrida azért gyanakszik az ideológia fogalmára, mert szerinte túlságosan csökönyös bináris oppozíciót enged meg az elme és a dolog között.
- 5 Karl Marx, „The Eighteenth Brumaire of Luis Bonaparte”, *Karl Marx, Frederick Engels: Collected Works*, trans. Richard Dixon et al., fifteen vols.

- (New York: International Publishers, 1975), 2: 103.; a fordítást mindenütt módosítottuk, ahol szükség volt erre. [Karl Marx: Louis Bonaparte Brumaire tizennyolcadikája. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975.]
- 6 Armand Hammer, „A Primer for Doing Business in China”, *New York Times*, 11 April 1982.
 - 7 Ebben a mondatban az 'ideológia' szót Booth 'művészet'-re cserélte azóta. (A *Critical Inquiry* kiadójának megjegyzése)
 - 8 Pierre Macherey, *A Theory of Literary Production*, trans. Geoffrey Wall (London: Routledge & Kegan Paul, 1978), 60.; az én kiemelésem.
 - 9 Lásd Cavell, „Politics as Opposed to What?” (173.). Ennek a különbségnek a vizsgálatát lásd az én recenziómban Paul de Man *Allegories of Reading: Figural Language in Rousseau, Nie-*

- tzsche Rilke, and Proust [Az olvasás allegóriái. *Figurális nyelv Rousseau, Nietzsche Rilke és Proust műveiben*, Ictus Kiadó és JATE Irodalom-elmélet Csoport, Szeged, 1999.] című könyvről, *Studies in the Novel* (megjelenés előtt). Lásd még ugyancsak nálam: „Revolutions That as Yet Have no Model: Derrida's *Limited Inc.*”, *Diacritics* 10 (Winter 1980): 47–48.
- 10 A dekonstrukcióról mint a szemantika hegemóniájával vagy makrológiájával szembeni szintaktikai vagy mikrológiai ellenállásról lásd Derrida, „White Mythology: Metaphor in the Text of Philosophy”, in Alan Bass, trans. *Margins of Philosophy* (Chicago: University of Chicago Press, 1983), 270–71. (A fehér mitológia [A metafora a filozófia szövegeiben]. In: *Az irodalom elméletei V.* [szerk.] Thomka Beáta, Pécs, Jelenkor 1998. 5–12.)
 - 11 Derrida, „Signature Event Context”, trans. Geoffrey Mehlman and Samuel Weber, *Glyph* 1 (1977): 179., 177.
 - 12 Macherey, *Theory of Literary Production*, 86.
 - 13 Lásd Michael Harrington, „Getting Restless Again”, *New Republic*, 1 and 8 Sept. 1979, és David B. Richardson, „Marxism in U.S. Classrooms”, *U.S. News and World Report*, 25 January 1982.
 - 14 „On/Against Mass Culture III: Opening Up the Debate”, *Tabloid* 5 (Winter 1982): 1
 - 15 Hasonló nehézségbe ütközik a White által javasolt folytonos narratíva mint a történelem narrativizálásának kritikája.
 - 16 Lásd nálam: „Il faut s'y prendre en se prenant à elle”, in *Les Fins de l'homme*, ed. Philippe Lacoue-Labarthe and Jean-Luc Nancy (Paris, 1981).
 - 17 Julia Kristeva: Psychoanalysis and Polis, in *Critical Inquiry*, Vol. 9, No. 1, The Politics of Interpretation (Sep., 1982), 77–92. (A ford.)
 - 18 Lásd pl. Joel Feinberg, ed., *The Problem of Abortion* (Belmont, Calif., 1973), illetve Marshall Cohen et al., eds., *Rights and Wrongs of Abortion* (Princeton: Princeton University Press, 1974).
 - 19 Ezt itt elemeztem: „Explanation and Culture: Marginalia”, *Humanities in Society* 2 (Summer 1979): 217 ff.
 - 20 Giovanni Battista Vico, *The New Science*, trans. Thomas Goddard Bergin and May Harold Fisch (Ithaca: Cornell University Press, 1986), 175. [Az új tudomány. Fordította Dienes Gedeon és Szemere Samu. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1979. 325–326.] Said a patríciusok eredetéről szóló Vico-passzusra utal, anélkül, hogy annak nemi rögzsméit említené (Opponents, Audiences, Constituencies, and Community,” 10–11.).
 - 21 Bevezetésképpen a következőket ajánlom Davie-nak: Elaine Marks and Isabelle de Courtivron, eds., *New French Feminisms: An Anthology* (Amherst: University of Massachusetts Press, 1980); *Signs* 3 (Autumn 1977), a külön kiadás témája: Women and National Development; Julia Kristeva, *About Chinese Women*, trans. Anita Barrows (New York, 1977); Nawal El Saadawi, *The Hidden Face of Eve: Women in the Arab World*, trans. and ed. Sferif Hetata (London: Zed Press, 1980); Lesley Caldwell, „Church, State and Family: The Women's Movement in Italy”, in *Feminism and Materialism: Women and Modes of Production*, ed. Anette Kuhn and AnnMarie Wolpe (London: Routledge & Kegan Paul, 1978); Gail Omvedt, *We Will Smash This Prison! Indian Women in Struggle* (London: Zed Press, 1980);
 - Cherrie Moraga and Gloria Anzaldúa, eds., *This Bridge Called My Back: Writings by Radical Women of Color* (Watertown: Mass., 1981); és Spivak, „Three Feminist Readings: McCullers, Drabble, Habermas”, *Union Seminary Quarterly Review* 35 (Fall–Winter 1979–80): 15–34., „French Feminism in an International Frame”, *Yale French Studies* 62 (1981): 154–84., és „Draupadi” By Mahasweta Devi, *Critical Inquiry* 8 (Winter 1981): 381–402.
 - 22 Ha ellenőrizni akarja, meddig terjednek ezek a szálak, Davie kézbe veheti egy megbecsült, nem is föltétlenül feminista férfi antropológus, Maurice Godelier tanulmányát: „The Origins of Male Domination” [A férfiuralom eredete], *New Left Review* 127 (May – June 1981): 3–17. Hasonlóan cáfolhatjuk Davie-nek azt az érvét, mely szerint a brit tisztviselő eljárásában nem volt semmi kolonizáló. Személyesen és az adott helyzet szintjén talán nem volt. De nem minden jelentőség nélküli, hogy éppen egy britnek és nem egy palesztinnak állt hatalmában dönteni.
 - 23 Terry Eagleton, *Walter Benjamin; or, Towards a Revolutionary Criticism* (London: New Left Books, 1981), 98.
 - 24 Olyan helyről van szó – a marxista kritika fejlődésvonalának a végéről – amit korábban saját apai nevével illetett: „Hadd vegyünk számba a század nagy marxista esztétái közül néhányat mostanig: Lukács, Goldmann, Sartre, Caudwell, Adorno, Marcuse, Della Volpe, Macherey, Jameson, Eagleton” (Eagleton, *ibid.*, 96). Meg kell jegyeznünk, hogy érvelésének implicit evolucionizmusát Eagleton sok, azzal ellenkező mentegetőzéssel veszti körül.
 - 25 Ken Wissoker, „The Politics of Interpretation”, *Chicago Grey City Journal*, 24 November 1981.

A felismerhetetlen ellenállás

K

A

V

I

R

S

Gayatri Chakravorty Spivak neve 1976-ban, Jacques Derrida *De la grammatologie* című munkájának angol fordítása és előszavának elkészítése révén vált világszerte ismertté. Ezt követően komoly szerepet vállalt a posztkoloniális tanulmányok témakörének kidolgozásában és napjaink egyik legjelentősebb posztkolonialista teoretikusává vált. Munkáit számos nyelvre lefordították. Főbb művei (magyar nyelven egyelőre nem hozzáférhetők): *Myself Must I Remake* (1974), *In Other Worlds* (1987), *The Post-Colonial Critic* (1988), *Outside in the Teaching Machine* (1993), *A Critique of Postcolonial Reason* (1999), *Death of a Discipline* (2003), *Other Asias* (2005), *An Aesthetic Education in the Era of Globalization* (2012). Suzana Milevska a szkopjei „Euro-Balkan” Társadalmi Nem Tanulmányok Kutatóintézetének tanára. Alábbiakban közölt beszélgetésük 2003. július 8-án, Spivak macedóniai látogatása során készült Szkopjében.¹

Suzana Milevska: *Kedves Gayatri Chakravorty Spivak, szeretném, ha beszélgetésünket a „posztkoloniális kritika” kifejezést érintő kérdésekkel kezdenénk, ugyanis számomra ez a fogalom meglehetősen esetlegesnek tűnik. Az Ellen Rooney által készített, „In a Word” című interjúban Ön különbséget tett a „kritika” fogalmának amerikai és európai értelmezése között, mondván, hogy inkább a kritika „hasznosságát hangsúlyozó” európai értelmezést vallja magáénak.² Úgy gondolja, hogy a közelmúlt világméretű konfliktusai miatt a kritika fogalmának általános értelmezése óhatatlanul inkább az „ellenséges megnyilvánulás” irányába tolódott el? Kifejtené részletesebben, hogy a szeptember 11-i eseményeket követő politikai és háborús konfliktusok, illetve a balkáni konfliktus után mik lehetnének egy pozitív kritika (vagy kritikáltság) elméleti lehetőségei?*

Gayatri Chakravorty Spivak: A „posztkoloniális kritika” fogalma, akárcsak minden fogalmunk, valóban nagymértékben esetleges. Nincs olyan fogalom, amely ne lenne esetleges. Az angol nyelvben, az egykori Brit Birodalomban, a globális angolban és természetesen az olyan hegemon területeken is, mint az Egyesült Államok vagy Nagy-Britannia, a kritikát általában „ellenséges megnyilvánulásként” értelmezik. Ezt én nem tudom befolyásolni. A nyelv úgy viselkedik, ahogy visel-

kedik. Azonban tanárként föl tudom hívni a figyelmet arra, ha megváltozik egy kifejezés alkalmazásának mikéntje, adott esetben a kritika szó használata. Ennyi és nem több, amit teszek, mióta a francia, a német és az angol bölcsészettudomány európai művelője vagyok. Nem gondolom, hogy a szavak bárkinek is tulajdonában lennének. Nincs olyan szó, amit valaki birtokolhatna. A kritika, mint ahogy abban az interjúban megfogalmaztam, sem nem pozitív, sem nem negatív, még ha az angol anyanyelvű beszélők többsége negatív módon is érti a fogalmat. Az én számomra a kritika leíró jellegűnek tűnik, legalábbis óvatos leírása mindazon struktúráknak, amelyek a tudás egy bizonyos objektumát létrehozzák. Tehát szerintem nem az a kérdés, hogy egy kritika pozitív vagy negatív, mivel az én számomra a kritika deskriptív kifejezés. Ami pedig az elméletben kifejtendő pozitív munkát illeti, úgy vélem, hogy a „Globális Dél” államainak kísérletet kell tenniük az államiságnak az alkotmányosság helyeként, s nem pedig a fasizmus felé vivő nacionalizmus útítársaként történő újragondolására. Én csak a Globális Dél fogalmaiban gondolkodom, nem pedig a G7-csoport országai felől. Ez tehát az én véleményem a pozitív munkáról, ugyanis szerintem mindazokat a gyenge országokat, amelyek besoródtak valamiféle nemzeti konfliktusba: átvették. Ezek az országok egyáltalán nem vették figyelembe azt a tényt, hogy az erős államok igazából sem így, sem úgy nem érdeklődnek irántuk. Egyetlen dolog érdekli őket, mégpedig az, hogy miként oszthatnák fel azokat a piacokat, amelyek ezen országok gazdaságának „stabilizációja”, azaz stagnálónak tétele révén keletkeztek, illetve amelyeket, akárcsak Afrikában, a globális tőke érdekeinek megfelelő újrastrukturálás révén hoztak létre. A domináns államok csupán megvetéssel vagy szimpátiának álcázott kapitalizmussal szemlélik a nemzeti konfliktusokat. Ez az én pozitív meglátásom, és úgy vélem, hogy ezen eszme számára a feministák is hasznosak lehetnek. Ők azok, akik már régóta tudják, hogy miként kell használni az állami mechanizmusokat annak érdekében, hogy sem a nacionalizmus, sem pedig a fasizmus ne nyerhessenek teret.

Suzana J. Jevska

– *Az Ön Can the Subaltern Speak?*²³ című szövege megkerülhetetlen hatást gyakorolt a posztkoloniális elméletek lokális befogadására. Én mégis attól tartok, hogy a szóban forgó koncepciót egyfajta félreértés övezte, amint arra Ön is számos alkalommal felhívta a figyelmet. Az egyik ezek közül a társadalmi nem aspektusának notórius kihagyása az alávetettség meghatározásából, ami, attól tartok, hogy nem csak macedón sajátosság. Feltételezése szerint, mi tette lehetővé és ismétlődővé ezt a fajta figyelmetlenséget?

■ *A Can the Subaltern Speak?* eredetileg egy szóbeli előadás volt, ami pontosan húsz évvel ezelőtt, 1983 nyarán hangzott el. Az előadás lényege az volt, hogy ha egy nő azon az infrastruktúrán kívül viszi véghez az ellenállás aktusát, amely infrastruktúra számunkra az ellenállást felismerhetővé teszi, akkor ellenállása hiábavaló marad. Így értelt a szöveg, és azt hiszem, hogy akkor is ez a helyzet a nőkkel, ha magasabb az osztályhelyzetük. Ezt a társadalmi problémát még ennek a ténynek a figyelmen kívül hagyásával sem lehet megoldottnak tekinteni. Az alávetett olyanvalaki, aki nem léphet be a társadalmi mobilitásba. A nők helyzetét összevethetjük sokkal alacsonyabb osztályhelyzetű férfiak esetével is, és azt találjuk, hogy a patriarchális berendezkedés a férfiak számára mindig kínál bizonyosfajta hozzáférést. Ezt számításba kell vennünk. Mindennek a figyelmen kívül hagyása nem más, mint egy olyan tünet, ami újra és újra jelentkezni fog, amíg csak a társadalmi nemek iránti vakság betegsége lassacskán felemészti a társadalmat. A nemekkel szembeni vakság olyan betegség, ami – a legtöbb krónikus betegséghez hasonlóan – ugyan még életben hagyja, de károsítja a kultúrát. Ez a betegség nem gyilkol. A kultúra életben van, de gyenge: egy irtózatot hasadást hordoz magában, amelyet az osztályszerkezet jelez, tudniillik a vakság az osztálymobilitással együtt módosul. A társadalmi értelemben véve nemi beteg kultúra folyamatosan haldoklik, de sosem hal meg. A háború vagy a birodalmi fantáziák ellenben elpusztítják a kultúrát, és ez hatalmas különbség.

– Híres kifejezései közé tartozik a „stratégiai esszencializmus” fogalma. Azonban első kifejtése után úgy nyilatkozott, hogy ezt félreértették, és habár magát az elvet nem vette el, a későbbiekben tartózkodott a megfogalmazás használatától. Tudván, hogy mindez egyszersmind a „konstruktivista feministáknak” címzett kevés kihívás egyike is volt, tanulságos volna, ha többet is hallhatnánk arról, hogy milyen elméleti problémákkal szembesült a fogalom interpretációján és alkalmazásán keresztül, amelyek e csábító megfogalmazás feladásához vezettek.

■ Valóban visszavontam a „stratégiai esszencializmus” kifejezés számára nyújtott támogatásomat, mindazonáltal úgy vélem, hogy lehetetlen volna visszavonom bármely fogalmat is, amely már bekerült a nyelvbe. Egy-egy fogalom örökre fogalomban marad: míg csak meg nem szűnik a nyelvben keringeni, addig legalábbis kétségtelen, hogy benne van. Úgy tudom, hogy Jacques Derrida Alabamában egy kerekasztal-beszélgetésen azt állította, hogy ezt a kifejezést ő mondta ki először. Mások szerint Stephen Heath volt az első. Én leválasztottam magamat erről a fogalomról, elsősorban azért, mert kibúvót jelenthet a tiszta esszencializmus számára, ami pedig kibúvót jelentene a tiszta identitarianizmus számára. Egy esszencialista például soha nem gondolkodna el a zöltségek esszencialításáról. Egy esszencialista mindig csak a saját közösségének esszencialításáról gondolkodik, és az identitarianizmus pedig figyelmen kívül hagyja azt, ami a legérdekesebb. Tudniillik, hogy élni annyit tesz, mint a másikkal szemben állni. Ennél fogva arra jutottam, hogy kár, hogy olyan sokan megszerették ezt a kifejezést. Szó sincs tehát arról, hogy rosszul használták volna, hiszen pontosan arra használták, amire való. Ezért is voltam szomorú amiatt, hogy én ezt valaha is kimondtam. Másrésztől viszont senki a lehető leghalványabb figyelmet sem szentelte a „stratégia” szónak, és ez az, amit az Ellen Rooneyval készült beszélgetésben is igyekeztem hangsúlyozni.⁴ Harmadjára, és azt hiszem, hogy ezt szintén kifejtettem akkor, mégiscsak azt kell mondjam, hogy én használtam ezt a kifejezést a legelőször, mivel úgy éreztem, hogy a Subaltern Studies csoport esszencialistának mutatkozott a tudat kérdésének vonatkozásában. Ez volt az első élményem velük kapcsolatban, én viszont nem akartam a szó hétköznapi értelmében véve túlságosan is kritikusnak mutatkozni, ezért alkottam meg a „stratégiai esszencializmus” fogalmát. Tehát valójában ekkor mondtam ki először, amikor téves megfontolásoktól vezetve megpróbáltam a kelletnél kedvezőbb lenni emberek egy olyan csoportjához, akik egyébként nem viszonyultak mindezt, nem voltak túlságosan kedvesek velem. Nem voltam elég bátor, hogy kimondjam, amit gondolok.

– Meg tudná magyarázni, hogy miért lehet olyan csábító az „alávetett” pozíciójával történő azonosulás, miközben az „alávetett” valódi megértése és szavának meghallása egyáltalán nem az? Némileg pontosabban fogalmazva: mi az oka annak, hogy a „marginalizált” kulturális háttérrel rendelkező akademikusokat és értelmiségieket oly könnyedén azonosítjuk az „alávetettekkel”, noha közülük sokan éppen a legelitistább akadémiai körökből, illetve technokratikus, kulturális vagy etnikus pozíciókból kerülnek ki? Vajon nem az együttérzés iránti kétségbeesett igény rejtőzik emögött? Azaz, az áldozat pozíciójának egyfajta szándékos elfoglalása, illetve hogy mintegy a „hasbeszélőjévé” akarnak válni annak, amiről azt állítják, hogy nem tud megszólalni, ahelyett, hogy inkább egyszerűen beismernék, történetesen nincs senki, akit meg lehetne hallgatni?

■ Nos, mindezzel meg is válaszolta a kérdést. Mindig sokkalta érdekesebb, ha látszólag mint áldozatot közelítik meg az embert. Ennek ugyanis nem létezik más változata, csakis az áldozat iránt megnyilvánuló tökéletes szimpátia. Ugyanez az igény él egyébként az alávetettségben is. Theodore Roosevelttel szavait idézném, aki ugyan egészen biztosan nem volt alávetett, de egyszer valakiről a következő megállapítást tette: „Szelíden szól, mégis bunkósbottal jön-megy.” A bunkósbotosok nem szeretnék, hogy tudjuk, hogy bunkósbot van náluk. És ekkor válik igazán lényegessé a „szelíd beszéd” ténye, mert bármennyire is paradoxul hangoz-

zék ez, de nincs olyan alávetett, aki képes volna számot adni az alávetettségéről. Az alávetett vagy normálisnak tartja, hogy nincs hozzáférése a mobilitás csatornához (éppen elég olyan emberrel találkoztam, aki így érez, és ez az igazán ijesztő), vagy pedig a pokolba kívánja magát az alávetettséget. Bármikor, ha azt halljuk, hogy az alávetettségre hivatkoznak, biztosak lehetünk benne, hogy ez annyi és nem több, mint hogy valakik a szelídség hangján szólalnak meg, mert valahol egy bunkósbot van náluk. Talán nem kapják meg a kinevezésüket, és ezért bunkósbotlással járnak, de mégiscsak bent vannak egy amerikai egyetemen, végtelen távolságban az alávetettségtől. A feladat, aszerint, ahogy én ezt most értem, nem az, hogy csupán meghalljuk és megértjük az alávetettséget. Ténylegesen meg kell szerezniünk a jogot ahhoz, még ha fáradsággal is jár, hogy az alávetettség normái közé kerülve beavatkozassunk, és a hangunkat hallhatóvá tegyük. Ez az a feladat, amit az úgynevezett nemzetközi civil társadalom kockára tesz, amikor hasznat akar húzni a bunkóiból. Néhányuk még azon az áron is képes alávetettnek nevezni magát, hogy mindez hiteltelenül hamisnak, sőt, valójában még büntetőjogi értelemben is aggályosnak tekinthető. A hatalom olyan birtokosai nevezik magukat minoritáriánusoknak és alávetetteknek, akik nem tesznek többet, mint hamarjában odadobnak valamiféle „segítséget”, aztán a következő pillanatban már el is tűnnek. Ezért én nem azt mondom, hogy a feladat a meghallgatás és a megértés volna. Azt az antropológusok elég jól csinálják. Nem találom különösebben érdekesnek, amikor egy akadémikus a tudomra adja, hogy ő valamiféle marginalizált kulturális háttérrel érkezett. Ez ugyanis nekem úgy tetszik, mintha arra kérne, hogy hajtsak előtte fejet. Az én projektumom ettől teljességgel különbözik. Minden akadémikus és értelmiségi „marginalizált kulturális háttérből” érkezik. Egy akadémikus vagy egy értelmiségi ugyanis csak marginalizált vagy szemben álló lehet, és szerintem a második lehetőség jobb, mint az első. E helyütt emlékeztetnem kell valakire, akit rendkívül nagyra tartok: Raymond Williamsre. Amikor ő arról beszél, hogy mindaz, ami létrejön, csak alternatív vagy oppozicionális lehet, akkor rendkívüli előrelátással fogalmaz. A hegemon térbe történő belépés és szembenállás vállalása helyett egy elképzelt alávetettséggel történő könnyebb azonosulás választása számomra olyan jelenség, amiről gondolkodni kell. Európa erős államai és versenytársuk, az Egyesült Államok talán túlságosan is boldogan éreznek együtt a macedónokkal. Én azonban távol tartom magam az efféle szimpátiától. „Szelíd szavaik” mögött egy bunkósbot rejtőzik.

– *A kulturális fordítás kérdése mind a mai napig az egyik leglényegesebb témája az Ön munkásságának. A posztkoloniális diskurzus fordításával kapcsolatos nehézségek a Balkánon a helyi kontextus történelmi sajátosságaiból és instabilitásából fakadnak. A hegemon hatalom képviselői egyetlen lokális szituációban sem különböztethetők meg egyértelműen és külső segítséget igénybe véve, gyakorta ki is cserélődnek. Mit gondol, vajon a posztkoloniális diskurzus és kritika az Ön által leginkább tárgyalt tipikus posztkoloniális szituáción kívül, lokálisan is hasznos lehet? És ha igen, akkor milyen alapokról valósítható meg egy ilyen jellegű fordítás?*

■ Hogy a kérdés első feléhez szóljak hozzá, beszéljünk Leninről és Sztálinról. Egyik könyvemben erről egy lábjegyzetet is írtam. Amikor Sztálin a Habsburg és az orosz birodalmak utódállamaihoz szólt, de különösen, amikor a Habsburg területek utódállamaihoz, valójában egyfajta nagy múltra visszatekintő, multiethnikus birodalmi tradícióról beszélt, amely nagyban különbözött a Lenin által felvázolt, egyetlen nemzet által irányított, a brit és a francia gyarmatokhoz hasonló posztkapitalista gyarmatbirodalom eszméjétől. Az Ottomán, a Habsburg és az orosz egymástól rendkívüli mértékben különböző birodalommodelleknek tekinthetők. Amikor viszont ezeknek a nagy birodalmaknak az utódállamai a posztszovjet kontextusban próbálnak érvényesülni, akkor helyzetük már abban az értelemben sem tekinthető „posztkoloniálisnak”, ahogyan azt az elmúlt évszázad közepére érthettük. A mintázatok nem ugyanazok. Mindazok-

nak, akik a „poszt”-kolonializmus kifejezést használják, hasonlóan bármilyen más eszköz használatához, kreatívan kell vele bánniuk. Ebből a szempontból is tanulságos mindaz, amit néhányan közülünk véghezvittek. Mert ha tevékenységünk nem több, mint a korábbi használati módok imitációja, akkor a végeredményt csak az adott tárgy orientalista modell szerinti újrakódolásának tekintetében lehet sikeresnek vagy sikertelennek ítélni. Ráadásul, amennyiben ilyen jellegű elméleteket alkalmazunk, akkor tudatában kell lennünk annak is, hogy pusztán a nyílt együttérzésnek köszönhetően elméleteinket a gyakorlat részévé tesszük. Ha valaki a saját környezetében kezd olvasni, akkor az elmélet annak függvényében fog normalizálódni, hogy mi az, amit olvas. Én terepmunka révén próbálok minél többet tanulni abból, amit az elüzletiesedett és elüzletiesedő célok hálójába keveredett posztimperialis tudós esetének nevezek, egy olyan összefonódásban, amelyben Európa az Egyesült Államok-béli gyakorlatot korrigálandó, a saját korábbi birodalmairól beszél, ezáltal viszont a jövő birodalmait alapozza meg. Ha egy pillantást vet a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 2003. május 31-i számára, akkor szembetalálja magát az összes olyan európai értelmiséggel, akik ezen a módon képzelik el Európa újjászületését. Azonban egy ettől teljességgel különböző forgatókönyvet kapunk, ha a posztimperialista világ kontextusában vesszük szemügyre ezt a birodalmi versengést, annak legfőbb bizonyítékával, a globusz elüzletiesedésével egyetemben (amit globalizációnak is neveznek). Meg kell tehát tanulnunk, hogy miképpen használjuk az elméletet. A posztkoloniális elmélet kidolgozása, úgy, ahogy mi csináljuk, rendkívül hasznos lehet, hacsak senki nem várja azt az elmélettől, hogy egy az egyben ráillik majd az ő saját helyzetére. Akkor fölösleges is volna. Althusser az „Ellentmondás és túldetermináltság” című esszéjében már sok évvel ezelőtt nagyon pontosan leírta mindezt. Althusser a Francia Kommunista Párt kebeléből szólt meg. Ami azt illeti, bátor dolog volt arról beszélni, hogy „nem tartja elképzelhetőnek”, hogy az elmélet megtisztítható, mint ahogy „nem elképzelhető” az sem, hogy olyan területre bukkanjunk, ahol az elmélet tisztán alkalmazható volna.

– A „hibrid identitások” koncepciójából kiindulva is tartható-e az az állítás, hogy az alávetett a domináns, hegemon identitástól elkülönülten létezik? Túl azon, hogy az uralkodó hatalom képviselői meghallják-e a hangját, én arra a követelményre volnék kíváncsi, miszerint az alárendeltnek valamiféle performatív aktus formájában elsőként önmagát kellene megszólítania. Hisz miközben beszél, máris egy „nem-annyira-alávetett szubjektummá” válik...

■ Két különböző dologról van szó: almákról és narancsokról. Vegyük például a nemzet és az állam fogalmát. A nemzet fogalma zavaros, az állam viszont absztrakt. Vagy vegyük az identitást és az állampolgárságot: az identitás fogalma zavaros, az állampolgárság pedig absztrakt. Amikor etikáról és politikáról vagy etikáról és jogról beszélünk, akkor az etika zavaros és a politika tekinthető annak, ami kiszámítható. Amikor az alávetett elszigetelődéséről beszélünk, akkor nem valamiféle zavaros hegemon identitásról, hanem a civil társadalomnak azokról az absztrakt struktúráiról kell szólnunk, amelyekhez az alávetetteknek nincs hozzáférésük. Az alávetettség fogalma egyáltalán nem az önmagukat magatehetetlenül sajnáltató „hibrid identitások” fajtájából való. Hadd mondjak erre egy példát. 2000 elején, egy ügy teljesen váratlanul, precedens nélküli győzelmet aratott a Kalkuttai Legfelsőbb Bíróságon. Az állam pert veszített az Emberi Jogi Bizottsággal szemben, mert egy őslakos a letartóztatása során meghalt. Kalkuttában ennek az ítéletnek mindenki nagyon örült, beleértve engem is. Megtörtént a hivatalos bocsánatkérés, satöbbi... Azonban, amint az ember elhagyta a várost és a vidék, a belső-indiai területek felé vette útját, azt tapasztalhatta, hogy a rendőrség a történeteket vereséggént értékelte és bosszút állt azon a törzsen, amelybe az áldozat tartozott. Az emberi jogok nevében nem félemlítettek meg senkit. Semmi bántódása nem esett annak a hivatalos személynek, akin pedig valóban bosszút

állhattak volna. Az ügy valódi sértettjeinek valamiféle törvényes procedúrán kellett keresztülmenniük, hogy mindez így történhessen. A törzs egyik nőtagjának kéthetente-havonta el kellett járnia a bíróságra, ha nem is Kalkuttába, de egy kis vidéki városkába. Ilyenkor minden alkalommal elveszített egy teljes munkanapot, fizetnie kellett a buszért, amivel utazott, miközben nekem is nélkülözni kellett egy tanáromat, mert ez az asszony nem volt írástudó. Nem tudta leolvasni a busz tábláját, önállóan képtelen volt a bíróság épületében tájékozódni, és így tovább, ezért az egyik tanáromnak el kellett őt kísérnie. Így ment ez hosszú évekig, és ne feledjük el közben azt sem, hogyha mindezt ő nem vállalja fel, akkor végül meg sem büntetik azért, amit tett. Az a rendőr soha fel nem bukkant volna ott, hogy bosszút álljon, hanem talán csak nevetett volna az egészen. És ez a valódi alávetettség. Hogy még egy törvényes bírósági győzelmet követően sincs valakinek hozzáférése a társadalmi mobilitás absztrakt csatornáihoz. És ennek semmi köze mindahhoz, amit a hibrid identitásról összeírtak. A hibrid identitás egy a migránst, pontosabban az eurocentrikus gazdasági migráns kolonális szubjektumát érintő koncepció. Az identitásra vonatkozóan a „hibriditás” egyfajta „vissza-fordíthatatlan kulturális fordítást” jelöl. És ebben a szabatos megfogalmazásban már túlságosan is puha meghatározás lenne ez egy osztályszubjektum vonatkozásában. Az alávetettség koncepciója nem függ össze a kulturális fordítás kérdésével. Az alávetettség a hozzáférés hiányának gyakorlati szemlélete, és amint korábban elmondtam, a nők és a férfiak egyenlőtlenül részesülnek az elosztható igazságban.

Amennyiben úgy értelmezte, hogy szerintem az alávetett beszédét meg kellene hallania a hatalom képviselőinek, akkor vissza kell most térjünk a korábban mondottakhoz. Jóllehet túlságosan metaforikusan fogalmaztam, pedig nem kellett volna. Mindaz, amit elmondtam, olyan helyzetekre vonatkozik, amelyekben hiába nyilvánul meg valamiféle ellenállás, nincs olyan infrastruktúra, amely a felismerését lehetővé tenné. Az alávetettség nem valamiféle patetikus szólam az alávetett emberekről. Hanem egy politikai, illetve társadalmi helyzet leírása. Az alávetettek egymáshoz beszélnek. Mi volna hát a különbség köztük és a többi emberi lény között? A gond nem az, hogy őket megfosztották volna a belső életüktől. Az ő belső életük jóval gazdagabb, mint akárki másnak. Hadd mondjam el, hogy nem arról van tehát szó, hogy nekik ne lennének érzéseik, vagy kevesebbek lennének a többiekénél. Az ő problémájuk nem a belső élettől való megfosztottságban, hanem ahhoz a nyilvános térhez való hozzáférésükben gyökerezik, amelyben az ő ellenállásuk ellenállásként volna felismerhető. Egy esszémben metaforikusan írtam egy tizenéves nő öngyilkosságáról. Ezt rettenetesen megbántam azóta... Tizenöt-tizenhat évvel ezelőtt kaptunk egy kis pénzt egy indiai cégtől egy kiszáradt folyómeder átvágására, hogy öntözni tudjunk. Az emberek meglehetősen kelletlenül fogtak hozzá a munkához. Kissé gyerekesen viselkedtek, úgy tűnt, mintha lusták lennének. Mégis valahogy sikerült haladnunk, és végül minden nagyon jól sikerült. Néhányuk bele is tanult ebbe a munkába, voltak tehát, akik tovább is tudtak lépni. Jóval később Mahasweta Devinek, az írónak beszéltem arról, hogy ami ebben az esetben megmutatkozott, valójában nem volt más, mint egyfajta ősi kulturális és gazdasági ellenállás a folyó kebelének megsértésével szemben. Ez azonban akkor senkiben sem tudatosult. Mindössze azt gondolhatták, hogy az őslakók lusták. Az alávetettek, metaforikusan fogalmazva, nem tudtak megszólalni. Kelletlenek voltak, mindazonáltal ezt senki sem ellenállásként ismerte fel, még a jelenlévő aktivisták sem – városi aktivisták persze. Mindaz, ami ott történt, korántsem éppen a belső élet hiányának megnyilvánulása volt, hanem sokkal inkább a bensőségeség egyfajta túlsordulása. Az alávetettség kérdéskörének egészét tehát ténylegesen is azoknak az embereknek a fogalmai szerint kell megérteni, akiknek nincs semmijük, legfőképpen pedig nincs semmiféle hozzáférésük a mobilitáshoz. És itt nem pszichológiai ügyekről beszélünk. Ha pszichológiai kérdésként fogjuk fel mindezt, akkor egészen biztosan összeállíthatnánk egy teljes gnoszológiát, ami alapján a kisebbségi érzés összes változatát képesek lehet-

nénk diagnosztizálni. Nekem nincs meg ehhez a megfelelő diagnosztikus szókinccsem. Amiről szó van, az mégis strukturális jelentőségű, és nem is csak az alávettségről szól, hanem sokkal inkább a képviseletről. Nem szubjektumokról beszélünk tehát, hanem egy identitás nélküli pozícióról. Kezdetben éppen az volt a csodálatos a pszichoanalízisben, hogy a képviselet visszaállításának érdekében akart megküzdeni azzal a kérdéssel, hogy mit is jelent személyiségnek lenni. De ez már megint egy másik történet...

– *A posztkoloniális tanulmányok kontextusában értelmezett egyediség és a specifikusság koncepciójának különbsége volt Peter Hallward kiindulópontja ahhoz, hogy Absolutely Postcolonial című könyvében kísérletet tegyen a posztkoloniális elmélet tárgyának és fogalmának meghatározására. Itt ő nyíltan amellet érvel, hogy az Ön műveiben a „specifikus” fogalmának értelmezése túlságosan korlátozott, s ezáltal megóvja a posztkoloniális tanulmányokat attól, hogy pusztá elméletté váljanak. Egyetért azzal, hogy az egyediség és a specifikusság a posztkoloniális tanulmányok lényeges fogalmai és azoknak is kell maradniuk?*

■ Sajnálom, de be kell, hogy valljam: nem ismerem ezt a könyvet. Nem szeretnék belebonyolódni annak a megítélésébe, hogy mások vajon helyesen vagy esetleg rosszul olvasnak engem, mert úgy olvasnak, ahogy az számukra lehetséges. Mindenekelőtt azt gondolom, hogy a művek nem birtokolhatók, másrésről az én írásaim sincsenek kőbe vésve, nekem is állandóan korrigálom kell magamat. Természetesen rengeteg minden van, amit soha el nem olvasnék, mindenesetre mások rólam szóló írásait elolvasni, és megállapítani, hogy rosszul olvastak-e... el tudja képzelni, hogy milyen rengeteg időbe telne mindez? Most viszont anélkül, hogy ismerném Hallward úr véleményét, elmondom, hogy mit gondolok a specifikusság és az egyediség fogalmáról. A specifikusságnak szerintem semmi köze az egyediséghez. Az egyediség olyasvalami, ami az etikai kérdések megjelenésével együtt jelentkezik és hátráltatja a megismerés projektumát. Ahogy a poszt-spinozista Deleuze azt meghatározta: az egyediség a megismételt különbözőség. Az egyediség korántsem olyasvalami, ami hozzásegíthetne ahhoz, hogy teoretikusakká váljunk. A teória az általánosítást láthatóvá teszi. Az egyediség megszakítja a teoretikust és nem engedi az élre törni. Az egyediség és a teoretikus közötti kapcsolat valami olyasmi lehet, mint az a viszony, ami a gyakorlati ész és a tiszta ész között áll fenn. Úgy vélem, hogy az egyediség nem alkalmas arra, hogy a maga teljességében konceptualizálják. Természetesen azt gondolom, hogy a szót ettől még használni kell, hiszen a szó arra való. Mi mindig egy lexikonon is dolgozunk, amelyhez koncepciók társulnak, de amikor a nagy egész működni kezd, akkor éppen az egyediség lesz az, ami ellenáll a koncepció létrejöttének.

– *A Posztkoloniális ész kritikája című könyvében olyan, mind a mai napig életképes elvekként hivatkozott az „egyenlőtlen csere” és a „többletérték” marxi koncepcióira, amelyeket nem hagyhatunk számításán kívül. Úgy vélem, elengedhetetlen, hogy ezeket a koncepciókat a balkáni térségben is vita tárgyává tegyék. Hogy lehetséges, hogy ezek a fogalmak semmivel sem lettek elavultabbak azóta, hogy több mint száz évvel ezelőtt először leírták őket?*

■ Mint ahogy ezt megírtam már számos alkalommal, azt hiszem, hogy a munkát végző emberi test egyik legfőbb jellegzetessége, hogy szükségletein felüli mennyiséget képes előállítani. És az, hogy többet tudunk termelni annál, mint amennyire szükségünk van, lesz az a különbség, amit én a szubjektum önmagával történő szuper-adekvációjának nevezek, és amin az egyenlőtlen cserén keresztül előálló többletérték alapul. A szocialista álom nem fordítható le közvetlenül a valóságra, és ezt Ön sokkal jobban tudja nálam, bár én is nagyon jól tudom. Azonban mivel a különbségnek ez a fogalma alapvető fontosságú (nem más, mint a munkát végző emberi testről szóló definitív állítás, legyen az a munkát végző szubjektum akár nő vagy gyermek, túl az értelmiségi-kétkezi munkás megosztottságon, mint

ahogy már maga Marx is utalt erre), ezért a szocialista álom nem sokkal inkább az kellene legyen, hogy vajon ennek a felismerésnek a hasznossága, a munkának ez az egyedülálló sajátossága, egy igazságos társadalom megteremtésére fordítható-e? Nem arról van tehát szó, hogy a többletérték előállítását meg kellene tiltani, vagy a csere ne lehessen egyenlőtlen. Hanem arról, hogy szándékoltan, konszenzus alapján, tervezett formában legyen mindez egyenlőtlen, hogy azok számára is igazságos társadalmat hozzon létre, akik egyébként nincsenek abban a helyzetben, hogy részesülhessenek mindebből. Tisztában vagyunk vele mindannyian, hogy ez egy kiváló séma, de mint a legtöbb séma, talán ez is túlságosan sematikus. Ezért mondom én azt, hogy a specifikus helyzetekre egyetlen elmélet sem alkalmazható. Ez az egyik legjobb példa erre. Ne várjon tehát senki sem olyan elméleteket, amelyek megfelelőek lehetnének számára. Nincsenek generálisan jó elméletek. A normalizálás során minden elmélet interiorizálódik, s ezáltal elkerülhetetlenül átalakul. Az egyenlőtlen cserén keresztül létrejövő többletértéknek már a nemek kérdésében történő, immáron évezredekre visszanyúló megalapozódását például nem csupán egy gazdasági vagy politikai tényezőnek, hanem sokkal inkább etikai normának kellene tekintenünk. Ez egy olyan norma ugyanis, amely nők haláláért felelős. És most nem valamiféle rendkívül távoli, prekapitalista szituációról beszélek, hiszen az embernek azt a képességét, hogy többlet termeljen meg annál, mint amennyire szüksége van, nem a kapitalizmus hozta létre. Mindez ugyanis ember mivoltunk része. Az igazságtalan társadalomnak – mint jó társadalomnak – a jóság alapjává tett igazságtalanság elvén történő létrehozatala, úgy is, mint az egyenlőtlen cserének a nemiségben történő megalapozása, valójában a félelemből állítja elő a normát, amely végül a nők etikai praxisát meghatározza. A kapitalizmus története egészen idáig vezethető vissza. Elterjedt nézet, és paradox módon éppen a feministák között, hogy úgy, ahogy annak idején a tőkeviszony „felszabadította” a munkát – mivel állítólag semmi más, csak maga a munka vett részt az egyenlőtlen cserében –, valamivel közvetettebb módon, de ugyanúgy „felszabadította” a nemeket is. Nos, ezt még ki kell dolgozni, hisz jóval összetettebb történetről van szó, mint csupán a tőke és a nemek kérdéséről. Nincs rá időnk, hogy mindezt most jobban kifejtsem, de utána lehet majd nézni jelenlegi és jövőbeni írásaiban, mivel a legnagyobbbrészt mostanában ezzel a kérdéssel foglalkozom.

– Ön az összehasonlító irodalomtudomány területéről érkezett. Sokszor hangoztatta, hogy át akarja hágni a diszciplína szabályait. Ráadásul, egy újabb könyvében magát a „diszciplína halálát” is bejelentette.⁵ Mindez Gayatri Spivak kísérlete lenne, hogy újra meghatározza azt a pozíciót, amelyből beszél? Mik lehetnek az okai, és sokkal inkább a következményei egy diszciplína elhalásának? És végső soron túlélheti-e akár egyetlen diszciplína is a nyelv és a valóság közötti szakadatlan feszültséget?

■ Én nem pusztán az összehasonlító irodalomtudomány szabályait hágom át. Mivel azon a területen jártas vagyok, ezért az összehasonlító irodalomtudomány szabályait valójában jóval kevésbé sértem meg, mint egyéb szabályokat. Elsősorban azoknak a diszciplínáknak a szabályait rúgom fel, amelyekről jóformán semmit sem tudok. A filozófiában, a közgazdaságtanban és a történelemtudományban, amelyekben semmiféle tudományos jártasságom nincsen, kötelezve érzem magamat arra, hogy szabályt sértek. Nem a pozíciómat akarom újradefiniálni. Abban a könyvben mindössze arról van szó, hogy a Kaliforniai Egyetem összehasonlító irodalomtudományi tanszékének tagjaként tartottam három előadást. Az első alkalommal a legnagyobb kiadói konglomerátumok azon elképesztő méreteket öltő törekvéseiről beszéltem, amelyek jegyében sokkötetes kiadásokban jelentetik meg a világirodalmi művek fordításait, és minderre olyan nagy a kereslet, hogy az a valami, amit mi összehasonlító irodalomtudományként ismertünk, féltő, hogy eltűnik. Fel kellene készítenünk mindazokat a diákokat, akik majd ezekből a könyvekből fognak tanítani. Egészen pontosan, de fogalmazhatnánk úgy is, hogy „specifikusan”, erről beszéltem ott. A második szövegben pedig egy

másfajta halálról volt szó. Arról, amit a kultúratudományok képviselői közül sokan bejelentettek, miszerint ez a bármi-mehet típusú interdiszciplinaritás aláássa és elpusztítja az összehasonlító irodalomtudomány diszciplináris szigorát. És én azt mondom ebben a szövegben, hogy ez nem helyes. Sokkal inkább a teljességgel eurocentrikus és a csupán európai nagy nemzeti irodalmakra fókuszáló kultúratudományoknak lenne szükségük némi korrekcióra az összehasonlító irodalomtudomány felől, és be kellene építeniük mindazt, amit az Egyesült Államokban területi/areális tanulmányoknak neveznek. Én a nyolcvanas évek óta hangoztatom mindezt. Az Önök fogalmai szerint Északnyugat-Európában és Nagy-Britanniában nemzetek élnek, amelyeknek nemzeti irodalmaik vannak, míg a világ többi része „területekből” áll. A területi tanulmányok mindössze csak a második világháború után jöhettek létre, amikor az Egyesült Államok kongresszusa elfogadta az úgynevezett „nemzetvédelmi nevelés” törvényét. Ennek a törvénynek köszönhetően a területi tanulmányok, köztük az olyan interdiszciplináris tanulmányok, amit például most „Globális Dél” tanulmányoknak nevezünk, a különféle nemzeti kutatóintézetekkel egy sorban kaptak helyet a nagy egyetemeken. Többek között a Columbián is létrejött egy ilyen intézet. Véleményem szerint meg kellene próbálnunk az összehasonlító irodalomtudomány eurocentrikus ágát kiszorítani és inkább ezen módon kísérteni meg lendületet adni a kutatásoknak. És mindennek nem sok köze van hozzám, vagy a pozícióim újradefiniálásához. Jól lehet egyedinek számítok ezzel, mégis teljes érdektelenséggel foglaltatok a pozícióim iránt, habár mindig is a saját életemről beszélek, csak hogy egy reprezentatív módját választottam a megszólalásnak. És még Ön is nagyon meg lenne lepődve, ha tudná, hogy jóformán semmit sem kellett feladnom ezért.

– *Az emberi jogok és a humán tudományok összefüggéseiről tartott stanfordi előadásait követően sem adta fel azt a célt, hogy megtalálja a hiányzó láncszemet az emberi jogok mint kizárólagosan jogtudományi diszciplína és a humaniorák mint elméleti keret között, amelyben magukat az emberi jogokat tanítani kellene. Mi támaszthatná alá ezen nyilvánvalóan létező hiátus áthidalásának igényét, különösen a Balkánon, vagy a balkánihoz hasonló helyzetekben? Ott, ahol az emberi jogok nem csak a humanioráktól, de maguktól a jogtudományoktól is távol esnek, és ezért csupán hivatkozási alapot vagy kibúvót szolgáltatnak a helyi, illetőleg külső autoritások önkényes döntéseire...*

■ Rendkívül lényeges a kérdés, hogy az önjelölt morál-üzletemberek, vagy az úgynevezett minoritáriánus alávetett-pártiak miként használják fel az emberi jogokat valamiféle alibiként a tevékenységükhöz. Az emberi jogok általánosságban mindig is alibivé válhatnak a társadalmi szerződés nélküli, mindenféle demokratikus eljárást nélkülöző beavatkozások esetében. Természetesen tisztában vagyok vele, hogy a demokratikus eljárás emlegetése túlságosan is idealisztikusnak tetszhet, de ebben már legalább ott van egy irányadó szerződés halovány lehetősége, még akkor is, ha a civil társadalom szociális fórumai körül gyülekező tömegben nincs is más, csak erkölcsi deficit, alkalmazhatatlan ENSZ-határozatok, és egy, a Biztonsági Tanács állandó tagjai által szabadon alakítható nemzetközi jog. Fogják magukat és beavatkoznak, anélkül, hogy bármiféle valódi szociálpolitikai előképzettséggel rendelkeznének. Beavatkoznak anélkül, hogy bárkitől is elnyernék az ehhez való jogot, és mindezt csak azért, mert a „jó cselekedetek” fontosak. Pedig ez valójában ugyanaz, mint amikor George W. Bush fogja magát és elkezd embereket gyilkolni azért, hogy megadja áldozatainak az emberi jogokat. És a szociális fórumaik kapcsán még képesek a fenntarthatóságról szónokolni. Amíg nem csomagoljuk ki mindezeket a szavakat, hogy megnézzük, hogy mi is az, aminek a fenntartására valójában szolgálnak, addig a fejlődés nem vezethet szabadsághoz. Rendkívül félelmetes mindez. Noha hiszem azt, hogy fontos az emberi jogokat használnunk bármikor, amikor csak szükség van rájuk, de sokkal fontosabb lenne, hogy újra és újra felfedezzük az absztrakt álla-

mot mint a „Globális Délen is megteremthető alkotmányosság helyét”. Sokkal fontosabb azoknak az embereknek az apartheidjéről gondolkodni, akiknek emberi jogi problémái vannak és Európába jönnek. Az Oxfordi Egyetem Kiadójánál megjelent *Human Rights, Human Wrongs* szöveggyűjteményben található egy írásom *Righting Wrongs* címmel, erre szeretnék most hivatkozni. (Obrad Savicot kértem fel, hogy fordítsa le macedónra, remélem, mielőbb eljut a macedón olvasókhoz.) Ez az az írásom, amelyben megpróbálok alternatívákat találni az emberi jogok mint olyasvalami helyett, amelyet bizonyos társadalmi szerződés nélkül tevékenykedő csoportok a világ legkülönbözőbb részein és minden elképzelhető módon mentesvárként használnak ahhoz, hogy különféle domesztikált, a menekültek és az emigránsok ügyeivel elfoglalt, befelé irányuló politikai gyakorlatok a redukálják az egész világot.

– *A legfrissebb példája mindennek, hogy Macedónia aláírta azt a bilaterális megállapodást, amely felmentést ad az Egyesült Államok békefenntartóinak és állampolgárainak minden olyan bünvádi eljárás alól, amelyet az 1998-as Római Statútum, majd a Nemzetközi Büntető Bíróság 2002-es megalakulása tett volna lehetővé. Állítólag mindezt a Macedón Köztársaság, tehát az ország nevében írták alá, és csak utólag derült ki, hogy valójában „Macedónia Kormánya” volt az aláíró, ami nyilvánvalóan egyáltalán nem ugyanazt jelenti.*

■ Igen, ez egy jó példa. Felismerhetővé teszi, hogy az emberi jogokkal folyó üzérkedés nem más, mint egy olyan alkualap, amely határozottan alkalmas mindenféle machinációkra. Egyik ország a másik után írja alá ezt a megállapodást, mert ott lóg a répa az orruk előtt, amit egyébként soha nem fognak tudni elfogyasztani. Csak hát, az Egyesült Államok tartja a pálcát. Ezen a ponton csatlakozom Ön-höz és azt mondom, hogy a nemzeti felszabadulás tökéletesen helyénvaló, amikor ez az egyetlen lehetőség, azonban abban a pillanatban véget is ért, amint kiderül, hogy nem teremti meg a dekolonializáció lehetőségét. A fenti esetben nyilvánvaló, hogy az Egyesült Államok Macedóniát semmibe veszi.

– *Utolsó kérdésem az erőszakos beolvasztással kapcsolatos problémákra, a reprezentációra és önreprezentációra vonatkozik. Mivel egy olyan társadalomban élünk, amelynek még el kell sajátítania, hogy miképp lehetséges a multikulturalizmus szabályai-val összhangban működni, szeretném tudni, mit gondol: elkerülhetők-e mindazok a problémák, amelyeket Thomas Nagel a The Mortal Questions című könyvében a „hamis talizmánok”, avagy a kisebbségek szimulált reprezentációjának fogalmai-val tárgyal? Mi az, amit a posztkolonializmus a multikulturalizmusról mindezzel összefüggésben megtaníthat?*

■ Suzana, ez egy rendkívül bonyolult kérdés. Az a baj, hogy a számító törvénykezői gyakorlatok mindegyike, és ezt sajnos Ön is épp olyan jól tudja, mint ahogyan én, a transzgresszió lehetőségén nyugszik. Ezért vannak állandó mozgásban, ezért kényszerítenek állandó felülvizsgálatra, és ezért van az is, hogy mi a kitarató, folyamatos kritika modelljét valljuk a magunkénak, nem pedig a negativitását, vagy az ellenségeskedését. És ez az oka annak is, amiért a mi modellünk nem minden dolgok végét, hanem az oktatáson, az emberi vágyak nem osztály alapú újragondolásán alapuló munka folyamatosságát jelenti. Szerintem vissza kell térnünk Raymond Williamshez, akinek az 1977-es *Marxism and Literature* című könyve még ma is ugyanolyan erőteljes. Cseréljük kritikára a talizmánjainkat és soha ne szünjünk meg különbséget tenni a szimulakrumok sokasága között. ■ ■ ■

Fenyvesi Kristóf fordítása

JEGYZETEK

- 1 Eredeti megjelenés: Suzana Milevska, *Resistance that cannot be recognized as such*. In Swapan Chakravorty et al., *Conversations with Gayatri Chakravorty Spivak*, London – New York – Calcutta: Seagull Books, 2006, 57–86. Gayatri Chakravorty Spivak 2008 szeptemberében a Pécsi Kulturális Központ és a Sensus Kutatócsoport által szervezett Kelet-nyugati Átjáró – II. Találkozó a Balkán Kapujában konferencia In Memoriam Jacques Derrida előadásainak vendége volt Pécsen. A beszélgetést illusztráló fotók ott készültek. A konferenciasorozat anyagai 2011-től kezdve a Jelenkor Kiadó *Kelet-nyugati Átjárók* című könyvsorozatában (szerkesztik: Fenyvesi Kristóf, Kasznár Veronika Katalin és Orbán Jolán) jelennek meg. Gayatri Chakravorty Spivak pécsi előadása a sorozat második, feltehetőleg 2013 elején megjelenő kötetében kap majd helyet.
- 2 Vö. Gayatri Chakravorty Spivak, *In a Word: Interview* (with Ellen Rooney). In uő., *Outside in the Teaching Machine*, New York–London: Routledge 1993, 5.
- 3 Magyar nyelven Id. Gayatri Chakravorty Spivak, Szóra bírható-e az alárendelt? Ford. Mánfai Alice és Tarnay László, *Helikon: Irodalomtudományi szemle* 1996/4, 450–483.
- 4 Gayatri Chakravorty Spivak, *In a Word: Interview* (with Ellen Rooney).
- 5 Gayatri Chakravorty Spivak, *The Death of a Discipline*, Columbia University Press, 2003.

Suzana Milevska (1961): macedón művészettörténész, kurátor.

Fenyvesi Kristóf (1979, Pápa): irodalomtörténész, szerkesztő, nemzetközi konferenciasorozatok szervezője (Pécs – Ars GEometrica; Kelet-nyugati átjáró), több publikációja jelent meg magyar és idegen nyelvű kiadványokban.

BÁBEL MINT MENEDÉK

Gayatri Chakravorty Spivak kelet-nyugati leckéje

Gayatri Chakravorty Spivak Jacques Derrida *Grammatológia* című könyvének angol fordítójaként (1976) vált ismertté. Fordításból és előszóírásból is leckét adott és mércét állított fel ezzel a könyvvel.¹ A sokat idézett előszóban Spivak elsőként hívja fel a figyelmet Derrida szövegeinek politikai és etikai jelentőségére, és az elsők között gondolta tovább a különbözőséget mint filozófiai, nemi és kulturális különbözőséget. Elméleti szövegeiben és politikai-etikai gyakorlatában összekapcsolódik ez a három kérdés, a filozófiai, a feminista, és a poszt-koloniális kritikai szemlélet, és ezek együttes alkalmazása vezet Spivak „gyakorlati marxista-feminista-dekonstrukcionista” – „Practical Marxist-feminist-deconstructionist” – álláspontjához, és a „demokrácia habitusainak olyan rítusaihoz” mint a „The Pares Chandra and Sivani Chakravorty Memorial Literacy Project” (1997) alapítvány létrehozása, amelynek keretében indiai tanárokat képez, és ő maga is általános iskolás gyerekeket tanít Bengál legszegényebb vidékein. Az *In Other Words: Essays in Cultural Politics* (1987), *The Post-Colonial Critic* (1990), *Outside in the Teaching Machine* (1993), *Critique of Post-Colonial Reason: Toward a History of the Vanishing Present* (1999), *Death of a Discipline* (2003), *What is Gender* (2006), *Who Sings the Nation-State* (2007), *Other Asias* (2008), *Nationalism and the Imagination* (2010), *An Aesthetic Education in the Era of Globalisation* (2012) című kötetekben olvasható esszék, tanulmányok, interjúk, de különösen a magyarul is megjelent *Szóra bírható-e az alárendelt?*

(*Can the Subaltern Speak?*, 1988)² című szövege tették világszerte ismert és elismert szerzővé.

Két elismerést emelnék ki a sok közül: Gayatri Chakravorty Spivak az első irodalomkritikus és az első nő, aki az etika és filozófia kategóriában 2012-ben megkapta a Kiotó-díjat,³ amiként az első indiai nőként vehette át 2007-ben az amerikai egyetemi élet egyik legnagyszerűbb kitüntetését, a Columbia Egyetem Professzora címet. A Columbia Egyetem Professzora kinevezés az amerikai egyetemi és intellektuális életben játszott szerepének, a dekonstrukció, a posztkoloniális kritika, a feminizmus, a kritikai kultúrakutatás művelőjének, az *Összehasonlító Irodalom és Társadalom Intézet* alapító tagjának, az egyetemi oktatónak szólt, a Kiotó-díj pedig világszinten ismerte el Spivak „kritikai gondolkodó voltát és nevelő tevékenységét”, a „humaniorák érdekében és az intellektuális kolonializmus ellen” tett határozott és egyértelmű elméleti és gyakorlati lépéseit.⁴

Gayatri Chakravorty Spivak 2008. szeptember 18-án *Bizánc legyőzése* címmel tartott előadást Pécsen, a Pécsi Kulturális Központ, a Pécsi Tudományegyetem és a Sensus-csoport által a Pécs 2010 – Európa Kulturális Fővárosa projekt keretében szervezett *Kelet-nyugati átjáró* rendezvény *In memoriam Jacques Derrida* nyitóprogramjának meghívott előadójaként.⁵ Spivak pécsi előadását nem csak az előadás szövege, az előadó lenyűgöző és szuggesztív személyisége, kritikai meg-

jegyzéseinek pengeéle, hanem a Magyarországra érkezés története is emlékeztetéssé tette, mivel előadókörútjának dániai állomásán, útban Pécs, a „határtalan város” felé, a koppenhágai repülőtéren a szó szoros értelmében fennakadt a kelet-nyugati határon. Ez a történet beleíródott a pécsi előadásába, az előadás írott változatába, amelynek egy része Isztambulban hangzott el 2010 őszén, így Spivak személye és szövege élő láncszemként kapcsolta össze a két kulturális fővárost.

Spivak útban a „határtalan város” felé

2008. szeptember 17-én a déli órákban kellett volna landolnia Gayatri Chakravorty Spivaknak a Ferihegyi Repülőtéren. Pár nappal korábban érkezett Európába, Dánia, Magyarország, Svédország voltak előadókörútjának állomásai, az előzetes tervek szerint ezt követően indult Indiába tanítani. Amikor elfogadta a felkérésünket, rákérdezett arra, hogy Magyarországra kell-e vízum, amire én az újdonsült schengeni országok polgárainak lelkesedésével és öntudatával azt válaszoltam, hogy nem, mert Magyarország schengeni ország. Köztudott, hogy Gayatri Chakravorty Spivak a Kalkuttai Egyetemről érkezett MA-képzésre Amerikába az ötvenes évek végén, ahogy az is, hogy sem retorikájában, sem intellektuális, sem személyes habitusában soha nem akart az amerikaiaknál is amerikaiabb lenni, s az is, hogy megtartotta indiai állampolgárságát, ennek ellenére a konferenciaszervezés lázában eszembe sem jutott azon elgondolkodni, hogy vajon az indiai útlevél tulajdonosa éppúgy átsétálhat-e az országhatárokon, mint az amerikai útlevél birtokosa. 2008. szeptember 17-én 10 óra körül, amikor épp útban a reptér felé Paks közelében jártunk, megszólalt a telefon, meglepődve, de örömmel hallottam, hogy személyesen Gayatri Chakravorty Spivak keres: „baj van”, mondta, majd röviden elmesélte, hogy mi történt. Amikor Koppenhágában a reptéren jelentkezni akart a Budapestre induló járatra, sehol nem találta az útlevélét. Szerencsére még vele volt dán vendég látója, aki gyorsan akcióba lépett, jelentette a repülőtéren az információnál, hogy eltűnt Spivak útlevele. Spivak hívta az indiai követséget, majd hívott minket, hogy végiggondoljuk, mit is tehetnénk ebben a helyzetben. Mi első hallásra azt javasoltuk Fenyvesi Kristóffal, akivel együtt szerveztük a *Kelet-nyugati átjárók* konferenciasorozatot, hogy felhívjuk Magyarországot Dániai Nagykövetségét, hátha ők tudnak segíteni. Aznap szünnap volt ugyan, de felvették a telefont, és amikor elmagyaráztuk a helyzetet, kedvesen közölték velünk, amiként Spivakkal is később, hogy ők csak a Dániában élő magyaroknak adhatnak útle-

velet vagy vízumot. Az indiai követség értetlenül állt a helyzet előtt. Spivak az indiai követségen, mi Paks-on vártunk, hátha mégis előkerül az útlevél, vagy kitalálnak valamilyen megoldást. „Délután is, későn este is indul még járat Budapestre” – mondogatta Spivak. A délutáni gép már felszállt, a Strauss kerengőben még oly kék Duna Paksnál már lassan szürkére váltott, még nem adtuk ugyan fel a reményt, de már a tele-konferencia lehetőségét latolgattuk, amikor ismét megszólalt a telefon, és Spivak közölte a jó hírt, mely szerint megtalálták az útlevélét. Fél tizenegykor landolt a gép Gayatri Chakravorty Spivakkal a fedélzetén. Korábban már járt egyszer Magyarországon, ezért most a hosszú és fárasztó nap ellenére szerette volna viszontlátni a várost, így tettünk egy „tisztelő kör” Budapesten. A Lánchíd környékén megkérdezte, „Hiszel Te Istenben”, amire én azt válaszoltam, ha eddig nem is hittem volna, a történetek után minden okom meglenne rá, hiszen isteni csoda, hogy megérkezett. Nevetve nézett rám, majd szájához emelte az ásványvizes üvegét, és megtanított arra, amire őt az édesapja tanította meg még kisgyerekkorában, hogy miként lehet úgy inni egy üvegből, hogy ne érintsük ajkainkkal a peremét. Paksnál hosszan nézte a Dunát, „mennyi történetet sodorhatott magával az évszázadok folyamán” – jegyezte meg csendesen. A folyók mindig magukkal ragadták a képzeletét, mesélte, így aligha meglepő, hogy a Hugli (Hooghly, Kalkutta) és a Hudson (New York) után, most már a Duna is viszi magával az ő történetét.

Spivak kelet-nyugati leckéje

Gayatri Chakravorty Spivakot Heller Ágnes mutatta be a pécsi közönségnek. Spivak nagy öröme Heller Ágnes a W. B. Yeats költészetéről írt könyvére történő hivatkozással kezdte a bemutatást,⁶ azaz nem a Derrida-fordító, hanem az egyéni hangon megszólaló irodalomkritikus, a kritikai kultúrakutató és a kulturális politika képviselője került előtérbe. Spivak viszonzta Heller Ágnes kedves gesztusát, és a következő mondattal kezdte az előadását: „Kétségtelenül észrevettük, hogy bár Heller Ágnes engem mutatott be, én mégis megtapsoltam. Ez nem egyszerűen Gayatri Spivak bemutatása volt, hanem egy remek filozófiai alakítás. 2008 áprilisában engem ért az a megtiszteltetés, hogy bemutathassam őt a Columbia Egyetemen. Akkor azt mondtam: bár nem olyan régóta ismerem, már sok éve tudok róla. Úgy gondolunk rá, mint egy modell-szerepre. Amikor az intellektuális munka és a politikai munka közötti kapcsolatról beszél, akkor Heller Ágnes alakja, sokkal inkább, mint

a mellettem ülő szerény és humoros személy, ennek monumentális példája.”

Spivak pécsi előadásából csak pár olyan kérdést emelnék ki, amelyek nem kerültek bele az előadás szövegváltozatába, de amelyeket őriz a jelenlévők élő emlékezete és az előadás archív hangfelvétele, amiként benne vannak a konferenciára küldött absztraktban is. Az első kérdés a Derrida szövegével való találkozásra vonatkozik. A szakirodalomban gyakran úgy jelenik meg, mintha Spivak már Paul de Man hallgatójaként ismerte volna Derrida szövegeit, holott 1965-ben már befejezte tanulmányait a Cornell Egyetemen, ezt követően pedig az Iowai Egyetemen tanított. Spivak többször is hangsúlyozta, hogy valóban Paul de Man hallgatója volt, valóban nála írta a doktori disszertációját, de bevallása szerint nem tartozott Paul de Man szűk tanítványi köréhez, nem volt ott azon a Johns Hopkins Egyetemen tartott baltimori konferencián sem, ahol Paul de Man és Derrida személyesen megismerkedtek.⁷ Elvileg akár a hatvanas évek elejétől ismerhette volna Derrida szövegeit, aki az ötvenes évek végétől rendszeresen tartott konferencia-előadásokat, a hatvanas évek elejétől rendszeresen publikálta az írásait francia folyóiratokban – *Critique, Revue de métaphysique et de morale, Tel Quel* –, 1962-ben jelent meg a Husserl-fordítása – *A geometria eredete* –, de csak 1967-ben jelentek meg azok a könyvei – *Az írás és különbség, Grammatológia, A hang és a jelenség* –, amelyek nem csak ismertté, hanem olvashatóvá és fordíthatóvá is tették a szövegeit. Spivak elmondása szerint, egy prospektusban látta meg először a *Grammatológia* francia kiadását, a leírás alapján rendelte meg a könyvet. „Elállt a lélegzete”, amikor felfedezte benne az „etnocentrizmus” kifejezést, rögtön elhatározta, hogy lefordítja a könyvet, J. Hillis Miller segítette megszervezni a kiadást, és ő mutatta be neki személyesen Jacques Derridát⁸.

Az előadás absztraktjában Spivak jelzi azokat a kérdésirányokat, amelyek őt Derridához vezették – a kulturális különбözőség, a nemi különбözőség, az igazságosság –, és amelyek arra készítették, hogy Derridához híven, de gyakran Derrida híveivel ellentétben, a maga útját járja. Íme a pécsi előadás absztraktja: „Gramscitől származik az »alárendeltség« fogalma. Gramsci alapján olvasom Derridát, és ennek megfelelően helyezem el újra a posztstrukturalizmushoz képest. Megvizsgálom a »fordulat« Derrida által adott magyarázatát, és mint egy már korábban jelzett dekonstruktív mozzanatot értelmezem. Vajon hogyan kellene felfognunk a »különбözőség« (différance) kihívását, mint egy feladatot vagy mint egy eseményt? Megvizsgálom a szexuális különбözőség játékát Derridánál, és összekapcsolom a társadalmi nem és a reprodukív

heteronormativitás kérdésével. Derrida kései Kant-olvasata, és az *Örök békéről* adott saját értelmezésem fényében elemzem a »határtalanság« fogalmát. Vajon a Balkán és Európa megfelelő allegória a Kelet-Nyugatra? Vagy ez a három kulturális főváros Bizánc egy másik felbomlása lenne? Végezetül a fővárosok szerepét vizsgálom a globalizációban.” És íme, azok a kérdések, amelyek háttérben maradtak az előadás írott változatában: a posztstrukturalizmushoz való viszony, a szakirodalomban megjelenő fordulat-logika kritikája, a különбözőség kihívása mint feladat vagy esemény, a nemi különбözőség és a gender kérdése, a demokrácia és az igazságosság kérdése, illetve a szóbeli előadásban is csak érintett Kant-értelmezés, amelyre az *An Aesthetic Education in the Era of Globalisation* (2012) című könyvében tér vissza. Spivak külön hangsúlyozta, hogy értelmezésében Derridának az európai hagyományhoz való viszonya nem a strukturalizmus vagy a posztstrukturalizmus kérdésével kapcsolódik össze, hanem a szubjektum kialakulásának hagyományához való viszonnal, így Derrida olvasóiként ezt a viszonyt kellene feltárnunk. Derrida értelmezői gyakran beszélnek fordulatokról, így nyelvi vagy éppen etikai fordulatról, maga Derrida is néha megerősíti ezt a logikát, holott ha figyelmesen olvassuk a szövegeit, akkor már a *Grammatológiában* benne van az etikai vagy a politikai kérdésfeltevés is, éppen ezért Spivak jobbnak tartaná, ha a máság vagy a különбözőség kihívásai felől olvasnánk újra és újra ezeket a szövegeket. A kulturális különбözőség egy ilyen különбözőség, amely az Európai Unió kulturális identitásának vizsgálata esetében is a kulturális különбözőség felismeréséhez vezet, amiként ezt Derrida a *L'autre cap* című szövegében megfogalmazta: „nincs kultúra, vagy kulturális identitás az önmagával való különбözés nélkül (*différence avec soi*)”, nincs önmagunkhoz való viszony, nincs identifikáció kultúra nélkül, de önnön kultúra mint a másik kultúrája nélkül, a kettős genitívus és az önkülönбözés kultúrája nélkül.⁹ A nemi különбözőség szintén egy ilyen kérdés, amely Spivak számára mindig is a kulturális különбözőség tapasztalatához kapcsolódott, ezért nem egyszerűen csak elméleti kérdésként, azaz a nemi vagy szexuális különбözőség kérdéseként, hanem a *gender*, azaz a társadalmi nem kérdéseként foglalkoztatta és foglalkoztatja. Hosszan és részletesen elemezte az előadásában Derridának a *Marx kísértetei* (Paris, Galilée, 1993 – Pécs, Jelenkor, 1995) című könyvnek az igazságosság dekonstruálhatatlanságára vonatkozó passzusát, illetve a *Voyous* (Paris, Galilée, 2003) című könyvet, amely az ész törekenységét, az eljövendő demokráciát, és a szuverenitás kérdését helyezte új megvilágításba. Az előadásban Derrida Kant-értelmezésének az egyetemre vonatkozó passzusaira utalt, így a *Mochlos avagy a fakultások vitája* (Paris, Galilée, 1990 – Budapest, Ráció, 2005) és *A feltétel nélküli*

egyetem (Paris, Galilée, 2001 – Veszprém, Iskolakultúra, 2009) című szövegekre, de az *An Aesthetic Education in the Era of Globalisation* (2012) című könyvében visszatér Paul de Man Kant és Schiller olvasatára, valamint Derrida Kant-értelmezésére, de mind ezt már nem a kelet-nyugati lecke jegyében, hanem az esztétikai nevelésbe mint a képzelőerő edzésébe és a kritikai gondolkodásba vetett hit nevében. A bábeli zűrzavar (Biblia), a bábeli könyvtár (Borges), a bol-dog Bábel (Barthes) után Spivak egy újabb Bábel-ér-

telmezéssel lep meg bennünket e könyvében, amely-nek értelmében Bábel tornya nem az egység illúzió-jának vagy ideológiájának elvesztése, hanem a külön-bözőség megtapasztalásának színtere – „Bábel tornya a menedékünk”. ■ ■ ■

Orbán Jolán (Csíkszereda, 1962): irodalomtörténész. Kuta-tási területe Jacques Derrida filozófiája és irodalomelmé-le-te, a 20. századi irodalomelmélet, magyar- és világirodalom.

JEGYZETEK

- 1 A fordítás mint elméleti és gyakorlati kérdés to-vábbra is foglalkoztatja Spivakot. Ehhez a kér-déshez ld. a *The Politics of Translation* (G. Ch. Spivak, *Outside in the Teaching Machine*, New York, London, Routledge, 1993. 179–200.) vagy a *Translation as Culture, Translation into English (An Aesthetic Education in the Era of Globalisation*, Cambridge, Harvard University Press, 2012. 241–255., 256–274.) című szö-vegeket.
- 2 G. Ch. Spivak magyarul megjelent szövegei: *Szóra bírható-e az alárendelt?* In *Helikon*, 1996. 4 (Szerk. Szamosi Gertrúd, ford. Mánfai Alice és Tarnay László); *Három női szövege és az im-perializmus kritikája* (1985), In Bókay–Vilcsék–Szamosi–Sári (szerk.), *A posztmodern iro-dalomtudomány kialakulása*, Budapest, Osiris, 2002. 663–678. (ford. Gyuris Norbert); és a je-len összeállításban megjelent *A felismerhetet-len ellenállás*. G. Ch. Spivak és Suzana Milevska beszélgetése (ford. Fenyvesi Kristóf), valamint *Az értelmezés politikája* (ford. Berszán István).
- 3 Ehhez a kérdéshez ld. Abe Hiroshi cikkét jelen számában.
- 4 <http://www.kyotoprize.org/en/28k-laurea-tes-c.html>
- 5 Az előadás ártírt változatát ld. a jelen számában.
- 6 Spivak Paul de Man vezetésével írta a doktori disszertációját, amely később könyv formában is megjelent. G. Ch. Spivak: *Myself Must I Re-make: The Life and Poetry of W.B. Yeats* (1974).
- 7 Paul de Man szemináriumairól és szövegeiről ld. Spivak, *An Aesthetic Education in the Era of Globalisation*, Harvard University Press, 2012. xiii., 24–34.
- 8 A könyv kiadására vonatkozó részleteket egy személyes beszélgetésben mondta el Spivak, így az ő emlékezetére hagyatkozom, remélvén, hogy nem csak az én emlékezetem.
- 9 Jacques Derrida, *L'Autre cap*, Paris, Minuit, 1991, 16–17.

PÁRHUZAMOS

Egy cseh olvasó párhuzamos glosszái a magyar-német *Párhuzamos történetek* szlovák kiadásához

TÖRTÉNETEK

1 E párhuzamos, egymáshoz nem kapcsolódó történetek egyenesen kikövetelik maguknak a párhuzamos, egymáshoz nem kapcsolódó glosszák formáját öltő reflexiót. Ez a személyes tapasztalatok töredékeit művé transzformáló könyv egyenesen kiköveteli a hasonlóképpen vagy még markánsabban személyes reflexiót. Ellenben egy ilyen hosszú könyv kifejezetten kiköveteli magának a rövid választ.

2 A magyar nyelv és a magyar kultúra az én kései, nehezen beteljesíthető szerelmem. A magyar nyelv sikerrel dacol a lingvisztikai udvarlásra tett félszeg kísérleteimmel: mintha mosolygva állna bosszút azért, hogy valaha minden lehetséges indoeurópai nyelvet könnyen magamévá tettem. De minél elérhetetlenebbnek mutatkozik, annál kíváncsabbnak tűnik; annál jobban törekszem arra, hogy legalább a képei, tehát a fordítások által a közelébe jussak.

3 A cseh olvasónál szerénynek tűnő, de alapvető szerepet játszik ebben a megközelítésben a szlovák nyelv. Nem pusztán azért, mert a cseh olvasó (legalábbis ha a középnemzedékhez és az idősebb generációhoz tartozik) spontán módon megérti, s nem is azért, mert több magyar művet fordítottak le szlovákra, mint csehre. A legfontosabb az, hogy a szlovák szöveg, a dikciója s mindenekelőtt a történelmi szóképlet a tartalomtól függetlenül az 1918 előtti

Magyarországot idéző, összetéveszthetetlen illatokat és ízeket kelt életre a cseh olvasóban, a kultúra történetének a magyarok és a szlovákok által közösen megélt évezredét. A magyar szöveg, ebben az esetben Nádas *Párhuzamos történeteinek* szlovák nyelvű fordítása¹ a cseh olvasó számára olyasmit közvetít, ami „kanonizált” és „végleges”.

4 Nádas *Párhuzamos történetei* persze egy másik, szintén ezer évet felölelő kulturális összefonódást idéznek fel: a magyar és a német kultúra összekapcsolódását. Ugyanúgy, ahogy a szlovákok elhelyezték magukat a régi Magyarország kultúrájának tágabb kontextusában, a magyar szerzők is a német nyelvű kultúra szélesebb kontextusában keresték a viszonyulási pontokat. Csakhogy miközben a magyar írók a reformkori értelmiségtől Márai Sándorig és máig Nádas Péterig bezárólag az irodalom és a humanizmus nemes magaskultúráját tették magukévá, a *Párhuzamos történetek* számos szereplője Németország sötét oldalán találja meg inspirációs forrását, ahol a nacionalizmus, fatalizmus, erőszakosság és a rasszizmus vert gyökeret. Ebből a szempontból különösen szuggesztívek azok a részek, melyekben a magyar-német Thum und Wolkenstein bárónő szinte extatikus érzésektől áthatva kapcsolódik be a náci faji kutatásokba, s ugyanez mondható el a magyar „hazafiak” arról szóló eszmefuttatásairól, hogy Mohácson, a tragikus magyar történel-

mi emlékezet e színhelyén, amely a magyarok, németek, zsidók és szlávok békés együttélésének a városa is egyben, központi gyülekezőhelyet alakítanak ki a zsidók számára, mielőtt deportálnák őket a Dunán fölfelé. A „fényes” humanista inspirációhoz hasonlóan a sötét oldalról eredő ösztönzés esetében is érvényes, hogy nem lehetne termékeny, ha otthon nem volna meg hozzá a megfelelő talaj. S vessünk csak egy pillantást napjaink Európájára – akad olyan ország, amely az effajta kísértésekkel szemben teljesen immúnis?

5 A komor politikai összefüggések Nádas egy másik művében, az *Emlékiratok könyvében*² is megjelentek, de inkább csak a margón; a középpontban az emberek magántörténetei álltak, a szerelem és a gyűlölet bonyolult kapcsolatai, amelyek minden probléma és az időnkénti tragikum dacára „jók”, mert emberiek. A magyar író ezzel a könyvvel a humanista, sőt „antropológiai” hagyomány vonulatához csatlakozott, Rotterdami Erasmus és Thomas Mann lábnyomába lépett. A *Párhuzamos történetek*-ben azonban nemcsak a magántörténetek párhuzamosak, hanem a németekhez és a magyarokhoz kötődő tekintélyuralmak és erőszaktételek különböző száalai is: a horthyizmus „soft” rendszere, majd a nácik, a nyilasok, a sztálinisták és a szovjet megszállás „hard” világa, melyek után ismét egy „soft” rezsim következik – a kádárizmus. Elmenekülnek-e előlük a szereplők oly módon, hogy a Történelemmel párhuzamos történeteikbe, testi élményeikbe és gesztusaikba kuporodnak? Egy cseh író, Daniela Hodrová és „antropológiai” esszéje, *Az összekuporodás dicsérete*³ jut eszembe.

6 Amikor a *Párhuzamos történetek* szereplői magánéletük terepén mozognak, akkor persze nem kuporodnak össze, testeik nem fonódnak egybe az önvédelmet szolgáló s a világ felé a lehető legkisebb felületet mutató gombolyagot

alkotva, hanem ellenkező értelmű gesztust tesznek: testüket s főleg „tisztátalan” részeit úgy tárják fel és mutogatják, mint olyasmiket, amiknek magukra kell vonniuk a figyelmet, s az emberek közötti kommunikáció és megértés tárgyaivá kell válniuk – egy olyan világban, melyben a nacionalisták és erőszaktevők által megbecstelenített szavak elveszítették az értelmüket.

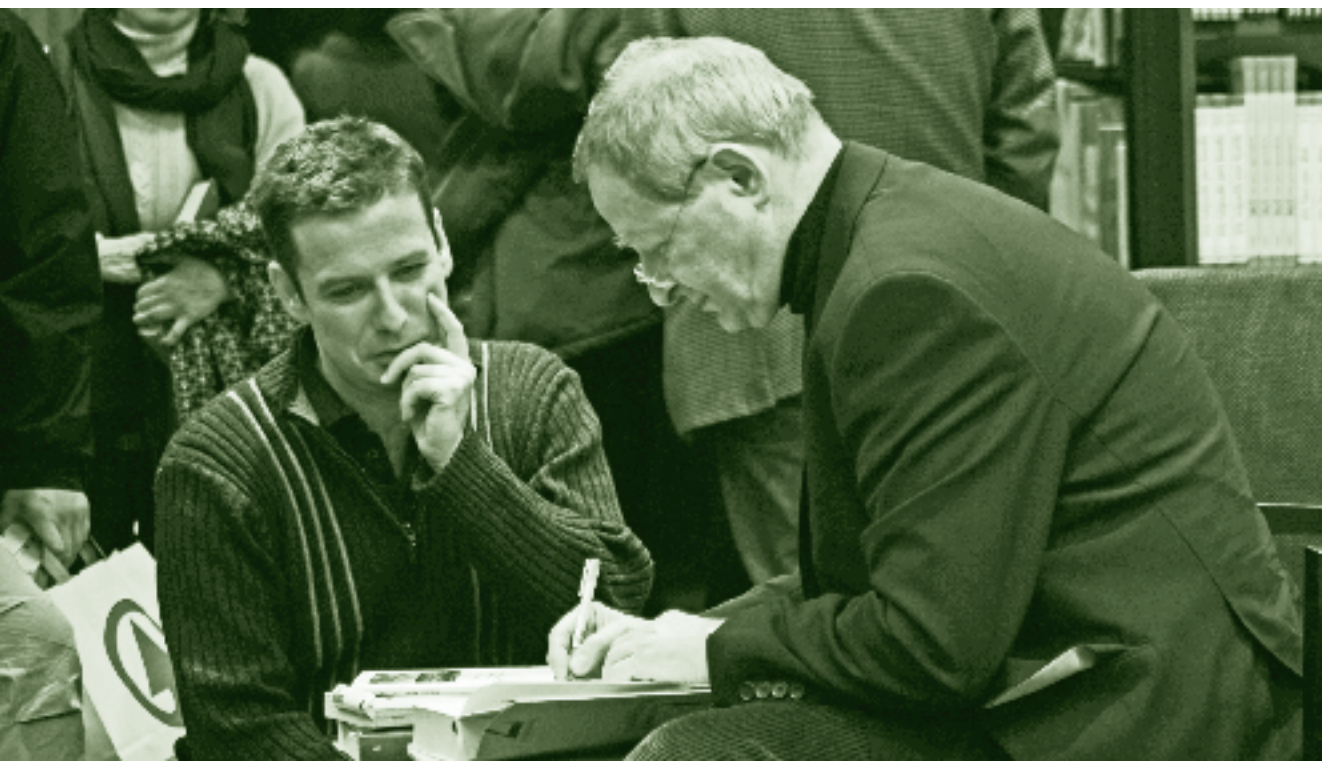
7 A *Párhuzamos történetek* számos német és angol recenzense egyetértett abban, hogy Nádas – miként ezt már az *Emlékiratok könyvével* tanúsította – messzemenően a test és a testiség írója, aki részletekbe menően megfigyeli a test funkcióit és reakcióit, s szinte kényszeredetten rögzíti, mit tapasztalnak meg ama „alantas” érzékszervek – a szaglás és a tapintás. Mi több, volt, aki valamiféle csúcstartónak nevezte őt a nemi aktusok részletező leírásainak tekintetében. Nádas a Guinness Rekordok Könyvében? Abszurd ötlet, pontosan ragadja meg korunk mentalitását. A kötet kritikusi viszont nem értettek egyet abban, hogy ezek a leírások inkább vonzóak-e (és irodalmi szempontból sikerültek), vagy taszítóak (és irodalmilag „túlterheltek”, következésképp már hatástalanok). Ennél a pontnál viszont a recenzensek egy sokkal fontosabb kérdéshez jutottak: vajon vulgárisak-e a szóban forgó testrészek reakcióikkal és érzéki észleleteikkel együtt, avagy fennkölteke-e, pusztán azért, hogy természetesekek és emberiek? Nádas bizony nem Bukowski, nem leli kedvét a vulgarításban, s nem a sokkolás a leghőbb vágya. Az ő provokációja abban áll, hogy e testrészeket, működésüket és váladékaikat a természeti jelenségek kifinomult, már-már arisztokratikus, helyenként pedig impresszionisztikus leírásaival párhuzamosan mutatja be. Végül is az egész trilógia, miután oldalak százain át gyilkolásról és fenyegetésekről, közösülésről és önkielégítésről, vizelésről és székletürítésről folyt a szó,

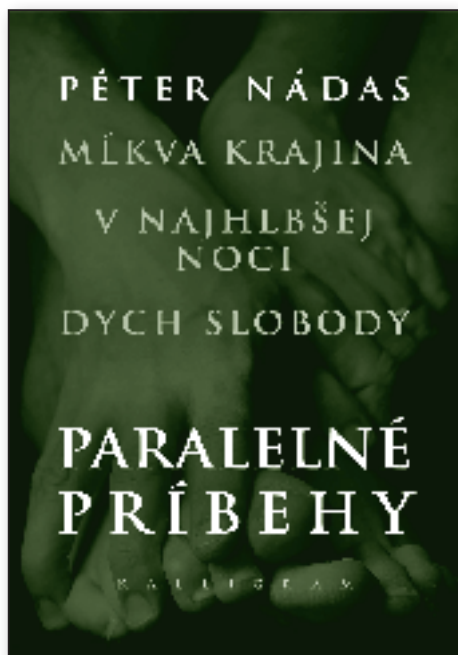
egy olyan jelenettel ér véget, melyben a lakókocsi mennyezetén az a napfény tükröződik vissza, amely a folyó felszínén ragyog: „Sötét foltok reszkettek benne, a nyárfák leveleinek könnyű árnyai.” Egy cseh író, Jaroslav Durych s a *Haszontalan szolgák* (*Služebníci neužiteční*),⁴ című regénye jut eszembe: a könyv Japánban tevékenykedő jezsuita misszionáriusok történetét mondja el, s legerősebb és leginkább sokkoló motívumainak egyike az, hogy az emésztőgödörben felcsillan a napfény, miközben a gödör közvetlen szomszédságában a jezsuiták a halálukra várnak.

8 Még egyszer tehát: közönséges vagy fennkölt-e a test a maga reakcióival, kigőzölgéssel és váladékaival, a benne ható kényszerrel, hogy nyálkahártyáit idegen nyálkahártyákkal kapcsolja össze? A dilemmát a szereplők oldják meg, akik újra és újra meglepődve figyelik, mi történik velük, s mit tesznek ők maguk. A dilemma megválaszolatlan marad, miként az egyes párhuzamos történetek is befejezés, megoldás és csattanó nélkül maradnak. A válasz a végső, impresszionisztikus megválaszolatlanság, a valóság egy másik dimenziójára való hivatkozás. Egy ismeretlen bibliai szerző, *Jób könyvének* írója jut eszembe. A teodiceát, a rossz eredetének magyarázatát firtató kétségbeesett kérdésére ő sem kap semmiféle racionális választ, s azzal szembesül, hogy a teremtés egésze mennyire meghaladja az ember fel fogóképességét. Az Isten teremtő munkája is „párhuzamos történetben” nyilvánul meg, amelyeknek nem látjuk se a kezdetét, se a végét. Nem véletlen, hogy Nádas *Párhuzamos történeteinek* egy további vonulata a szereplők némelyikének Istennel, a Teremtővel kapcsolatos elmélkedéseiből bontakozik ki. A könyv legelején színre lépő Döhring, ez a meghasonlott fiatalember, egy náci család leszármazottja, akinek ho-

mályos módon köze van az „apafigura” meggyilkolásához, a mű végén a Jób gondolataihoz igencsak hasonlókat fogalmaz meg. A nemzetiszocialista „fajkutatók” viszont azon töprengenek el, hogy egy egészen más Úristen volna kedvükre való – illetve legszívesebben ők maguk válnának istenekké...

9 Annak dilemmáját, hogy „mi is történik a testemmel”, talán Kristóf oldja meg a leginkább sokkoló összefüggések közepette – az a szereplő, aki önmagát is meglepve beleveti magát a budapesti Margitsziget éjszakai homoszexuális orgiáiba. Ezeket az orgiákat a szerző ugyanolyan részletezően és odaadással írja le, mint a heteroszexuális jeleneteket – mi több, jól érzékelhető és arra irányuló elbeszélői szenvedéllyel, hogy „egészen legalulra, a legmélyebb mélységekbe szálljon alá”. Ezen túl még annak gondolata is világosan megfogalmazódik, hogy a szexualitás épp ebben a formában az embernek a szabadságát jelenti: „Élvezte a testi rettegést. (...) Az élvezet valószínűleg Isten egyik mellékneve. A személyiség pedig nem több, mint a tulajdonságok nyalábja, s gazdag kínálata kedvünk és igényünk szerint szabadon használható. Akkor viszont semmi köze nem lehet ahhoz az esztelen küzdelemhez, amivel a tiltások és kötelezettségek közé beszorított hülye kispolgárok az egzisztenciájukat igyekeznek bebiztosítani, és ezzel némi tartósságot, állandóságot és biztonságot kiszorítani testük archaikus realitásából.” Minderre tekintettel persze muszáj feltenni a kérdést, hogy Nádasnak van-e köze a jelenkori „gay irodalomhoz”, s ha igen, milyen mértékben. Olyan könyvek jutnak eszembe, mint *A gay irodalom története*⁵ vagy *A gay és leszbikus irodalom öröksége*,⁶ s az egész, e művek által is képviselt s jószérivel már önálló tudományág. Nádas ezekben a kilencvenes évek-

ből való s immár sztenderd kézikönyvekben időbeli okokból sem szerepelhet – de helye volna-e a folytatásukban? Kérdéses, nem tagadja-e ő maga a „gay irodalom” létezésének tézisért azáltal, hogy hangsúlyozza: a homoszexuális tapasztalat nem jelent semmi különösét, s az egyén életében nem zárja ki az ugyanolyan autentikus heteroszexuális tapasztalatot, emellett pedig a homoerotikus vonzalom tulajdonképpen természetesnek tekinthető ugyanazon nem képviselői között – végül is az *Emlékiratok* könyvének ez az egyik fő motívuma. Ha az ilyen típusú irodalmat „törzsi” értelemben fogjuk fel, tehát egy különös emberi faj különös irodalmaként – s ezzel gyakran találkozunk az amerikai tudósoknál, akik egyúttal a gay mozgalom aktivistái is –, akkor Nádas biztosan nem tartozik bele ebbe a kontextusba. De más európai írók is az eszembe jutnak, olyanok, akik inkább a hagyományos kulturális értékeket (és irodalmi formákat) vallották magukéinak, s műveikben épp azt mondták el, milyen spontán módon tehet szert ugyanazon személy mindkét tapasztalatra – ez a motívum bukkan fel Evelyn Waugh *Utolsó látogatásában* (*Brideshead Revisited*) és Marguerite Yourcenar *Hadrianus emlékezése* (*Mémoires d'Hadrien*) és *Opus Nigrum* (*L'Oeuvre au noir*) című könyveiben. Hogyha a homoszexualitás irodalmi megnyilvánulásait feltáró kutatásnak minden változatot számba kell vennie, azokkal együtt, amelyeknek semmi közük sincs a „gay aktivizmushoz”, akkor e kutatásnak Nádas Péterre is ki kell terjednie.

10 Szerelmes megfigyelője számára a magyar kultúra jelentős mértékben a testiség kultúrája – persze nem valamifé-

le „vad”, a szexuális anarchiát képviselő formában, hanem a hagyományosan kultivált, az irodalom által is ünnepeelt, Krúdy Gyula által fémjelzett tradíció jegyében. Budapest a fürdők és a kulináris élvezetek városa, s a fürdőhelyek a *Párhuzamos történetek*-ből sem hiányoznak. Végül is ezek a helyek a férfiak közösen megélhető meztelenségének legfőbb színterei, miközben a ruhátlanság (többnyire) nem explicit szexuális tartalmú, de implicit módon s ugyanakkor kimondatlanul a homoerotikus elem hordozója. A *Párhuzamos történetek*-ben a Lukács fürdő három barát eszmecsereinek és kölcsönös érintéseinek a színhelye. Az avatatlan szemlélő (a kabinos) számára sem a politikáról folytatott rejtjeles beszélgetésnek, sem az érintéseknek nincs értelme; az érintések nem a nyílt erotika hordozói, ellenben a test titkos nyelvét szólaltatják meg, amely révén ez a három régi barát arról beszélget, ami legalapvetőbb számukra: kölcsönös közelségükről, amely mélyebb, mintha erotikus jellegű volna. A szexualitás nem azonos az identitás és a kommunikáció legmélyebb síkjával – ez is hozzátartozik a budapesti fürdők és a *Párhuzamos történetek* üzenetéhez.

11 S hol marad az étel? Az étel, amely a test gyönyörének és a társadalom építésének nem kevésbé fontos eszköze, szinte teljesen eltűnt. Az étel a *Párhuzamos történetek*-ben szinte csak a hiánya révén van jelen, esetleg azáltal, hogy nem megfelelő módon fogyasztják. Döhring düseldorf-i nagynénjének kihűlt reggelije. A vacsora nélküli karácsonyi vacsora, melynek során Döhring találkozik a nyomozóval. A kenyér, melyre hosszú sorban várnak a kiéhezett Budapesten a háború végén. S ami talán a leghatásosabb: az örömteli nyüzsgés a meleg és gazdag szállodai konyhában, amelyre az a hős gondol vissza az *Ilona rizses csirkéje* című fejezetben, aki épp maga mögött hagyta a Margitszigeten töltött orgiasztikus és gyöttrő éjszakát. A szex a sötétséghez és az éjszakához tartozik, az étel a fényhez és a reggelhez. Ételt azonban nincs. Az örömmel teli konyha hiányában csak az emlék marad. Ó, jaj!

12 Ételt nincs, de van helyette mindenféle más. S gyakorlatilag mindenről olvastunk már valahol – magánál Nádasnál, Esterházynál, Konrádnál vagy Kertésznel, de az is lehet, hogy cseh, német, osztrák vagy szlovén kortársaiknál: a zsidóságról a holokauszt előtt és után, a humanista polgári kultúráról és széthullásáról, a nácizmusról és a kommunizmusról, a Trianon és 1956 leverett forradalma által kiváltott magyar traumáról (és más nemzetek párhuzamos traumáiról), Közép-Európáról mint a nacionalizmusok és totalitárius rendszerek elleni védekezés nosztalgikus és utópisztikus

lehetőségéről, a szexualitás „freudista” felfedezéséről és kutatásáról... Az irodalmi technikák oldaláról szemlélve a dolgot szintén azt látjuk, hogy mind ezt „valahol már olvastuk”: váltakoznak az elbeszélői perspektívák, a narrátorok és az idősíkok, idézőjelek nélküli belső monológokkal és párbeszédekkel találkozunk, s a kései modernista, vagy ha úgy tesszük, a posztmodernista regény számos más eljárása bukkan fel. Miért olvassuk ezt újra és újra, még hozzá ilyen óriási terjedelemben? Azért, mert a szerző makacs. Meggyőződése, hogy ezekről a témákról újra és újra beszélnünk kell (különös tekintettel arra, hogy Magyarországon, Németországban s egész Európában – a „demokratikus” Csehországot is beleértve! – ismét a náciizmus hulláma magasodik fel), s az említett irodalmi technikák még nem merítették ki minden lehetőségüket. Azért, mert a szerző konokságában talán még egy, valóban nagyszabású középeurópai regényt akar írni. Biztosan tudatosítania kell: azóta, hogy írni kezdte a regényt, majd az megjelent, s utána különböző európai nyelvekre lefordították (a szívélyes szlovák nyelvet is beleértve!), szinte minden megváltozott. Közép-Európa s az irodalmi posztmodernizmus is divattá lett, s miként minden divat, többé-kevésbé ez is elveszítette vonzerejét. Az emberek pedig egyre kevesebbet olvasnak. A szerző viszont kockáztat: jelen művével úgy merül alá a bizonytalanságba, ahogy hőse a Margitsziget sötétségébe. A szerző előtt csak két lehetőség áll: megtörténhet, hogy műve olyasmivé válik, amit „kultikus regénynek” neveznek, s ez esetben olvasni, idézni és elemezni fogják, az irodalomtudósok grafikonokká és táblázatokká változtatják át, a fiatal korú olvasók „jópofaságokat” szednek ki belőle, kiforgatják majd és parodizálják, és így tovább. Vagy pedig afféle túlságosan nehéz, túlságosan ambiciózus és túlságosan intellektuális képződményként tiszteletteljes fogadtatásra talál az irodalmárok szűk körében, s aztán ugyanolyan tiszteletteljesen felrakják a polcokra. Bizonyos, hogy nem fogják és nem is olvashatják „csak úgy”, a megszokott módon. Tertium non datur. A *Párhuzamos történetek* története éppoly nyitott, mint maguk a történetek. Ki tudja, merre folytatódnak tovább?

13 S mindezen túl még egy párhuzam ölik fel bennem, amely mottóként szolgálhatna a *Párhuzamos történetek*hez: Klaus Mann *Fordulópont* című önéletrajzi munkájának a Budapest meglátogatását felidéző részére gondolok. A szerző családi háttere folytán a német polgári humanista kultúra képviselője volt, beállítottságát tekintve pedig a náci totalitarizmus ellen küzdő hajthatatlan, magányos harcos – s ezzel „párhuzamosan” ama rémítő és felszabadító testiség szenvedélyes kutatója: „Valamiképpen hajlamos voltam arra, hogy a borzalmakat, amelyek miatt elmentem Németországból és kerültem Olaszországot, Budapesten ne vegyem teljesen komolyan. Vajon ebből a toleranciából természetből fogva könnyelmű jellemem lehet-e következtetni, vagy a magyar főváros gondtalan bájával, operettbe illő légkörével magyarázható a dolog? Bármi is az igazság, szégyenkezve kell bevallanom, hogy a társadalmilag elmaradt Budapesten, a korrupt és terrorisztikus kormányzat uralma alatt nagyon jól szórakoztam. (...) A gyönyörű Duna-parti promenádokon mindig történt valami. S ugyanúgy a túlzott eleganciájú éjszakai szórakozóhelyeken, a törökös díszítésű fürdőkben, melyeknek a gyógyhatású hegyi források gőzétől buján telített félhomálya szegyetelen kollektív orgiákra csábított.” Ehhez a tüntetően „könnyed” részhez kapcsolódik persze a magyar antifasisztákkal való találkozást felidéző beszámoló – és mindaz, amit a szerző saját, a könnyeden kívül bármi másnak nevezhető szerelmi kapcsolatainak történetéről a budapesti fejezet elmond...

14 A *Párhuzamos történetek* szálai nem a szövegben futnak össze, hanem a szövegen túl. A párhuzamos glosszák úgyszintén.

Fordította és jegyzetekkel ellátta G. Kovács László

Martin C. Putna (1968, Písek): cseh irodalomtörténész és kritikus, műfordító, moderátor és a Károly Egyetem oktatója.

G. Kovács László (1961, Pozsony): történész, műfordító, elsősorban cseh nyelvű próza alkotásokat és társadalomtudományi munkákat fordít.

JEGYZETEK

- 1 Péter Nádas: *Paralelné príbehý*. Kalligram, Pozsony (Bratislava), 2009; fordította Juliana Szolnokiová
- 2 Péter Nádas: *Kniha paměti*. Mladá fronta, Praha, 2001; cseh nyelvre fordította: Anna Valentová. Szlovákul *Kniha paměti* címmel a pozsonyi Kalligram kiadónál látott napvilágot 2004-ben, Juliana Szolnokiová fordításában.
- 3 Daniela Hodrová (1946): *Chvála schoulení*. Eseje z

poetiky pomíjivosti. (Az összekuporodás dicsérete. Esszék a mulandóság poétikájából). Malvern, Praha, 2011

- 4 Jaroslav Durych (1886–1962) tetralógiájának első része 1940-ben jelent meg, a teljes kiadás pedig csak 1969-ben Rómában; a katolikus szellemiségű mű (és szerzője) a legkevésbé sem volt kíváncs a szocialista Csehszlovákiában, s a nagyszabású regényfolyamot

az író szülőhazájában csak hét évvel a diktatúra bukása után, 1996-ban adták ki.

- 5 Gregory Woods: *A History of Gay Literature. The Male Tradition*. (A gay irodalom története. A férfi-tradíció). Yale University Press, 1999
- 6 Claude J. Summer: *Gay and Lesbian Literary Heritage (A gay és leszbikus irodalmi örökség)*. Henry Holt and Company, 1995

Emlék-ÉLETEmlék-ÉLET

Grendel Lajos a *Négy hét az élet* című legújabb művében a regény főhősének bőrébe bújva arra a megállapításra jut, hogy „az élet annyi, amennyi az emlékeim összessége”. Az idézett gondolatból nem nehéz rájönni, hogy főhősünk, Varga Sanyi nyugdíjas gimnáziumi számtantanár számára ez a négy hét átélt élményeinek összességét jelenti. Nem véletlen, hogy éppen az emlékek és az emlékezés válik a regény mozgatórugójává – és bizonyos értelemben Sanyi jelenévé. Nélkülük ugyanis Sanyi jelene valójában egy nagy üresség. De ez a jelen a regényben szintén relativizálódik: és – hasonlóan hősünk „emlék-életéhez” – négy hétig tart. Ugyanis ez a négy „relatív” hét, az utolsó Sanyi életében, foglalja keretbe a regényt és az azt át- meg- átszövő emlékeket is.

Sanyi ez alatt a négy „relatív” hét alatt egy (dél-)szlovákiai városban találja magát – egy olyan helyen, ahová egyébként emlékeiben is vissza-visszatér –, ahol unokaöccse, Béla házára visel gondot, amíg az családjával nyaral. A város azonban „levetkőzte a múltját”, és a hely, mely hősünk életében és világában mindaddig biztos pont volt, már nem olyan, mint ahogy azt emlé-

Grendel Lajos: *Život dlhý takmer štyri týždne*
(*Négy hét az élet*)

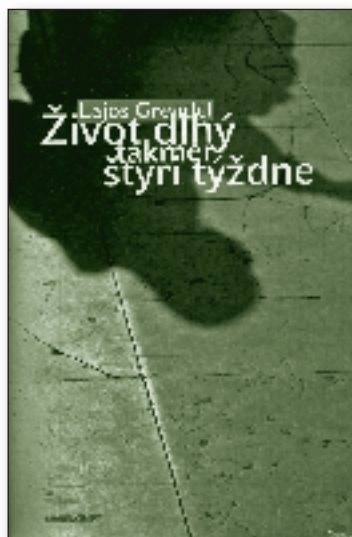
Albert Marenčin – Vydavateľstvo PT, Bratislava, 2011

keiben őrizte. Ugyanakkor tudatosítja, hogy nemcsak szülővárosa változott meg, hanem ő is. „Azért nem volt az rossz élet”, vallja be Hugónak, egy hajléktalannak, akit befogadott Béla házába és a saját életébe is, és akivel átéli élete utolsó négy hetét. „Más élet volt az. Néha úgy érzem, hogy az egy másik embernek az élete volt, s közben az a másik ember is én voltam. De az a másik ember már régen halott. Ennek a mostaninak pedig az a baja, hogy nem volt ifjúsága, nincs mire nosztalgiával emlékeznie, mert amire emlékezhetne, az egy halott ember ifjúsága volt.”

Hugó nemcsak passzív hallgatója lesz Sanyi visszaemlékezésének, hanem aktív résztvevője is Sanyi négy hetének. Hugó, a volt fegyenc és elítélt katonatiszt, ránézésre egy emberi roncs, főhősünk paradox ellenpólusát testesti meg, aki ugyan kiegyensúlyozottan és oldottan viselkedik, azonban „életének nem volt se kiterjedése, se mélysége. Nem a semmi felé haladt, hanem a semmi-ben volt.” A semmi felé tart a története is – erre már a fejezetek rendhagyó, visszaszámlálásra hasonlító számozása is utal. Az első fejezetet a 19-es szám jelöli, mely a fejezetek számával fokozatosan csökken egészen az utolsóig, a nulladikig, melyet csak egyetlen, fagyos és roppant tömör szóval jellemezhetünk: Üresség. Az az üresség, mely nemcsak hősünk életének szerves része lett, hanem az is, melyben elveszett Sanyi élete is. Legalábbis az a része, melyet emlékei nem őriztek meg, mely nem lett része emlékeinek – tehát az „emlékezetbeli” négy hétnek.

A regénybeli Sanyi azonban nem csak egy konkrét személyt testesít meg, hanem szimbóluma egy kisebbségnek is annak minden specifikus társadalmi jellemzőjével, mely valamikor létezett, de „amely nincs többé”. Legalábbis nem a valós világban, viszont Sanyi saját emlékvilágában nemcsak hogy tovább él, hanem szerves részét is képezi annak. Úgy, ahogy egykor Sanyi volt annak szerves része. A szlovákiai magyar középosztályról van szó. Sanyi és egész családja is beletartozott. Mára azonban egyedül maradt. Ő az utolsó a családból, aki még emlékszik arra a másikra, az ő világára. Ez „az ő világ a tökéletes volt és harmonikus, s valahol az idő fölött vagy az időn kívül létezett”. Ebben a világban „az idő minden este meghalt [...] s másnap reggel újra megszületett”. Nem is szólva arról, hogy „az ő világának a lakói örök-életűek voltak, s aki meghalt, az sem távozott el tőlük, csupán láthatatlanná vált”. Ezt a kort – melyben a magyar középosztály megszűnt, és Sanyi élete kezdetét vette – a szocializmus kora váltotta fel, és ugyan „miféle álmai lehettek neki egy ilyen világban! Egy ilyen szögesdrótkerítéssel elzárt országnyi istállóban!” Lehet, ezért is „képzelt arról, hogy más, boldogabb korban kellett volna születnie”, legalábbis amíg Rómában nem jár. Akkor kezdett elmélkedni arról, hogy „nem más korban, hanem inkább más helyen. Ott, ahol a jövő időnek valóságos tar-

talma van, ahol a jövő nem a ciklikusan ismétlődő múlt következő fázisa”...

Igen, vannak gyermekei. Egy önfelcserélő lánya és egy titkok övezte fia, Dani, akinek az esete követi őt, mint egy árnyék (csupán a történet végén tudja meg az olvasó, hogy mi is ásta alá kapcsolatukat). Csakhogy ők nem értik azt, hogy apjuk „foglya maradt egy olyan világnak, amely nincs már, amely csak az ő és a nála idősebbek emlékezetében létezik, s mégis, még így is, mágnesként húzza vissza, valahányszor szabadulni kívánna tőle.”

Ahogy Mikszáth Kálmánt az ő idejében „a legnagyobb szlovákként” tartották számon a magyar írók közt, úgy Grendel Lajost tiszta lelkiismerettel nevezhetjük a „legnagyobb magyar-nak” a szlovákiai írók közt. Ezt a jelzőt Grendel műveinek köszönheti, melyek közt legújabb regénye életműve csúcspontjának látszik. A szerző ugyanis ebben a regényben nem csak egy ember lényét meztelenítette le, hanem a korát is – köszönhetően a meggyőző, művészi kiforrott történetvezetésnek, az idősíkok és a regénytér váltakozásának és legfőképp az eddig jól bevált ironia, szarkazmus és groteszk alkalmazásának, amelyek időnként levegősebbé teszik a (műben nagyon élethűen ábrázolt) nyers valóságot, ürességet és a semmi érzetét. Díszes és többszörösen összetett mondatok, formabontó szerkezet és főleg a többsikű rétegződés, az egymásba fonódó történetek és idősíkok jelzik a regény eredetiségét és minőségét, és nem utolsósorban újraolvasásra készítetnek. Mely egyedüli eszközként garantálhatja csak a helyes, illetve a lehetséges megértését az összes, többé-kevésbé rejtett nüánsznak és egyetemes életigazságnak, melyeket Grendel Lajos rendkívül megnyerő módon öntött szavakba. ■ ■ ■

Blahó Péter fordítása

■ **Mária Bílá:** szlovák irodalomkritikus.

■ **Blahó Péter** (1985, Boldogfa): műfordító, költő, a pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsészkarán szerzett diplomát magyar-történelem szakon.

TURI MÁRTON

Variációk egy illúzióra, amelyet Oroszországnak neveznek

„Úgy érzem, hirtelen rá fogunk döbbenni, hogy a legelső pillanattól kezdve egyszerűen csak egy képernyő előtt, egy üres, sötét szobában ültünk” – olvashatjuk Viktor Pelevin, a kortárs orosz irodalom kultikus rajongással és felemás kritikai megítéléssel egyaránt övezett alakjának legújabb, *Ananászlé a szépséges hölgynek* címen megjelent elbeszélésgyűjteményében. Bár a kötet nyitódarabjában elhangzó sejtés meglehetősen nyomasztó, egyszersmind megnyugtató is szolgálhat a Pelevin-rajongóknak, miszerint hiába a múlté a szerző utóbbi néhány évben írt műveinek (vagyis a 2008-as novelláskötetnek, a változó színvonalú írásokat egybegyűjtő *P5*-nek, valamint az egy évvel később kiadott nagyregénynek, a kanonizált Tolsztoj-képet kifejezetten ötletesen dekonstruáló *T*-nek) lakonikus tömörségű címadása, prózájának gondolati alapvetése nem változott. Az egyre terjedelmesebb (és szerencsére magyar nyelven szinte hiánytalanul fellelhető), még a '90-es évek elején útjára indult pelevini életmű ugyanis hiába vonultatta fel ez idáig Oroszország történelmének legváltozatosabb korszakait, keverte a legkülönbözőbb klasszikus irodalmi és bölcséleti hagyományokat a tömegkultúra illékony mítoszaival, összességében mégis egy rendkívül egységes korpuszról beszélhetünk, mivel központi témája mindvégig a külvilág megtévesztő illuzórikusságával, a felszínes látszatrealitás mögött megbúvó pusztasággal történő szembesülés maradt. Előljáróban annyi tehát elmondható, hogy az *Ananászlé a szépséges hölgynek* nem jelent radikális eltérést a korábbi művek irányvonalától – bár a szerző legvárhatóbb megoldásokkal és legvadabb

Viktor Pelevin: *Ananászlé a szépséges hölgynek*

Goretiy József fordítása
Európa, Budapest, 2012

képzettársításokkal operáló írásmódja sok mindennek mondható, csak éppen „megszokottnak” nem, jelen kötetet az életmű kontextusába helyezve mégis úgy tűnik, hogy ezúttal a lehető „legtípusabb” Pelevin-szövegekhez van szerencsénk. Az új elbeszélések nem tartogatnak olyan stiláris meglepetéseket sem, mint például a már említett *T* (krimi- és kalandregényeket imitáló) mozgalmas történetvezetése – leginkább a popkultúra és filozófia metszéspontjában játszódó groteszk elmélkedések ezek, amelyek nemcsak Pelevin vitathatatlan kreativitását szemléltetik igen meggyőzően, hanem ismétlődő írásművészetének néhány fájó hiányosságát is.

Ahogy az azt már a kötet alcíme (*H@ború és béke*) sejtetni engedi, az élet minden terére beszivárgó üresség körüljárása, a semmi mitológiájának továbbszövése ezúttal két felvonásban történik: az első, két hosszabb elbeszélésből álló rész (*Istenek és mechanizmusok*) az évszázados tradícióval bíró Nyugat–Kelet konfliktus mentén a történelem céljára keresi a választ, míg a második, három rövidebb történetet tartalmazó szakasz (*Mechanizmusok és istenek*) platonikus bölcseségeken, rejtőzködő szekták nyomain, végül pedig egy preegzisztens tapasztalaton keresztül az élet transzcendentális dimenziójára kérdez rá – a létezés felszíni sivársága mögött megbúvó titok azonban minden esetben csak valamilyen

elcsépelet közhelyként lepleződik le. Gondolati koncepcióját tekintve tehát az *Ananászlé a szépséges hölgynek* lényegében a (már a kötet *Az árnyékszemlélő* című epizódjának mottójaként is felbukkanó) platóni barlang hasonlat különböző posztmodern újraértelmezéseit adja, alternatívákat arra a végtelenségig variálható történetre, amelynek hőse a fogyasztói társadalom reklámokkal leláncolt rabja, aki (általában valamilyen beavatási szertartást követően) mégis kiszabadul a medializált hétköznapi sötét barlangjából – ezt követően azonban nem valamilyen felsőbb realitásban, hanem legfeljebb csak egy Windows-háttérkép örökzöld mezején találja magát, miközben az ideákat jelképezni hivatott Napot a következő hibaüzenet fedi el: *A keresett fájl nem található!*

Pelevin műveinek kiindulópontja tehát az üresség megtapasztalása – ezt a talajvesztettséget kénytelen átélni a „*Burning Bush*” művet, az új kötet legelső (egyben legötletesebb) epizódjának főszereplője, Szemjon Levitan is. Szemjon odesszai zsidó családból származó, alkalmi állásokból tengődő értelmiségi, vagyis a „felesleges ember” igazi posztszovjet megfelelője – aki azonban (egy titkosszolgálatok vezetőjévé lett gyermekkori barátjának köszönhetően) mégis betekintést nyer a világpolitika kulisszái mögé, mi több, maga is befolyásolja a történelem alakulását. Ennek módja azonban meglehetősen szokatlan: hősünk neve nem véletlenül utal Leviatánra, hiszen ahogyan az ószövetségben felbukkanó szörnyről, úgy róla is elmondható, hogy „fogainak sorai körül rémület lakik” (Jób könyve 41:14) – Szemjon protézisébe ugyanis az orosz titkosszolgálat különleges rádióadót épített be, hogy ezen keresztül kapcsolatba lépjen a hasonló fogtömeggel rendelkező Bush elnökkel, majd önmagát Istennek kiadva befolyásolja az USA mélyen vallásos elnökét. Hogy az imitáció meggyőző legyen, Szemjonnak először „valódi” istenélményben kell részesülnie, még hozzá „a vezetőség által előírt határidőn belül” – ehhez pedig egy speciális kamrában fekvéssel kell vallásfilozófiai traktátusokat és istenes verseket hallgatnia. Pelevin itt érezhetően a műal-

kotás közvetítői szerepével, a könyv és az írás (az orosz kultúrában fokozottan érvényes) már-már szakrális tiszteletével játszik (ön)ironikus játékot – Szemjon ugyan megvilágosodik Gavril Gyerzsavin *Isten* című ódáját hallgatva, a csoda azonban mégsem az irodalom revelatív erejének köszönhető, hanem annak, hogy hősünk mindvégig speciális tudatmódosítók hatása alatt áll. A projekt mindenestre sikerül, az amerikai külpolitika (például az afgán és iraki háború kirobbantása) ennek eredményeképpen pedig éven keresztül az orosz érdekek szerint zajlik. Szemjonnak azonban hamarosan el kell indulnia lefelé Jákob lajtorején, mivel Isten után a Sátánt is el kell játszania – időközben ugyanis kiderül, hogy a Kreml titkos szobájában található egy trón, amelyet még Sztálin építtetett, hogy kapcsolatba lépjen bizonyos sötét erőkkel, és amelyben később a CIA helyezett el adóvényt, így suttogva ördögi parancsokat évtizedek óta Szovjet-Oroszország aktuális vezetőjének fülébe. A „*Burning Bush*” művetben Pelevin tehát (a divatos öszeesküvés-elméleteket felhasználva) jóleső gúnnyal mutatja be a maguk esendőségében a nemzeti sztereotípiákon alapuló nézeteknek (az USA világmegváltó küldetésstudatának, illetve az orosz birodalmiság démonikus jellegének) az egyoldalúságát – a nagyhatalmakat itt már nem valamiféle misztikus erőkhöz kötődő eszmék, hanem nagyon is evilági üzleti megfontolások irányítják: a történet végére mind az orosz, mind pedig az amerikai kommunikációs csatorna egyetlen ember kezébe kerül, akinél ezek ugyanúgy megvásárolhatóvá válnak, mintha csak egy kábeltévé fizetős adásai lennének.

Szintén az USA és Oroszország (bibliai reminiscenciákkal tűzdelt) konfliktusáról szól az *Istenek és mechanizmusok* fejezet másik elbeszélése, az *Al-Efesbi légvédelmi kódex* is. A történet az afganisztáni háborúban játszódik, amely egyre inkább eldőlni látszik az amerikai hadsereg elsöprő technikai fölényének következtében – a közbiztonságot már pilóta nélküli, önálló döntésekre képes robotrepülőgépek felügyelik, amelyek tüzet nyitnak minden ellenségesen viselkedő helybé-

lire. Azonban, mint kiderül, az amerikai hadiipar csúcsteljesítményeinek is megvan a maguk gyenge pontja – mivel a Wikileaks-botrány óta a hadműveletek részletei elkerülhetetlenül kiszivárognak az USA katonai tévedéseire és túlzásaira kiéhezett közvéleményhez, ezért ezeket az úgynevezett drónokat úgy programozták be, hogy csak a legaprólékosabb erkölcsi mérlegeléseket követően cselekedjenek. Ezt a politikailag maximálisan korrekt mesterséges intelligenciát veszi célpontba Szavelij Szotyennikov, az orosz titkosszolgálat volt ügynöke – az afgán sivatagot prófétaként járó főhős homokba írt profán evangéliumai (különböző trágár üzenetek) hatására megtörténik a „csoda”: a robotrepülőgépek váratlanul összezavarodnak és a földbe csapódnak. Bár az *Al-Efesbi légvédelmi kódex*ben ezzel a popkultúra divatos közhelye látszik megismétlődni a robotok öntudatra ébredéséről, a szürreális történet azonban inkább arról a közel sem elképzelhetetlen állapotról szól, amikor már maga az ember kezd el gépként működni, mikor egyetemes érvényűnek fogad el egy ráerőltetett nyelvi sémát. A köznap gondolkodásmódok hazugságára rámutató (a talibok által Saul Al-Efesbi néven felszabadító hadvezérként tisztelt) Szavelij azonban nem csak az USA-val, de hazájával szemben is radikális kritikával él, ezért végül maga is feláldozható mellékszereplőjévé válik a világhatalmak politikai játszmáinak. A hősünkre váró embertelen büntetés részleteiről az elbeszéléshez írt rövidke függelékben (*Szovjet rekviem*) értesülünk – Szavelijt a kapitalista amerikaiak végül (Orwell 1984-ének parafrázisaként) arra kényszerítik, hogy egy legyen közülük, vagyis egyfajta tőzsdéhez láncolt Prométheuszként neki is a világot mozgató iszonyaton, a dollár/euro árfolyamon függjön tekintete az idők végezetéig.

Az *Ananászlé a szépséges hölgynek* első felében tehát olyan mesterséges jelekből és képekből álló (minden fantasztikumuk ellenére is zavarba ejtően ismerős) világok működését ismerhetjük meg, amelyekben egy kiváltságos hatalmi elit már nem egyszerűen elfedi, hanem generálja a mindenna-

pi valóságot – különböző nyelvi és vizuális médiumokon keresztül a realitást már nem tükröző, hanem ki-rekesztő hipervalóságot, más néven szimulákrumot hoz létre. Ahogyan azt az *Al-Efsebi légvédelmi kódex*ének címszereplője is megjegyzi: „Nem a médián keresztül folyó, a semmiről szóló értelmetlen fecsegés vettetik alá cenzúrának, hanem maga a valóság, amely eltűnik a bűzös információáradat mögött.” Ezekben a történetekben tehát a politika, a média és a pénz szentháromsága olyan beszédmódokat, virtuális valóságokat és elváráshorizontokat teremt valamilyen megtévesztő szándékkal, amelyeknek már semmiféle objektív igazságuk nincsen, egyetemes kiterjesztésük következtében, kényszerítő erejüknél fogva mégis valóságosabban hatnak, mint maga az élet. Jean Baudrillard francia filozófus szimulákrumelméletét felhasználva Pelevin ezzel arra figyelmeztet, hogy a 21. század szimulációinak végtelenített sorozatában nem csak a hétköznapi valóság tűnik el lassanként, de az individuum belső világa, szabad akarata is végleg elveszni látszik. Az *Ananászlé a szépséges hölgynek* szerencsére azonban nem válik a tragikus pátosz hatásvadász kiáltványává, az elbeszélések kritikai pesszimizmusát és disztópikus komorságát ugyanis cinikus derű és komikus vonások ellensúlyozzák folyamatosan. Számos korábbi regényéhez hasonlóan például Pelevin ezúttal is jó érzékkel parodizálja a negatív utópiák elmaradhatatlan kliséjét, az abszolút hatalommal rendelkező diktatúrát: Oroszország hiába tűnik ezekben a szövegekben egyfajta kollektív szolipszizmus eredményének, ezt a délibábót nem karteziánus „csaló démonok”, hanem egyszerű politikusok és reklámszakemberek keltik, akik maguk is csak esendő rabjai a piac állandó változásainak. Érdekes tehát úgy tekintenünk ezekre az elbeszélésekre, mint kedélyes antiutópiákra, amelyekkel a szerző igyekszik egyszerre szórákoztatni és elgondolkodtató formákba önteni azt a káoszt, amely hétköznapijaink hátterében dolgozik – és teszi ezt úgy, hogy divatos posztmodernizmusát egy pillanatig sem hezitál önirónia célpontjává megtenni.

A kötet első felében tehát egy olyan Oroszország körvonalazódik, amelynek történelme nem valamilyen felsőbb igazság felé halad magasztos ideáktól vezérelve, hanem egyszerűen csak telik, méghozzá a lehető legprofánabb megfontolások jegyében. Az *Ananászlé a szépséges hölgynek* második fejezetében azonban már olyan emberek életére kapunk rálátást, akik tisztában vannak a lét felszínén zajló manipulációval, és ezért (különböző kultúrtörténeti útmutatásokat követve) a valóság mélyebb, a marketing démiurgoszainak uralmát meghaladó szintjét kutatják. A *Mechanizmusok és istenek* első két elbeszéléseinek hősei mintegy kivonulnak a történelemből (nagyreszt ennek köszönhető, hogy Pelevin műveinek többségéhez hasonlóan itt sem beszélhetünk érdemi cselekményről) és meditatív elmélkedésekbe merülve az élet valódi (vagy legalábbis annak hitt) okaira keresik a választ: Az *árnyékszemlélő* Olegje saját árnyékával folytatott (a platóni barlang hasonlatot szabadon átértelmező) kísérletén keresztül igyekszik meg tapasztalni a transzcendenciát, míg *A thugok* című történetben felbukkanó Borisz szerint a világot valójában a halál istennője, Kháli irányítja, ezért az őt szolgáló gyilkos szektába igyekszik bebocsátást nyerni. Bár a két szereplő *Az árnyékszemlélő*ben személyesen is találkozik, elsősorban mégis tragikus sorsuk köti össze őket – kalandjaik végén ugyanis mindketten csúfos bukásra ítéltetnek: Oleg majdnem életével fizet egy semmilyen érdemi felismeréshez nem vezető látomásért, Borisz pedig jól értelmezi ugyan a titkos társaság modern kultúrában elrejtett útjelzőit, arról azonban megelégedezik, hogy a Khált végül csak teljes pusztulással lehet szolgálni.

Bár ez a fenti két történet, sajnos (a szerző remek fantáziájának ismeretében mondom ezt), szokatlanul egy-síkúnak és ötlettelennak mondható, abból a szempontból mégis érdekesek, hogy bennük mutatkozik meg legerőteljesebben az egész kötetben fontos szerephez jutó kudarc élménye – ami egyúttal azt is jelzi, hogy a világ illuzórikusságához kapcsolt pozitív konnotációk, amelyek a szerző korábbi írásaiban felbukkantak, az új

elbeszélésgyűjteményben mintha minden eddiginél jobban háttérbe szorulanának. A hétköznapi élet kietlenségének megtapasztalása Pelevin legtöbb művében ugyanis nem csak a megtévesztésre való rádöbbenést, hanem egyúttal a kiút lehetőségét is magában foglalja – a főszereplő végzete általában meneküléssé szublimálódik a megsemmisülés Nirvana-szerű élményében. Jó példa erre Pelevin 1999-ben megjelent kultuszkönyve, a *Generation P*, amelynek hőse azzal kénytelen szembesülni, hogy a teljes politikai elit csak számitógépek generálta bábok sokasága – a regény végén azonban maga is ebben a virtuális űrben leli meg a szabadságot, mikor (testét bescannelve) technikai-lag megsokszorozhatóvá, egyfajta digitális istenséggé válik. Az *Ananászlé a szépséges hölgynek* központi alakjainak azonban még egy ilyen fals halhatatlanság sem adatik meg, köszönhetően annak, hogy az utópikus ideákat ezúttal mintha teljesen felszámolná a nyelvi ironia. Bár az új kötetben rendre felbukkan (már a fejezetek címeiben is) egy, az individuum halálán túlmutató elképzelés Isten és teremtményeinek (az úgynevezett „mechanizmusoknak”) azonosságáról és örökkévalóságáról, még ez a rendkívül lebutított neoplatonikus bölcsélet is súlytalanná válik abban a pillanatban, ahogyan elhangzik. Mikor már kezd úgy tűnni, hogy a főszereplők határ-tapasztalatában (legyen az halálközeli élmény vagy akár narkotikus vízió) valamilyen metafizikai minőség kezd kibontakozni, akkor a szerző azonnal egy hatásvadász giccs-nyelvre vált, kiüresedett és közhelyes diszkurzív alakzatok tengerébe fojtva a (már egyébként sem túl meggyőző) kinyilatkoztatást. Bár Pelevin műveinek hangsúlyos önreflexivitása alapján joggal következtethetünk arra, hogy ilyenkor inkább az olvasó játékos félrevezetéséről van szó, mintsem az ezoterikus regények sekélyes üzenetének szajkózásáról, sajnos, ezt mégsem jelenthetjük ki ennyire határozottan – ezeknek a megoldásoknak ugyanis az a nagy kockázata, hogy bennük a paródia, illetve annak tárgya sokszor már teljesen megkülönböztethetetlené válik. A legújabb elbeszélésekben is ott kísért te-

hát a Pelevin-szövegekkel kapcsolatos örök dilemma, miszerint nem mindig nyilvánvaló, hogy mikor van szó a populáris irodalmi műfajok banális megoldásainak zseniális kifigurázásáról, illetve mikor azoknak egyszerű (együttal szegényes írói eszköztárról tanúskodó) megismétléséről. A végső döntést tehát a befogadónak kell meghoznia – aki minden bizonnyal sokkal jobban jár, ha ezeket a problémás szöveghelyeket paródiaként olvassa.

Bármi is volt azonban az alkotói intenció, az eddigiek alapján annyi mindenesetre elmondható, hogy az *Ananászlé a szépséges hölgynek* első öt elbeszélésében a transzcendencia valamilyen módon mindig hozzáférhetetlennek és semmitmondónak bizonyul. Egy ötletes perspektívaváltásnak következtében azonban a kötet *Jóságos megtestesülések szállodája* című záró epizódjában váratlanul mégis feltárul az addig elérhetetlen metafizikai dimenzió, mikor is egy angyal nézőpontjából kapunk rálátást a posztszovjet minden napok zűrzavarára. Az érezhetően dickensi ihletésű történet főszereplője Mása, egy még meg sem fogant lélek, aki angyali kísérője jóvoltából bepillantást nyer a rá váró világ rejtelseibe. Bár társa biztosítja Mását, hogy születése után irigylésre méltó gazdagság és szépség vár rá (hiszen szülei egy oligarcha és egy gyönyörű luxusprostituált lesznek), az üzleti szféra farkastörvényeivel, az emberek létét kitöltő kicsinyes vágyakkal, illetve a mindezt elfedő (pszeudo)kommunikáció hazugságával megismerkedve ő mégis inkább amellettt dönt, hogy nem lesz részese ennek a felszínes életnek – ezért a kötet legvégén a jövő szépséges orosz hölgye még azelőtt semmivé válik, hogy megízlelhethné a címbeli ananászlevet. Napjaink elkeserítő tendenciáinak bírálata az utolsó elbeszélésben mindenkorábbinál élesebb – Oroszországot a hazug illúziók olyan gyűjtőhelyeként ábrázolja, ahol már nemhogy élni, de talán még megszületni sem érdemes.

Ennek az egész köteten végigvonuló társadalomkritikának a része az első látásra talán szokatlan (bár az orosz olvasók számára valószínűleg jóval világosabb) címadás is – Pelevin ugyanis nem csak az asszonyi szépséget me-

tafizikai szintre emelő Alekszandr Blok 1904-es bemutatkozó kötetét (*Verssek a Szépséges Hölgyről*) idézi fel benne, hanem Majakovszkij 1915-ben írt, *Nektek!* című forradalmi hangvételű költeményét is (amelynek befejezése Eörsi István fordításában a következő: „Nektek szolgáljak étellemmel, / kik csak faltok és nőztök?! / Inkább a kurváknak szolgálom fel / kocsmában az ananász-szörpöt”), önmaga ellentétébe fordítva ezzel azt a kitüntetett női

princípiumot, amelyet az anyaföldhöz szokott kapcsolni az irodalom. Viktor Jerofejev 1990-ben megjelent hírhedt regényéhez, *Az orosz széplányhoz* hasonlóan itt is visszájára fordul a szülőhaza korporális metaforikája, jelezve ezzel, hogy az Oroszhon makulátlanságáról őrzött kép már csak egy nosztalgikus idea, amely kizárólag a fejekben létezik – a két mű közötti különbség mindössze annyi, hogy utóbbi szerint az ország ártatlanságának meggyalázása a szovjet-érát követően, a posztkommunizmusban is folytatódik.

Mindezek alapján tehát elmondható, hogy a nagy orosz klasszikusok lélektani mélységeivel szemben az *Ananászlé a szépséges hölgynek* szétartó, de (mint azt láthattuk) egymáshoz motivikusan mégis szorosan kapcsolódó történeteiben nincs semmiféle abszolút eszme – a lélekre, Istenre, bármifajta metafizikai többlet iránuló kérdések itt végül mind ugyanolyan

céltalannak és banálisnak bizonyulnak, mint a posztkommunizmus kihívásaival küszködő Oroszország (piszkos titkosszolgálati ügyletekkel, olcsó marketinggel és kábítószerrel átitatott) hétköznapijai. Számos bírálója éppen ebben látja ennek a prózának a veszélyét – szerintük ezekben az írásokban a magaskultúra öröksége a tömegmédiá elemével keveredve súlytalanná, a félműveltség táptalajává válik. Az kétségtelen, hogy Pelevin következetesen posztmodern író, vagyis a teljes művészeti hagyományt szabadon újrahasznosítható és párosítható klisék gyűjteményeként kezeli, ez az önként vállalt sekélyesség pedig nem csak a leegyszerűsített bölcséleti sémákban, hanem az unalomig ismert stílus megoldásokban tobzódó, bár többnyire azért (jelen kötet esetében Goreity József könnyed fordításának is köszönhetően) szórakoztató prózanyelvben is megfigyelhető. *Ananászlé a szépséges hölgynek* értékét azonban ez a szándékolt közhelyesség nem csorbítja, hanem éppenséggel megeremti. Az olvasó hiába áltatja magát azzal, hogy az elbeszélések abszurd kavalkádjában Dante és Bulgakov nyomait felfedezve (bár a szövegek sokszor bosszantó didaktikussága miatt talán helyesebb azt mondanunk, hogy készen kapva) közelebb kerül egy mélyebb igazsághoz, Pelevin a klasszikusokat csak ugyanolyan elhasznált frázisokként működteti, mint Tarantino *Ponyvaregenyét* vagy a *Matrix*ot. Magas- és tömegkultúra töredékei így nem valami felsőbb jelentéshez, hanem csak egymáshoz vezetnek el, ezért az elbeszélések voltaképpen tétje abban áll, hogy a szerzőnek mennyire sikerül kreatívan megteremtenie ezeket a találkozási pontokat – és az eddigiek alapján elmondhatjuk, hogy többnyire (az említett kivételeket leszámítva) sikerült ezt ötletesen megoldania. Az egyetlen komolyabb problémának az tűnik, hogy mivel Pelevin két évtizede tulajdonképpen ugyanazt a könyvet írja apróbb változtatásokkal, az önismétlésnek köszönhetően lassan önmaga konkurenciájává vált – az új kötetben több olyan témával is találkozhatunk, amelyeket a szerző korábban már sokkal izgalmasabb formában feldolgozott: például a pénz babonás

tiszteletét 2006-os (ál)vámpírregényében, az *Empire V*-ben.

Minden hiányossága ellenére azonban az *Ananászlé a szépséges hölgynek* remekül mutatja, hogy Pelevin a hagyományos világmagyarázatok degradálásából származó „deficitet” továbbra is képes egy izgalmas, az olvasói figyelemre teljes mértékben érdemes esztétikai építmény alapjává megtenni – a keletkezett egzisztenciális űrt ezúttal is olyan szövegkonstrukcióval veszi körbe, amelyben egy összetett (bár sokszor zavaróan szájbarágósan tálalt) intertextuális utalásrendszeren, valamint a legképtelenebb asszociációk morbid humorán túl még egy nagyon is megfontolandó társadalomkritikát is felfedezhetünk. Persze, Pelevin bírálatait csak annyira érdemes komolyan vennünk, mint irracionális világának bármely más elemét – máskülönben könnyedén úgy járhatunk, mint elbeszéléseinek hősei, akik kényszeresen igyekeznek világos útmutatást kihámozni a szemük előtt örvénylő káoszról. Ennek a prózának a valódi érdemei ugyanis nem az ideológiák és prekonceptiók mozgatta értelmezésben mutatkoznak meg, hanem az olvasás önmaga örömeért folytatott játékában – és ennek tükrében talán már érthető, hogy miért írta még évekkel ezelőtt a *Times* Pelevinről, hogy ő „a kiberkor pszichedelikus Nabokovja”. Bár jó eséllyel, persze, ez csak ügyes árukapcsolás volt a legújabb orosz irodalom jobb eladhatóságának érdekében, az *Ananászlé a szépséges hölgynek* alapján azonban (kisebb fenntartásokkal) egyetérthetünk ezzel a rendkívül megtisztelő összehasonlítással – már amennyiben vállaljuk annak kockázatát, hogy az írásaiban a pelevini prózanyelvvel összemérhetetlenül szuggesztívebb és líraibb hangot megütő Nabokov ennek hallatán (habitusát ismerve) valószínűleg fordul párat sírjában.

■ **Turi Márton** (1986): kritikus, a PPKE esztétika szakán végzett. Elsősorban a kortárs orosz próza foglalkoztatja.

GYÜRKY KATALIN

A MEGMÉRETTETÉS REGÉNYE

Berlin, 1928. Ez az a helyszín, és ez az az időpont, ahol és amikor a csaknem tíz éve emigrációban élő Vladimir Nabokov, ekkor használatos írói nevén Szirin megírja *Másenyka* című regénye után a második *Király, dáma, bubí* című alkotását.

A német főváros mint a történet helyszíne sok tekintetben meghatározó a regény értelmezése szempontjából. A helyszínválasztás kapcsán ugyanis Nabokov – egyik életrajzírója, Alekszej Zverjov véleménye szerint¹ – többeknek úgy fogalmazott, hogy a berlini életéről írni bizony kint jelent a számára. S ezt az érzését még a jóval későbbi, a regény 1967-es angol változatához írott *Előszavában* is megfogalmazza: „Azt gondolhatná az ember, hogy ha egy orosz író csupa német figurát választ hőseül, (...) akkor leküzdhetetlen nehézséget támaszt magának. Nem beszéltem németül, nem voltak német barátaim, egyetlen német regényt sem olvastam sem eredetiben, sem fordításban.” (6.)

Ennek ellenére a mű írása során mégsem távolodik el a német közegtől, mégsem „változtatja vissza” német szereplőit oroszra, mégpedig azért nem, mert ennek az ismeretlen közegnek az ábrázolásakor végtelen szabadságérzet járja át. „Az ismeretlen helyszínből következő tündérmesei szabadság” (6.), ahogyan azt szintén az *Előszóban* írja, és az ebből fakadó érzelmენტesség, amellyel az ismeretlen város ismeretlen embereihez, azaz saját hőseihez viszonyulhat. Amíg ugyanis első regényében, a *Másenykában* orosz szereplőket ábrázolt emigráns közegben, s a saját nemzetiségéhez tartozó hősök sorsa iránt egyáltalán nem tudott közömbös maradni, addig ebben a regényében ezt minden további nélkül megtehetette.

Vladimir Nabokov:

Király, dáma, bubí

Vargyas Zoltán fordítása

Európa, Budapest, 2011

A szerző szabadságérzetéből fakadó érzelmენტessége a *Király, dáma, bubí*ban mindenhol tetten érhető. Először is az a szerelmi háromszög-situáció, amely a gazdag vállalkozó, Dreyer, a felesége, Martha, valamint Dreyer unokaöccse és pártfogoltja, Franz között kialakul, s amely a történet magját képezi – épp a benne szereplő német hősök miatt – semmiféle érzelmi reakciót nem vált ki a szerzőből, legfeljebb némi unalommal vegyített undort. Viszont a banális történettel kapcsolatos közömbössége, s érintettjeitől való távolságtartása teszi számára azt is lehetővé, hogy változtasson a megszokott szűzsnén, a szerelmi háromszög klisészerűségét megújítsa, azaz olyan sakkjátékosként játsszon az olvasójával, aki először csapdába csalja „ellenfelét”, majd a történet befogadó által nem várt végkifejletével „győzedelmeskedik” felette.

Másfelől, ez a fajta érzelmენტessége biztosítja számára annak a lehetőségét is, hogy ne csak az olvasóit vonja be a játékába, hanem 19. századi íróelődeit is. A szerelmi háromszög mint téma kapcsán ugyanis szintén az *Előszóban* utal Tolsztoj *Anna Kareninájára* és Flaubert *Bovarynéjára* mint olyan „irodalmi légáramlatokra”, amelyekből a férjét megcsaló feleség prototípusát kölcsönözte. Csakhogy a mű olvasásakor azzal szembesülünk, hogy Tolsztoj Annájához és Flaubert Emmájához képest az itteni megcsalóban, a férje iránt hűtlen Marthában nincs semmi szerethető, semmi olyan,

ami tettének súlyát személyiségéből fakadóan ellensúlyozhatná. Mégpedig azon egyszerű oknál fogva, hogy Marthának – Annával és Emmával ellentétben – nincsen személyisége. S nemcsak neki nincs, hanem a szerelmi háromszög másik két tagjának, a férjnek és a fiatal szeretőnek sincsen. Nabokov szereplői iránt érzett közömbössége tehát mechanikus, lélek- és személyiségnélküli bábokká változtatja mindazokat, akik íróelődei műveiben még hús-vér, érzelmekkel teli alakok voltak, s akiknek halálán vagy bukásán sajnálkozhattunk. Velük szemben azonban a férje halálát tervezgető Martha, aki végül maga válik ármánykodásai áldozatává, és tüdőgyulladásban meghal, semmiféle szánságot nem tud kiváltani az olvasóból, legfeljebb némi megvetéssel tarkított közönyt.

A szerző íróelődeivel folytatott játék a következtében tehát a szereplők sakkfigurákkal, vagy ahogyan arra a regény címe is utal, kártyafigurákkal lesznek azonosíthatók. Ráadásul úgy, hogy még egy közönséges kártyacsomag figurái is magasabb rendűeknek tűnnek hozzájuk képest. Ezzel kapcsolatban osztom az egyik Nabokov-monográfia szerzőjének, Jean Bleau-nak a véleményét, aki szerint „miközben Nabokov belehelyez bennünket a 20. századi Berlin újfajta és gyönyörűségei dekorációjába, ugyanakkor a polgári házasságtörés elnyűtt, sőt mocskos dekorációjába, feje tetejére állít mindent”², így lesz a Királyból megcsalt férj, a Dámából érdeklő, a férjét gátlástalanul csalo feleség, a Bubiból pedig a férj és feleség kiüresedett házasságába akarván kívül katalizátorként betoppanó, a feleség ki nem élt vágyaihoz szükséges kellék.

A szereplők bábszerűségére, mechanikus, érzelemmentes létére számtalan utalást találunk a regényszövegben. Franzot rögtön a történet elején Martha olyannak látja, mint egy „szemüveges hullát” (25.), Marthának elmosódott madonnaarca van, s amikor ők ketten a férj, Dreyer megölésének tervén dolgoztak, „annyi izgalmat sem éreztek, mint a hazardjátékosok. (...) Olyan szenvtelenül tag-

lalták az emberölés folyamatát, mint ha recepteket tanulmányoznának egy szakácskönyvben.” (182.) Dreyer személytelenségéről, bábszerűségéről pedig sokat elárul, hogy a tulajdonát képező áruházban, ahol Franzot is alkalmazza, „a fürdőzők multságára szolgáló gumi oroszlánfóka Dreyer arcára kezdett hasonlítani” (226.).

A szerelmi háromszög résztvevőinek bábszerűségét ráadásul Nabokov azzal is érzékelteti, hogy velük szemben a tárgyakat ruházza fel emberi tulajdonságokkal, azokat antropomorfizálja: „Hanyagul feküdtek, lógtak a tárgyak, mint ahogy az emberek távollétében szoktak. Az álkrokodil a padlón hevert. Egy összetintázott parafa dugó, amit nemrég húztak ki egy kis tintatartóból, mert egy tollat újra kellett tölteni, kicsit habozott, és leugrott. A szél a csapkodó eső segítségével megpróbálta kinyitni az ablakot, de nem sikerült neki. A rozoga szekrényben egy fekete pöttyös kék nyakkendő mint kígyó siklott le a fáról. A szublóra nyitva letett ponyvaregény kicsit arrébb lapozódott az ötödik fejezettől.” (113.)

S ez az antropomorfizálódás azokra az „önjáró” vagy „automanökenekre” is kiterjed, amelyekkel Dreyer akar kereskedni, s „általuk” sok pénzt keresni feltaláló barátja zseniálisnak látszó ötletét kihasználva. „Egyvalami már ebben az első, yers modellben is lenyűgöző volt; nem is annyira az elektromos idegdúcok meg a ritmikus áramtovábbítás, hanem a villanybaba könnyed, kissé stilizált, de bámulatosan élethű járása, ami paradox módon inkább egy meditáló matematikust, semmint egy totyogó babát idézett.” (217.)

A realista hagyományokat a főszereplők személytelenné tételén keresztül lebontó Nabokov azonban még ennél is továbbmegy az íróelődeivel folytatott intertextuális játékában.

A lélek nélküli, gépszerű főhősök helyett ugyanis igazi főszereplőkké nála a látszólag epizódszerepet betöltő mellékszereplők válnak, akik egyszer csak a háttérből irányítani, szervezni kezdik a bábszerű alakok sorsát. S az alig néhányszor felbukkanó, mégis szervezni képes szereplők mindegyike azzal a „bűnnel” kapcsolatban fog

megjelenni, amelyet Martha és Franz kíván elkövetni Dreyer ellen. A „bűn” szót nem véletlenül tettem idézőjelbe: hisz Nabokov regényében a realista hagyományokkal folytatott játék következtében Marthának terve ironikus módon az ellentettjébe fordul: ahogy már szó volt róla, a Dreyer ellen elkövetett gyilkosság terve végül visszahat Marthára, s az ő halálát okozza. S épp a sors ilyen jellegű ironikus fordulatát vetíti előre a regényben például az a mellékszereplőnek látszó figura, aki Dreyeréhez vendégségbe érkezén úgy mutatkozik be, mint a *Fatum* biztosítótársaság igazgatója. Ráadásul ez az úr épp akkor „biztosítja” a történetben a fatumot, azaz Martha végzetét, amikor az Franzzal együtt úgy véli, hogy már semmi sem állhat útjukba Dreyer meggyilkolását illetően.

Arra azonban, hogy Dreyer helyett végül Martha fog meghalni, nemcsak a végzet nevét viselő cég tulajdonosának megjelenése utal, hanem az az első látásra szintén epizódszereplőnek tűnő, Franznak szobát adó háziúr is, akinek először a feleségével való kapcsolata lesz a végkifejlet megváltozása szempontjából fontos. Az idős öregúr ugyanis mindig csak beszél a feleségéről, akivel állítólag a Franz szobája melletti helyiségben lakik, de az asszonyt soha nem lehet látni. S amikor Franz egyik alaklommal véletlenül betéved hozzájuk, a feleség helyett csak egy pálcát lát, egy tetejére odatűzött, fehér színű parókával. Azaz a háziúr és halott, gyakorlatilag nem léte-

ző felesége előrevetíti a Dreyer házaspár sorsát: Dreyer életben maradását, és szintén pálcaszerűen eltárgyasuló felesége, Martha halálát.

Az idős háziúrnak a sorsot előrevezető szerepe azonban korántsem mérül ki ennyiben. Egy helyütt ugyanis kiderül róla, hogy „általában is elégedett volt az életével a csatos filcpapucsban csoszogó ősz hajú öreg, különösen, amióta felfedezte magában azt a rendkívüli képességet, hogy mindenféle más élőlényé – lóvá, sertéssé vagy akár hatéves matrósapkás kislánnyá – tud változni.” (114.) Hisz valójában ő nem volt más, mint a híres illuzionista és bűvész, Menetek-El-Pharsin.

A titokzatos öregúr így azon túl, hogy halott feleségével Dreyerék bekövetkezendő sorsát mintázza, magára ölti a Nabokov művészetében rendkívül lényeges illúziókeltés, varázslás képességét is. De nem elég, hogy például feleségét élőnek tételezve számtalanszor félrevezeti Franzot és az őt sűrűn meglátogató Martát, Menetek-El-Pharsinként még egy fontos szerepre lesz predesztinálva. Ha ugyanis tudjuk, hogy maga a szerző a regényírást teremtő, isteni játéknak fogta fel³, akkor mellékszereplője a titokzatos neve által ezt a szereplők sorsát irányító, történetteremtő szerepet is megkapja. Nabokov ugyanis nem más, mint egy őszösvetségi falfelirat nevét kölcsönzi neki, szerzőként immár a Bibliával is intertextuális játékba lépve. A Bibliában ugyanis Dávid király negyedik könyve a Mene, Mene, Tekel, Ufarszin falfelirat kapcsán az Istent magára haragító Belsazar király, s ezzel Babilon közeli végét jövendöli meg. A felirat értelme, a „megmérítettél és könnyűnek találtattál”, így az öregúr nevéként nem másra, mint Franz és Martha „könnyűnek találattására”, utal, s jelzi, hogy a név viselője tudja róluk: céljukhoz, Dreyer likvidálásához, meggyilkolásához bizony kevésnek bizonyulnak.

S hogy mindehhez kevesek, arra visszatérő, szimbolikus motívumok utalnak a műben. Ilyen a látás-vakság, illetve az álom-ébrenlét motívuma, amely végighúzódik az egész történeten. Kezdve azzal, hogy Franz rögtön Berlinbe érkezésekor eltöri

a szemüvegét, s így alig lát. Vagyis nem láthatja Martha valódi szándékát, hogy ez a nő a szerelméért cserébe „nagybácsi-gyilkosságra” akarja rávenni. A „vak Érosz” – figyelmeztet rá egy helyütt a szöveg – tehát végzetesen előrevetíti sorsuk negatív fordulatait, hogy kapcsolatuk nem érhet jó véget. Martha helyenként meglehetősen erotikus álmai pedig azt bizonyítják, hogy szerelmük Franzzal csak az álmovilágban lehet teljes Dreyer megölésén keresztül, de ebből az álmóból felébredve a valóság teljesen más képet fog mutatni. S ahogy az Isten a Bibliában Babilon végét, úgy a szereplők „könnyűnek találattása” után misztikus neve folytán az öregúr Martha végét is megjövendöli.

S ha mindezeket a tulajdonságokat, azaz a bábszerű főszereplők sorsának irányítását, életük szervezését, azaz a szerzőre jellemző isteni teremtés folyamatát itt Nabokov az egyik mellékszereplője kezébe csúsztatja át, az csakis azért lehetséges, mert ebben a korai Nabokov-regényben az egyébként szintén rendkívül fontos, a szerző művészi világát mindvégig meg-

határozó hasonmásprobléma nem az egyes szereplők között, hanem a szerző és egyik, mellékszereplőként feltüntetett alakja között fog fennállni. S ahogy Menetek-El-Pharsin előre látta a főszereplők végzetes sorsát, úgy a szerző mintha előre érezné azt, hogy a további műveiben – még ha első látásra a különböző szereplői fognak is egymással hasonmásviszonyban állni – valójában ő maga lesz az összes fő- és mellékszereplőjének a hasonmása. Mindazon hőseinek, akik életútjuk során – szerzőjükhöz hasonlóan – mindvégig az elveszett gyermekkori édent keresik. ■ ■ ■

1 Ld. Alekszej Zverjov: *Nabokov*. Izdatyelsztvo Molodaja Gvargyija, Moskva, 2001.

2 Jean Bleau: *Nabokov*. Izdatyelsztvo Russzko-Baltijszkij Informacionnij Centr, 2000, 110.

3 Vladimir Nabokov: Előadások az orosz irodalomról. In *Nagyvilág*, 1996/7–8. 431.

■ Gyürky Katalin (1976): irodalomtörténész, műfordító, szűkebb kutatási területe a klasszikus és kortárs orosz próza.

KRÁNICZ GÁBOR

Egymásba NYÍLÓ SZÖVEGvilágok

Szöllősi Mátyás második verseskötete *Állapotok* címmel 2011-ben jelent meg a Kalligram Kiadó gondozásában. Ha összevetjük az itt publikált töredékeket az egy évvel korábban megjelent *Aktív kórteremmel*, akkor több olyan szöveget is találunk (az *Állapotok* cikluson kívül ide tartozik még a *Vakság* című vers), amely a korábbi kötetben is szerepelt. Az *Aktív kórterem* appendix így nem csupán az új kötet koncepcióját tartalmazza, hanem az itt található idézetek közül több úgy is meghatározható, mint mindkét kötet paratextusa. Csehy Zoltánnak az

Szöllősi Mátyás:

Állapotok, negyvenöt töredék
Kalligram, Pozsony, 2011

Állapotok című kötethez írt fülszöveg, mely szerint a negyvenöt töredék egyetlen folyamó összeálló gondolat és tudatregény, így a két könyv viszonyára is kiterjeszthető. Az *Állapotok* fragmentumai valóban egy történetet beszélnek el, melyben az egyes töredékek úgy olvashatóak össze, mint a különböző állapotok egymásba lépésének lezárhatatlan mozgulatsora.

Alanyi költészetről kell itt beszélnünk, amelyben a költői hang abban az állapotban szemléli önmagát, ahogy ez a másikkal szembeni aktuális szituációban megvalósul, és ahogy mindez az emlékezetben pillanatnyilag felidézhetővé válik.

Az „állapot” fogalmi meghatározásaként – és ez által az egész kötet bevezetéseként – is felfogható az első töredék (az IGNOMINIA), mely az emlékezésben bekövetkező újrafelidezés aktusába helyezi a megaláztatás szituációját: „Sohasem hittem, hogy elfelejtem, / amire most újra ráébredek. Megélek. Megfogalmazok. Felejték – / mint kézfogás közben hallott nevet.” Az első töredék a következőképpen írja le a 42 fragmentumban feltáru-
ló tudatfolyamot: „Csak az fáj, hogy most már nem szólhatok. / Ebben az összehasonlító módban / látni látok, nem változtathatok, / ahogy azon se, / hogy végül mindig magamról beszélek. / Most is látnivaló az állapot, / a szándék megvolt, mégis hova érek: / »A másikat, csak őt, magát figyelni« / elmaradt, mert *elmaradtunk* mi ketten – / ámde a megaláztatás állapotát / legalább értem, és birtokba vettem.” A megaláztatás állapota tehát a *másik* természetéből fakad, aki már nem beszél hozzánk, és az emlékezetben is megtartja eredendő másságát.

Egy-egy állapot bemutatása lehetővé teszi a másik tekintetének az emlékezetben bekövetkező rekonstrukcióját, de ugyanekkor jelen van e fragmentumokban egy külső pillantás is: a „külvilág” állandóan figyelő tekintete. A megaláztatás állapotában úgy kell állnunk a másik, a külvilág képében megjelenő harmadik, valamint Isten tekintetében, hogy közben el kell tudnunk viselni e három különböző irányból érkező pillantást. Nem csupán a megaláztatás állapotáról van tehát szó, hanem ennek birtokba vételéről az emlékezetben, mely által folyamatosan visszatér, amit legszívesebben elfelejtenénk.

Az *összehasonlító módot* ennek következtében az emlékezésben bekövetkező távlat hozza létre, amely úgy oldja fel a megaláztatás állapotaiban konstruálódó konfliktushelyzeteket, hogy a magyarázkodással szemben már csak

a másik arcának pusztá szemléléséből fakadó tiszta helyzetre törekszik. Mivel azonban mindez már az emlékezés tropológiájában következhet be, ahol a másik már nem felelhet, ezért az állapot pusztán átértékelhető, de nem megváltoztatható. Az EXCUSATIO című töredék éppen ezért állíthatja a magyarázkodással szembe az elismerést, mint a megaláztatásból kivezető egyetlen utat. Az idő rostáján átjutni nehéz, mert emlékekkel szembesít, melyek a felidezésben rendezetlenül összekeveredve – egy más tudatállapotban – a gondolkodó emlékezetben megszülető fragmentumokban öltetnek (egységgé formálva teret, és időt) újra testet. Az *Állapotok* kötet önéletrajzi szövegei azonban az általuk színre vitt megszólalásmód problémájára is reflektálnak: „a rekonstruálás mégis hamis”.

Az emlékezés távlatának változása abban is megfigyelhető, ahogy például az első kötetből ismert ciklus átkerül az *Állapotok* szövegterébe. Mindez nem csupán a szövegek sorrendjének felcseréléseiben érhető tetten, hanem abban is, ahogy az egyes versekben a korábbi szövegváltozathoz képest megváltoznak a dőlt betűvel kiemelt szakaszok. A MORS VOLUNTARIA című töredékben például az *Aktív kórteremben* szereplő változatban a *kötelesség* és a *kényszer* szavak állnak dőlt betűvel szedve – az új kötetben e szavak esetében eltűnik a megkülönböztetés, miközben a *tar-
tozunk magunknak*, a *némiképpen gyű-
lölünk*, és a *bármi áron ártsunk* szaka-
szok kerülnek kiemelt helyzetbe. Az EXISTENTIA szövegében a korábbi variánshoz képest az *úgy* szóra kerül hasonló hangsúly, míg a SOLITUDO szó fordításában az elhagyatottság helyére az *Állapotokban* a magány lép. Mindez egyértelművé teszi, hogy itt nem csupán egyes versek átvételéről, hanem a korábbi szövegek újraértelmezéséről is beszélhetünk.

A 45 töredék szövege úgy illeszkedik egymáshoz, mintha egy összetört kép egyes darabjai lennének, amit emlékezetből szeretnénk rekonstruálni. A fragmentumok szövegében gyakran találhatóak olyan szavak, amelyek egyúttal egy másik töredék cí-

meként is megjelennek, a MORBUS INSANABILIS szövegében például felbukkan a *nyomorúság*, a *mozgás*, a *várákoszás*, *hűség*, valamint a *névtelenség* állapota. Egyes töredékek egymásba lépése lineáris sort mutat, mint amikor például a 14-ben a 15., míg a 15-ben pedig a 16. szöveg címében jelölt állapot jelenik meg. Az említett illeszkedés azonban ritkán fordul elő. Sokkal inkább arról lehet szó, hogy az utalások – az EXCUSATIO című fragmentumban írtaknak megfelelően – ténylegesen egységbe formálják a teret és az időt, amikor arra ösztönzik a töredékek olvasóját, hogy az érintkezési pontokon az adott szöveget együtt olvassa azokkal a megidézett fragmentumokkal, amelyek szövege újabb érintkezési pontokat tartalmaz. Az egyes állapotok egymásba lépésében a töredékek olvasásakor „a legközelebbi s leg-
távolabbi / eggyé adódik, összenő – / bár a történetbe a hézagot / egy teljesen más tudatállapot / illeszti be, egységgé formálva teret, időt –”. A töredékek szövegének folyamatos egymásba lépése így végteleníti az értelmezés folyamatát, mivel az egyik állapotnak a másikban való megjelenése mindkét szövegre kihat. Akár tehát egy szótárban, a címekben jelölt állapotok jelentésmezejét tovább bővíti e szavaknak a különböző kontextusokban való előfordulása. Elképzelhető tehát az *Állapotok* című kötetnek egy olyan olvasata, amely az egyes töredékeket a bennük található utalásokon keresztül próbálja összeilleszteni.

A kötet olvasása így annak az állapotnak feleltethető meg, amikor már nem magyarázkodunk valaminek az összetörése miatt, hanem megpróbáljuk a darabjaira hullott képet a rendelkezésünkre álló fragmentumokból az emlékezetünk segítségével helyreállítani. A kötet olvasásakor tehát a töredékekben jelölt állapotok az érintkezési pontokon keresztül egymásba lépnek, ami egyben a szövegekben feltáru-
ló állapotok közötti mozgás követését is jelenti. A mozgás állapota azonban a fragmentumok szövegében legtöbbször úgy jelenik meg, mint mozdulat (a kötet 45 verséből 16-ban szerepel így). A 23. fragmentum címe (MOTUS) szintén sokkal inkább

értelmezhető az adott szöveg kontextusában a semmibe ugrás mozdulataként, mint mozgásként. A mozgás folyamata az egyes töredékekben mozdulattá merevedik, amit a fragmentumok egymásba lépése alakít át egy mozdulatsorrá. Mintha egy filmen néznénk *vissza az egészet*, ahol a kötet darabjai képezik a filmkockákat.

A mozgás ellentétpárjaként értelmezhető a kötetben a háborítatlan-ság állapota. A TRANQUILLITAS című szöveg központi szimbóluma egy falmaradvány, mely egy elpusztult épület mementójaként áll a tájban, megőrizve egy hajdan emberek lakta szoba nyomait. Az elbeszélőt szintén ilyen töredékként érzékeli a külső világ: „Mint egy csonka tornyot, észlel a táj”. A külvilág pillantása hasonló fragmentumként látja az elbeszélőt, ahogy az olvasó a kötetet lapozva 45 látszólag különálló töredékekkel szembesül. A gyűjteménybe szerkesztett töredékek tehát olyan nyugalmi állapotban jelennek meg az emlékezet archívumában, mint a lomtalanítás alatt kitett tárgyak halmaza, melyek között a mozgás úgy értelmezhető, mint e mementók összeolvasási kísérletei a felidézésben.

A töredékek összeolvasására tett kísérletek ezért a kötet kontextusában egyszerre határozhatóak meg kényszerként, valamint olyan elkötelezettségként, amely az abszurd erejénél fogva akarja visszaszerezni, amit elveszített. Az elkötelezettségnek erre a formájára mutatnak rá a kötetben az Ábrahám, Cirénei Simon, és Sziszüphosz typosaival való azonosulást színre vivő fragmentumok. A PROFESSIO című töredék tulajdonképpen nem is közvetlenül Izsák feláldozásnak bibliai történetével, hanem ennek a *Félelem és reszketés* szövegében található olvasatával hozható kapcsolatba. A végső mozdulat – a kés felemelése – azt a pillanatot mutatja be, amely a végtelen resignáció állapotából a hit fele nyílik. A hit mozdulatát azonban – ahogy erre Kierkegaard figyelmeztet – az abszurd erejénél fogva úgy kell újra és újra megtenni, hogy a végességet ne veszítsük el, hanem teljességgel birtokba vegyük. A másik arcának tiszta szemlélésére

való törekvés a fragmentumokban az emlékezet tropológiájába kerül, amely a felidezésben lehetővé teszi egy ilyen arc megképzésének illúzióját. A töredékek archívumának filmszerű lepergetése, akár egy halott vagy távol levő megszólítása, a másik iránti elkötelezettségből fakad, amely például a feltámasztás kontextusába helyezi a pusztá név megszólítását.

Az egyes fragmentumokban fel-táru-ló állapotoknak az emlékezetben bekövetkező birtokba vételére irányuló elkötelezettséget az archívum működésbe lépésének folyamatos ismétlődése teremti meg, amely egyszerre értelmezhető Sziszüphosz és Cirénei Simon typosa által. A DESPERATIO című töredékben a követ görgető Sziszüphosz megidézése az emlékek visszatérésének leírására szolgáló allegória. Az utolsó töredék az IGNOMINIA időmegjelölésére utal vissza („Az április most mégis tiszta emlék”) a következő sorokban: „Mindig valahogy akkor / érek vissza, amikor virágoznak éppen.” A DESPERATIO szövegében szereplő Sziszüphosz ezért – Albert Camus értelmezésével szemben – nem abban a pillanatban érdekes, amikor a kő legurulása után visszanéz és visszaindul. A kétségbeesést éppen az okozza, hogy az elengedést követően a kő visszahull, és újrakezdődik a kirakós játék. A DESPERATIO szövegében a kő diadalt arat Sziszüphoszon.

Az *Állapotok* szövegében az egyes állapotok közötti mozdulatsor sokkal inkább válik értelmezhetővé Cirénei Simon történetén keresztül, aki nem csupán Jézus keresztségének ideiglenes

hordozójaként, hanem az ehhez kapcsolódó logion betöltőjeként is meghatározható: „Ha valaki én utánam akar jönni, tagadja meg magát, vegye fel naponként a keresztyét, és kövessen engem.” (Lk 9,23) A PASSIO című fragmentum szövegében azonban nem maga a kereszthordozás, valamint ennek a logion értelmében vett folyamatos ismétlése válik érdekessé, ami bizonyos tekintetben – különösen a textus hétköznapi használatát figyelembe véve – Sziszüphosz cselekedetével rokonítható, hanem az, ahogy a történetet elbeszélő Simon az eseményre visszatekint: „Én megszerettem ezt az embert.” Boldognak kell tehát elképzelnünk Simont, amikor a hegy lábánál elhagyjuk őt immár a saját keresztyével.

Szöllősi Mátyás második kötetének e kritikában színre vitt olvasata szoros kapcsolatba állítható azokkal a kérdésfelvetésekkel, amelyek Oravecz Imre *Halászoember* című 1997-ben megjelent kötetét követték. Oravecz könyvének alcíme szintén úgy mutatja be a benne szereplő verseket, mint töredékeket (*Szajla. Töredékek egy failuregényhez*), amelyek egy regényhez készültek. A szöveg kritikai recepciójában ennek következtében bizonytalanná vált, hogy Oravecz könyvét líraként vagy epikaként kellene inkább olvasni. Kulcsár-Szabó Zoltán azáltal volt képes e dilemmahelyzetet meghaladni, hogy a kötetben szereplő fragmentumokat annak az emlékezési folyamatnak a keretei között kezelte, amely már nem a felidezéshez, hanem sokkal inkább a feljegyzéshez, a számba vételhez kötődik (*Tiszatáj*, 1999. október). Szöllősi Mátyás kötetében az egyes emléktöredékek hasonló módon válnak a felidezett én állapotait rögzítő feljegyzésekké. Az *Állapotok* így annak ellenére, hogy egyes darabjai önálló versekként is megállják a helyüket, azokkal a szövegekkel rokonítható, amelyek az emlékezés és emlékezet egymásra épülő, és egymást kitöltő játékában egy történetet formálják a bennük szereplő emlék-fragmentumokat. ■■■

■ Kránicz Gábor (Kiskunhalas, 1978): irodalomkritikus, -történész.